

M N E M O S I N A

Recull nacional i internacional de notícies, opinions i programes sobre **memòria col·lectiva**

Nº 319

14.04.2023

INFORMACIONES

Barcelona dona veu a les dones per commemorar la Primavera Republicana

El consistori impulsa un seguit d'activitats entre el 12 i el 17 d'abril en diferents escenaris i formats

L'Ajuntament de Barcelona ha programat un seguit d'activitats **entre el 12 i el 17 d'abril** per commemorar la Segona República. En el programa se'n recordarà els seus protagonistes i se'n reivindicarà la memòria, donant veu especialment a les dones. Sota el títol '**Primavera Republicana. Refugi de somnis**', el programa es repartirà per diferents escenaris i tindrà diferents formats, com xerrades, exposicions o actes.

El regidor de Memòria Democràtica, Jordi Rabassa, apunta que commemorar la Segona República "vol dir fer memòria d'**una època on les dones i els homes van lluitar per assolir uns ideals de justícia i igualtat** i, en definitiva, per assolir el somni d'una societat lliure".

Un dels programes l'acollirà el Born CCM, és l'espectacle interactiu '**La meua veu, el meu refugi**', on el públic assistirà al programa d'una emissora de ràdio on es llegeixen cartes i articles de dones que van viure la Segona República com **María de la O Lejárraga, María Zambrano, Irene Polo o Roser Català**.

Al Born CCM també s'hi podrà veure '**La guerra que no vam viure. Art i memòria de les terceres generacions**', ideat per Marta Figueras Alsius protagonitzada per cinc artistes de la tercera generació que han tractat el tema de la Guerra Civil en la seva obra: Clàudia Bussé (escriptora), Bea Insa (actriu i dramaturga), Àurea Estellé (artista visual), Miquel Barcelona (ballarí i coreògraf) i Cesk Freixas (cantautor i poeta).

De l'11 al 14 d'abril la Sala Moragues d'El Born es convertirà en un espai per parlar sobre l'art i la memòria de cinc néts i netes de la guerra.

/ MEMÒRIA HISTÒRICA / documentacio@bcn.cat

PRIMAVERA REPUBLICANA

Espectacles, xerrades i presentacions literàries, entre altres activitats gratuïtes, recorden i reivindiquen els valors de la Segona República fins al dilluns 17 d'abril

Debats, música, xerrades i teatre es combinaran en el programa d'activitats de la Primavera Republicana 2023, que rendeix homenatge a la Segona República i els seus valors democràtics fins dilluns vinent, 17 d'abril. Constituit com un espai de reflexió i de memòria històrica, en aquesta edició el festival insisteix en la necessitat de consolidar alguns dels drets civils que es van aconseguir amb la lluita de dones i homes durant aquest període històric, truncat pel cop d'estat militar del 1936. Totes les activitats es poden consultar a la pàgina web www.barcelona.cat/primaverarepublicana.

Comissariada per Òscar García Recuenco, Oriol López Badell i Toni Vidal Arnan, la programació d'aquesta Primavera Republicana vol recordar els ideals que van fonamentar la Segona República i enllaçar-los amb l'actualitat, amb fets i situacions que atempten avui contra les llibertats i contra els drets humans: feminicidis, atacs a les institucions, menyspreu a la diversitat o déficits culturals i educatius.

Aquest divendres, 14 d'abril, coincidint amb l'aniversari de la proclamació de la República, es presenta l'espectacle que culmina el procés artístic al voltant de la Guerra Civil i els seus efectes narrats a partir de les terceres generacions dels que sí que van viure la contesa. *La guerra que no vivim* és un espectacle protagonitzat per cinc artistes d'aquestes terceres generacions: Clàudia Bussé (escriptora), Bea Insa (actriu i dramaturga), Àurea Estellé (artista visual), Miquel Barcelona (ballarí i coreògraf) i Cesc Freixas (cantautor i poeta) (El Born CCM, 19.00 h, gratuït).

La companyia La inefable porta l'espectacle

de *Resistències íntimes* al Refugi 307. Es tracta d'una experiència de teatre poètic i participatiu, on el públic trobarà persones que en el dia d'avui s'han de refugiar (divendres 14, de 20.00 a 22.00 h, i dissabte 15, de 17.00 a 20.00 h, amb reserva prèvia).

I els artistes Mazoni, Maruja Limón, Carolina Alabau, Emil et il i Joan Blau portaran la seva música i temes sobre la llibertat a la plaça

Comercial (dissabte 15, 12.30 h). En l'espectacle interactiu i multidisciplinari *La meua veu, el meu refugi*, el públic assisteix a un programa de ràdio on es llegeixen cartes i articles de dones que van viure la Segona República (El Born CCM, dissabte 15, 19.00 h). Es presentarà, també, el llibre *La Barcelona que mai va ser. L'obra de l'Ajuntament republicà (1931 i 1936)* (MUHBA Casa Padellàs, dilluns 17, 18.30 h).

ESPORT documentacio@bcn.cat

Curses d'Orientació

Fins al 18 d'abril, prop de 1.850 joves de 1r i 3r d'ESO de 26 centres educatius de Barcelona participen en les Curses d'Orientació. Es tracta de carreres on els alumnes s'han d'orientar amb mapes i punts de referència.

TENNIS

Trofeu Conde de Godó

Del 15 al 23 d'abril, el Reial Club de Tennis de Barcelona-1899 acull el Trofeu Conde de Godó, Barcelona Open Banc Sabadell, que aquest any ja celebra la seva 70 edició. Comptarà amb grans tennistes com Carlos Alcaraz, Stefanos Tsitsipas, Casper Ruud o Daniil Medvédev, entre d'altres.

TITELLES

Festival Ròmbic

Fins al 16 d'abril, Nou Barris celebra el seu esdeveniment cultural de referència: el Festival de Teatre de Titelles per a adults de Barcelona, amb titelles de gran format, microcine, espectacles de carrer i fins i tot un espai de pensament. Entrades i programació a www.ateneu9b.net (hi ha espectacles gratuïts).

COMPETICIÓ

Salomon Run

El diumenge 16 d'abril torna la carrera Salomon Run. A les 9.00 h surt la versió curta de 5 km, i a les 9.30 h comença la de 10 km. També hi ha la possibilitat d'apuntar-se a la Vertical Salomon Run, que consisteix a atrevir-se a pujar les escales de Montjuïc.

ARTS ESCÈNIQUES

UNA SETMANA DEDICADA A LA DANSA A GRÀCIA

Entre el dilluns 24 d'abril i el diumenge 30, les entitats, escoles, persones dedicades al ball i la coreografia i altres professionals i amateurs relacionats amb la dansa al districte de Gràcia oferiran diferents representacions, jornades de portes obertes, tallers i classes obertes a tothom. Es tracta de la Setmana de la Dansa a Gràcia, que ja arriba a la seva

XVI edició.

Coincidint amb la commemoració del Dia Internacional de la Dansa, que se celebra el 29 d'abril, Gràcia mostra el seu art en diversos espais públics i privats del districte (www.barcelona.cat/gracia). Ja el dilluns 24, la plaça Joanic acull *Aperture*, 24 hores de dansa participativa per inaugurar aquesta setmana (des de les 19.00 h de dilluns fins a les 19.00 h de dimarts).

El mateix dilluns 24, la Biblioteca Jaume Fuster proposa diverses actuacions, des de les 18.00 fins a les 19.30 h. I el Centre Artesà Tradicionari convoca un taller de ball folk

català a càrrec de Xavi Rota (dilluns 24, 19.00 a 20.30 h).

Classes d'acroïoga, de dansa contemporània, *commercial dance* o *sexy style*, però també de balls tradicionals per a nens i nenes, tot hi cap en aquest extens programa de la Setmana de la Dansa a Gràcia. Destaquen també els tallers de Tango (Casal Barri Can Carol, inici 19 abril), de dansa afrocreativa (Espai La Tregua, portes obertes 25 abril), o de danses irlandeses (Centre Artesà Tradicionari, 25 abril). I atenció, perquè el 28 d'abril els aparadors del carrer de Verdi prenen vida amb ballarins en viu (18.00 a 19.00 h).

La vaga de lloguers de 1931 a Barcelona, explicada en una novel·la gràfica

L'Ajuntament reviu el desconegut episodi en un còmic de la nova col·lecció "Memòria en vinyetes"

Sembla mentida que un episodi amb tanta èpica com la vaga de lloguers que va viure Barcelona l'any 1931 sigui tan poc conegut. Després de l'Exposició Internacional de 1929, la construcció s'havia aturat en sec i milers d'immigrants es van quedar sense feina ni diners per pagar: ni el menjar al colmado, ni l'habitatge que amb tantes penúries havien aconseguit llogar. Va començar a haver-hi desnonaments. Amb la humiliació que els amos llançaven els mobles de les famílies pel balcó. Per acabar-ho de rematar, l'arribada de la República, que tantes expectatives havia aixecat, no millorava les coses ni mostrava la sensibilitat que se n'esperava.

En aquest context, i des del Sindicat de la Construcció de la CNT, es va gestar el Comitè de Defensa Econòmica, que va ser qui va impulsar la vaga. L'episodi el va rescatar l'any 2014 Manel Aisa, explicat al llibre *La huelga de alquileres y el comité de defensa económica*, editat per El Lokal. Ara la vaga reviu al segon volum d'una col·lecció acabada d'estrenar per l'Ajuntament de Barcelona, des de la regidoria de Memòria Democràtica, que porta per nom "Barcelona, Memòria en Vinyetes".

En format de novel·la gràfica, el volum el firmen el guionista Francisco Sánchez i la dibuixant de còmics Ana Sainz. I explica la historia a través d'una parella amb un fill petit que arriba a Barcelona en vaixell l'any 1926 des d'Alacant. De mica en mica els veiem passar de compartir el mateix llit a casa d'uns cosins, a trobar feina (ell a la construcció, ella cosint) i el salt que representa llogar un pis propi. Vinyeta a vinyeta veiem les dones rentant roba al safareig, les botigues de carbó, els colmadors, la solidaritat entre veïns acabats d'arribar, els assentaments de barraques, l'analfabetisme contra el qual es lluitava amb classes quan ja era de nit... i la politització dels treballadors quan les injustícies eren insuportables.

Els veiem llegint Solidaridad Obrera, davant de plats cada vegada més buits de menjar, l'angoixa de no poder pagar, de veure desnonaments, de perdre la feina, de companys que tornaven al poble, cues als menjadors socials, l'alegria per la proclamació de la República... i la frustració davant les expectatives de canvi.

Tal com l'explica aquest nou volum, la vaga hauria començat a les Cases Barates, amb dones al capdavant d'una protesta en què va ser clau el seu paper, perquè administraven les pagues setmanals dels homes. Aviat va arribar una repressió brutal, les detencions a la comissaria de la Via Laietana, maltractaments, ingressos a la Model. I la victòria moral: quan els propietaris van acceptar rebaixes de preu i van renunciar a cobrar els mesos de la vaga.

Aisa, llibreter i historiador vocacional, que va conèixer algun dels protagonistes de la protesta, explica al seu llibre que els vaguistes van ser entre 45.000 i 100.000 famílies, i que demanaven una rebaixa del 40% de la renda. Ell situava l'inici de la protesta a la Barceloneta, i explicava que es va estendre fins a l'Hospitalet i Santa Coloma de Gramenet. Es va prolongar entre l'abril i el desembre del 1931 i va viure nous i durs episodis de repressió fins al 1932. La vaga general de setembre d'aquell any es va saldar amb 18 morts, recorda el llibre d'Aisa. També explica que la documentació que hi podia haver sobre la vaga es devia destruir durant els primers dies de la Guerra Civil, l'any 1936.

El regidor de Memòria Democràtica, Jordi Rabassa, argumenta que han pensat en el format del còmic "perquè ja fa dècades que és una eina fonamental en la transmissió de la memòria democràtica". "Des de

la regidoria hem de fer servir totes les eines que tenim, i el còmic ens permet ser rigorosos i explicar el que explicaria un llibre d'història, però en un llenguatge que arriba a més gent, joves i també adults que llegeixen còmic, que cada vegada són més", diu. Explica que trien "històries de la ciutat que els llibres no han explicat" o donen "veu a qui normalment no en té". Als dos primers volums de testimonis de presos polítics i comuns que van ser a la presó Model, s'hi suma la vaga protagonitzada "per les classes populars", i n'hi haurà de nous sobre el segrest d'autobusos a barris perifèrics o la vaga de tramvies. Rabassa apunta, a més, que són històries que en molts casos "tenen connexió amb els fets d'avui en dia". La comissària de la col·lecció és la directora de l'editorial Finestres, de còmic en català, Montserrat Terrones, que assenyala la rellevància "d'explicar la ciutat de Barcelona i de fer-ho a través dels moviments col·lectius i de base".

L'autor del guió, Francisco Sánchez (que va debutar amb la premiada Chernobil: la Zona), explica que el volum encaixa amb el seu interès per la memòria històrica i les qüestions socials, i que per documentar-se va recórrer a les biblioteques ("les lluites de Barcelona, de classes, la immigració, l'anarquisme entre guerres", enumera), i en especial al llibre de Manel Aisa, a qui ha acudit "per resoldre dubtes". Documentant-se per saber com vivia, menjava o treballava la gent als anys vint i trenta del segle passat, l'historiador celebra haver après detalls com que "la immigració als anys vint no arribava en tren, sinó majoritàriament en vaixell".

La il·lustradora Ana Sainz, de nom artístic Anapurna i autora de la també premiada Chucrut, explica que el volum de la vaga de lloguers va ser un doble repte: per ser la primera vegada que treballava amb un guionista i per la falta de material sobre l'episodi. Es va documentar a l'arxiu fotogràfic, diu, però no va trobar imatges de tot, quan necessitava informació sobre qüestions com la vestimenta de l'època o com eren les cases. "Ha estat un repte:estic contenta amb el resultat, però soc molt meticulosa i precisa, i mai havia fet un còmic que tingués a veure amb la memòria i sobre el qual no hi havia imatges, del 1929 al 1936 n'hi ha poques", diu Sainz.

9 Abril, 2023

UNA CIUTAT A L'EUROPEA QUE ES VA QUEDAR A MITGES

El Muhba mostra una «possible Barcelona», la dels projectes de l'arquitecte del Palau: en aquesta no hi haurien tingut lloc ni la Boqueria ni l'Hospital de la Santa Creu. I ell sí que va anar contra Cerdà.

La ciutat somiada de Domènech

ERNEST ALÓS
Barcelona

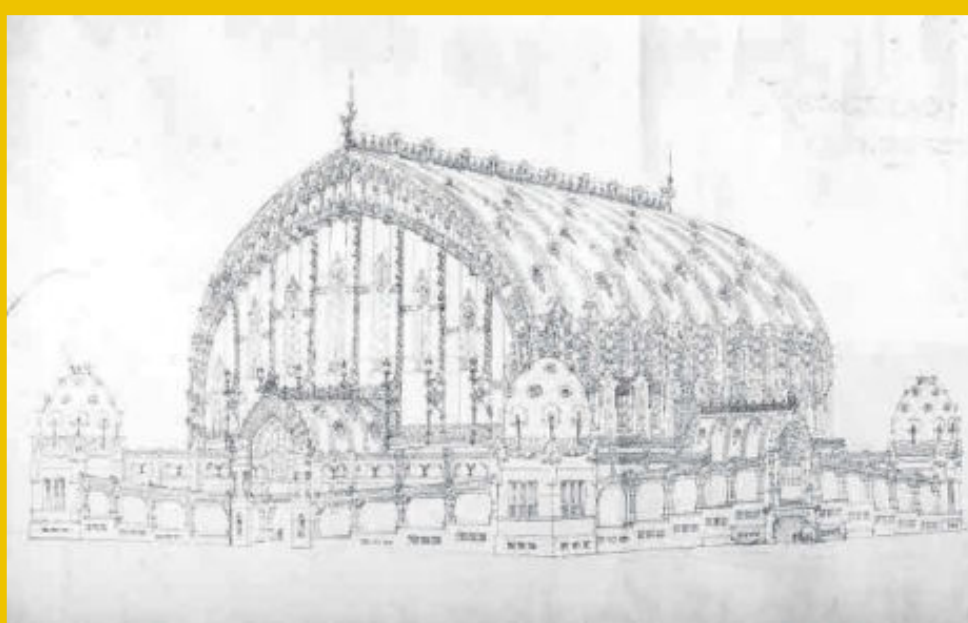
Barcelona seria molt diferent si s'haguessin executat tots els projectes de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner en la seva faceta d'urbanista. A aquest aspecte (al d'imaginador d'una capital moderna, burgesa i europea i no al de creador de les joies de l'arquitectura modernista com Sant Pau o el Palau de la Música, o de polític nacionalista, o de teòric i recuperador del romànic català, o de docent, o de...) li dedica el Museu d'Història de Barcelona (Muhba) una exposició comissariada per Enric Granell i Antoni Ramon Graells. A la seva «ambició de donar forma a la ciutat», apunta Granell. En gran part o desapareguda, o mai realitzada.

Enric Granell destaca que des del seu primer projecte, Domènech pensa en la construcció de la ciutat, no en l'edifici com un bloc aïllat. En les Institucions Provincials d'Ensenyament que havien de ser el segon gran edifici de l'Eixample després de la universitat i que s'haurien d'haver aixecat just al costat d'on avui hi ha l'estàtua de Casanovas, planteja l'edifici com una ròtula entre la ciutat antiga i l'Eixample. I per cert, allà hi ha el seu primer intent d'aixecar una gran coberta d'acer i vidre, a l'estil del Crystal Palace o el Grand Palais. El projecte d'una Barcelona capital europea, sempre.

Qüestionar Cerdà

Quan a Barcelona sorgeixen, davant els seus presumptes agressors, defensors de l'Eixample de Cerdà de sota de les pedres, fa més d'un segle els grans noms de l'arquitectura modernista anaven just en el sentit contrari: qüestionar per uniforme, anodí i desolat l'Eixample dissenyat unes dècades abans. Entre els més distingits, Lluís Domènech i Montaner. Les cases menestrals dels mestres d'obres no tenien el valor representatiu que reclamava una burgesia puixant. I d'aquí ve la monumentalització de la casa de veïns, amb un llenguatge decoratiu i en el seu cas un recurs reiterat: convertir les cantonades dels xamfrans no en arestes seques sinó en esveltes i decorades torres cantoneres. Cap tant com la que va projectar per a la casa Fuster, que hauria d'haver sigut una fita final del pas-seig de Gràcia visible en tota la seva longitud.

També trenca amb Cerdà a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Una superilla de nou illes, concebuda com una ciutat jardí alternativa, aliena a la trama de l'Eixam-

A dalt, el mercat central que havia d'ocupar l'espai de l'Hospital de la Santa Creu i la Boqueria. A sota, la plaça que s'havia d'obrir davant Santa Maria del Mar enderrocant diverses illes de cases de la Ribera.

ple amb els seus edificis girats 45° respecte a la trama Cerdà per maximitzar la insolació dels pavellons. El revaloritzador del romànic català s'hauria carregat mig Ra-

val. «No tots els estils arquitectònics tenien la mateixa consideració...», comenta Granell. Recordem que ja Cerdà va projectar esbudellar Ciutat Vella amb dues vies verticals (la consumada Via Laietana i la que es va quedar únicament amb l'intent de l'avinguda de les Drassanes) i una d'horitzontal (que ens ha deixat l'avinguda de la Catedral), totes tres concretades en el posterior Pla Baixeras. L'exposició mostra d'una banda l'interès de Domènech per ressaltar els elements sobre els quals volia construir la seva nova arquitectura nacional i alhora el seu poc esperit conservacionista. ¿Venjança una altra vegada contra Cerdà?: Domènech proposa que la que bateja com a Gran Via de Pere el Gran, la Via C de Baixeras, sigui un bulevard a la parisenc, a l'estil dels projectes derrotats per a l'Eixample. Amb un immens mercat central, en lloc de la Boqueria, aixecat sobre el solar arrasat de l'hospital medieval.

En aquesta avinguda, Domènech i Montaner practica una proposta en què reincidirà quan se li encarregui definir l'encaix de la part baixa de la Via Laietana amb l'entorn. Obrir passejos o places que aclareixin la perspectiva de les façanes dels grans temples gòtics de la ciutat. Del seu bulevard a l'església del Pi n'hi va una, amb la qual s'eliminarien els carrers de la Portaferrixa, de Petritxol i del Pi. Un altre carrer, de Via Laietana a Sants Justs i Pastor, travessant la muralla romana. I unes quantes pomes de la Ribera desapareixen per obrir una plaça davant Santa Maria del Mar.

Per perspectiva, la que volia crear en la que va denominar l'Àgora de Barcelona. La va postular al seu article de 1879 per a la revista *La Renaixença* sobre la reforma de la Barcelona antiga, però qui la va dibuixar de manera més espectacular va ser el seu deixeble Francesc de Paula Nebot. A terra tots els edificis entre Jaume I i la Catedral (incloent-hi la casa dels Canonges, cosa que ens hauria evitat cert pont) per obrir un espai amb terrasses a diversos nivells a què s'obrien la Generalitat, la Catedral i el conjunt de la plaça del Rei. Nebot dibuixa al centre les columnes del temple romà, però Domènech en certs moments va tenir altres idees per a elles, apunta Granell.

Però hi ha més: Domènech i les exposicions de la Ciutatella i Montjuïc. Però aquí no hi caben, així que visitin l'exposició. ■

La nova escola bressol de la Teixonera durà el nom del barri

L'Ajuntament proposava diversos noms de pedagogues republicanes que el veïnat havia rebutjat

L'escola bressol municipal que s'està fent al carrer d'Arenys, al costat del centre cívic, portarà finalment el nom de la Teixonera. Inicialment l'Ajuntament s'havia oposat a anomenar-la així al·ludint a una normativa interna que aconsella que les llars d'infants no portin el nom del barri on se situen per evitar que es confonguin amb d'altres noms d'instituts o escoles municipals.

El Consorci d'Educació de Barcelona s'havia proposat quatre noms de pedagogues catalanes (Anna Rubiés i Monjonell, Dolors Piera i Llobera, Dolors Batlle i Sunyer i Carme Julià Riqué) que havien destacat en la seva trajectòria professional i política a principis del segle XX. Les entitats veïnals de la zona, però, no van veure de bon ull la proposta i s'hi van oposar dient que aquestes educadores no tenien cap relació amb el barri i que no volien que tingués connotacions polítiques (totes van estar vinculades a la República o perseguides pel franquisme).

Campanya pel nom de la Taxonera

L'associació de veïns Taxonera havia iniciat una recollida de firmes per demanar que l'escola portés el nom de Taxonera, en referència a l'empresari Joaquim Taxonera que va fundar una colònia d'habitatges en aquesta zona. L'Ajuntament, però, ha optat al final per una solució intermèdia en batejar-la amb el nom oficial del barri, la Teixonera, i ha desestimat les altres opcions.

Segons el president de l'entitat, Lluís Cairell, "estem satisfets amb el nom escollit tot i que en un futur ens agradaria que es digués Taxonera, que és com volem que algun dia s'anomeni també el barri de forma oficial". Per la seva banda, la regidora d'Horta-Guinardó, Rosa Alarcón, afirma que "l'acord per consensuar el nom ha estat complicat, però ara ja està decidit i només falta esperar que algun dia el canviem per Taxonera".

Actualment de les 105 escoles bressol municipals repartides pels deu districtes, les que porten nom de barri són: el Putxet, Gràcia, Guinardó, Sant Genís, Camp de l'Arpa, Diagonal Mar, la Verneda i Trinitat Nova, que aviat passarà a dir-se Torre del Relotge.

HOMENAJE

El paseo marítimo incorpora el nombre de Oriol Bohigas

EL PERIÓDICO
Barcelona

El paseo marítimo de Barcelona incorpora desde ayer el nombre del arquitecto Oriol Bohigas, fallecido en noviembre de 2021, a los 95 años, una acción promovida por el Ayuntamiento de Barcelona en homenaje al urbanista y uno de los artífices de la apertura al mar de la capital catalana. El cambio de denominación, aprobado en marzo del año pasado, bautizará a partir de ahora el tramo del paseo entre la plaza del Mar y la calle de la Marina.

La alcaldesa de Barcelona, Ada Colau, presidió el acto de cambio de nombre, al que también asistió el teniente de alcalde de Prevención y Seguridad, Albert Batlle, entre otros miembros del gobierno municipal. En presencia de familiares del arquitecto y urbanista, el escritor Eduardo Mendoza glosó la figura de Bohigas, uno de los artífices de la idea de la Barcelona abierta al mar que transformó la ciudad y fue clave en la presentación de la capital durante los Juegos Olímpicos de 1992.

Urbanista olímpico

Oriol Bohigas, nacido en Barcelona en 1943, fue delegado y concejal de Urbanismo y de Cultura de Barcelona, y recibió varios reconocimientos por su obra, entre ellos un premio FAD por el diseño del Port Olímpic. También fue miembro fundador del grupo editorial Edicions 62 y presidente de la Fundació Joan Miró. Además, durante ocho años fue presidente del Ateneu Barcelonès, tiempo durante el cual se llevó a cabo la restauración y mejora del edificio y de su biblioteca.

Entre las obras del estudio de Bohigas (MBM Arquitectes) más recientes en Barcelona se encuentran la estación de metro de Liceu, el edificio de oficinas de RBA Editors, un bloque de la Vila Olímpica, o el edificio del Diseño HUB de Glòries. ■

▶ 5 Abril, 2023

Societat El necessari reconeixement a un creador únic a qui el franquisme va esborrar de l'imaginari col·lectiu

Homenatge pendent

ÀLVAR D'ORRIOLS · Barcelona té promès un reconeixement públic al dramaturg i artista polifacètic autor d'un relat excepcional de l'èxode republicà del 1939 **MISTERI** · En la fugida de la ciutat amb la família, l'autor va perdre dues maletes amb obra inèdita que encara es busquen **SAMARANCH** · El dirigent feixista tenia a casa obra d'Orriols proscripita pel règim

Jordi Panyella
 BARCELONA

Es mals presagis que Àlvar d'Orriols expressava a la seva filla, Merceditas, a l'exili de Baiona no s'han complert. "Tinc por que amb el pas dels anys se m'hagi oblidat, quaranta anys són molts anys", li deia. No, això no ha passat. Hi ha un fil que connecta aquell home mort el 1976 al País Basc francès, lluny de la seva terra, amb el dia d'avui. Hi ha un grup reduït de persones, familiars, estudiosos del teatre, professionals del món del llibre, que de fa anys empenyen perquè la figura del dramaturg i creador polifacètic que va ser Àlvar d'Orriols rebí el reconeixement que es mereix. S'han fet actes acadèmics en què s'ha parlat de la seva figura i de la seva obra teatral, exposicions amb els seus dibuixos, però encara queda pendent el gran acte de reconeixement de la seva ciutat natal, Barcelona, un acte que rehabiliti la persona i projecti la figura literària.

El compromís hi és, està adquirit. El mes de gener passat, en el marc de la comissió de Cultura de l'Ajuntament, i a iniciativa del regidor de Junts Joan Rodríguez, l'equip de govern va acceptar un prece en el qual es demanava que el consistori organitzés aquest merescut homenatge. S'assenyalava la proposta d'instal·lar una placa a l'edifici del passeig de Gràcia on Orriols va néixer el 1894, però de moment no hi ha res en concret. Hi ha el compromís adquirit per part del regidor de Memòria Democràtica, Jordi Rabassa, i prou.

La importància d'Orriols és doble, pel gran valor de la seva obra escrita i perquè és un dels exemples clars del drama humà que va suposar la imposició del franquisme sobre un conjunt de creadors per als quals l'exili va ser un ofec, una sortida. Membre de l'alta burgesia, nascut en una casa del passeig de Gràcia, fill d'un notari barceloní i diputat a Corts, va optar per la militància d'esquerres, la UGT i simpatitzant del PSOE, els estudis de belles arts i l'ofici d'escriure.

Va ser a la seva ciutat d'adopció, Madrid, on va començar la seva brillant carrera de dramaturg, escrivint en castellà, sense oblidar la seva cultura i llengua materna, en la qual mai va deixar ni de pensar ni de treballar. Tant és així que la primera obra que d'ell es va representar va ser *La daga*, traducció al cas-

Una imatge del dramaturg Àlvar d'Orriols, i dos cartells de dues de les seves peces teatrals: una traducció de 'Lo ferrer de tall', de Pitarrà, i una altra pertanyent al període inicial de la II República Espanyola ■ EPA

tellà de la peça de Serafi Pitarrà *Lo ferrer de tall*, mentre que, anys més tard, va traduir al català el cèlebre *Cyrano de Bergerac*.

La seva producció pròpia va arribar a un centenar de peces teatrals. Antonio Espejo, autor d'una tesi sobre l'obra d'Orriols, parla d'ell com un autor de "teatre de masses amb un llenguatge arrelat a la tradició que el públic reconeixia". Segons Espejo, això el "fa diferent d'altres autors contemporanis com Alberdi o Hernández". Orriols va arribar a ser un autor molt conegut la dècada dels anys trenta, compromès amb la República i prohibit pel franquisme. "Rescatar-lo a ell és rescatar-nos a nosaltres mateixos, la democràcia i els valors universals que representava", subratlla Espejo.

Orriols no va veure mai publicada la seva obra culminant, un text en prosa que va titular *Les fogueres del Pertús*. És el vibrant relat de l'èxode republicà del febrer del 1939 protagonitzat en primera persona al costat de la seva dona, Manuela, la sogra i els fills, Alvarito i Merceditas. El seu compromís amb la República, a través del teatre i la seva feina al Ministeri de Propaganda, el va obligar a marxar a França.

Al llibre d'exili, Orriols hi explica un fet terrible: fugint de Barcelona va perdre dues maletes on duia tota l'obra publicada i molta d'inèdita, de gran valor. Les va haver de deixar a Barcelona perquè l'equipatge no cabia al camió atapeït de refugiats. Mai les va recuperar, va ser un fet terrible i cada dia de la seva vida hi va pensar. Amb el pas dels anys, els descendents i estudiosos no han deixat de buscar les maletes i l'obra extraviada.

En preparar la seva tesi, Espejo va trobar un exemplar d'una de les obres més importants d'Orriols, *Espanya en pie*, a la Biblioteca de Catalunya. Hi havia arribat com a donació de la biblioteca particular de Joan Antoni Samaranch, on durant anys s'havia guardat aquesta obra proscripita pel règim feixista. Se sap que el barri d'on sortia el camió on va pujar la família Orriols i on es van perdre les maletes era el mateix on Samaranch vivia de jove. Una tesi apunta que les maletes van acabar a casa de Samaranch i el seu contingut a la seva col·lecció particular. Aquest és un fil que, a hores d'ara, s'està estirant. Trobar l'equipatge extraviat i el seu contingut d'obra inèdita, 89 anys després, seria molt més que un homenatge. ■

Tres dels dibuixos amb què Àlvar d'Orriols va il·lustrar el seu llibre 'Les fogueres del Pertús' i que es reproduïxen a l'edició catalana de Gorbs Edicions ■ EPA

Un llibre escrit...

DUPLICAT • Al relat de 'Les fogueres del Pertús', Orriols hi descriu i també hi dibuixa l'èxode dels republicans el febrer del 1939 **PROTECTOR** L'autor de l'obra va amagar l'original al seu pis de Baiona per por que els nazis l'hi requisessin

Jordi Panyella
BARCELONA

Parla Àlvar d'Orriols, al seu llibre *Les fogueres del Pertús*, "d'una cosa que ni s'ha vist ni es veurà mai". "N'estic segur —continua—. I ho estic, perquè aquesta visió única és fruit d'una causa que és única en la història. Perquè aquesta visió tornés a produir-se faria falta mobilitzar tot un poble i dur-lo a escalar aquestes muntanyes. I això és, potser, un altre impossible històric. No,

no es veurà ja mai més."

"Imagineu-vos un altar gegantí submergit en les ombres; un altar gegantí que tingués com a base l'àrea que ocuparia un grapat regular de muntanyes; doneu-hi uns dos mil metres de llargària per la meitat de fons, i aixequen-lo després fins a l'alçada dels cims. I ara ompliu-lo tot, de la base a la cúspide, de milers de torxes enceses, de milers de torxes que, allà en la llunyania de l'espai, escalaran el cel per fer un petó als estels. Imagineu-vos aquest grandios incendi de milers de punts lluminosos, i la gran silueta majestuosa i greu de les muntanyes, nimbada, fins a perdre's en la distància, per la resplendor vermellenca."

Així explica l'autor un dels moments culminants de la seva obra d'exili, *Les fogueres del Pertús*, quan amb la seva dona, Manuela, i dos amics giren en la nit un revolt de la carretera que els deixa a escassos metres de l'anhelada frontera. De cop i volta, s'obre davant seu una gran fondalada on, com ells, milers i milers de refugiats catalans i es-

panyols esperen entrar a França. És el febrer del 1939 i tothom qui pot fugir de l'exèrcit franquista. La frontera està tancada. Els gendarmes no deixen passar ningú i la gent combat la cruesa de la nit de l'hivern empordanès encenent fogueres, pertot, creant un escenari únic de petites lluernes espurnejant.

Orriols va immortalitzar les escenes de l'èxode republicà amb les seves paraules i les va retenir a la punta dels seus llapis fins a estampar-ho en una sèrie de dibuixos amb què va il·lustrar

el relat. Una de les coses que fan excepcional l'obra de les fogueres és el fet que l'autor del text ho és, també, dels dibuixos que l'acompanyen; des del primer, on apareix Orriols contemplant una Barcelona a les fosques d'on fugen vehicles plens de persones i equipatges, fins a l'últim, on es veu un transatlàntic dels molts que van portar exiliats a Amèrica.

Els Orriols es van quedar a Baiona. El text i els dibuixos que formen el llibre els va fer el seu autor durant el temps d'estada en un camp de concentració d'aquesta ciutat del País Basc francès treballant en dos quaderns escolars que li van donar. Quan, per fi, es van poder instal·lar en un habitatge aleshores va arribar l'ocupació nazi. Sota el llit de matrimoni, Orriols va treure el sòcol, va fer un forat a la paret, va tallar els quaderns per la meitat, els hi va entaforar i ho va tancar. Allí es van quedar fins que els alemanys van haver marxat. ■

"L'any 1978, Planeta no va voler publicar-nos"

DETERMINACIÓ • 'Les fogueres del Pertús' van veure la llum per la tenacitat de Merceditas Orriols **CLAM** • "Falta reconèixer l'obra del pare"

Jordi Panyella
BARCELONA

Des de Baiona, on resideix, i de l'altre costat del telèfon, la veu de Merceditas d'Orriols sona carregada de vitalitat. Transita per la vuitantena amb una determinació a prova d'edat i quan se li demana que expliqui coses del pare, Àlvar d'Orriols, el seu discurs s'omple de paraules carregades d'amor.

"A casa sentíem una admiració terrible per ell, tothom el volia", explica per definir el tarannà del seu progenitor.

Responsabilitat d'aquesta dona ha estat honorar la memòria del pare fent conèixer el relat inèdit de *Les fogueres del Pertús*. "Quan va morir Franco, el pare va dir que encara hauríem de deixar passar deu anys per poder publicar el text", recorda. Tot i això, Merceditas estava convençuda que "una obra

meravellosa com aquesta no es podia quedar al calaix"; per això el 1978, dos anys després que els deixés el pare, va anar a Barcelona a portar a l'Editorial Planeta el text original en castellà de *Las hogueras del Pertús*.

"No ho van voler publicar, ho van rebutjar dient que no encaixava en la línia editorial." Amb aquestes paraules recorda Merceditas la decepció que van sentir aleshores. Va ser un cop

Mercedes d'Orriols, filla del dramaturg ■ DOLORS GIBERT

dur que no va frenar la seva determinació, tot i que va haver d'esperar uns anys a tornar a buscar editorial. El que va acabar retardant una vegada més el procés de publicació va ser el

delicat estat de "la mamà" de Merceditas, a qui se li "removia tot" cada cop que li parlaven de l'obra del seu difunt espòs.

"Així que vaig esperar que morís la mamà. Era el 1989, els meus set fills ja eren grans i aleshores vaig començar a fer contactes." La coneixença del catedràtic de la UAB Manuel Aznar va ser clau i li va obrir portes per acabar editant *Las hogueras del Pertús* a París el 1995. Després va venir una altra edició castellana, una de francesa, traduïda per un net d'Orriols, i la versió catalana editada per Gorbs el 2014.

"A França el feien llegir al batxillerat i venien nois a casa a preguntar-me pel pare, perquè en feien treballs", explica Merceditas. Conegut pels joves estudiants de França i ignorat pel gran públic a Catalunya. "Falta reconèixer l'obra del pare", clama la filla. ■

8 Abril, 2023

REALLOTJAMENTS

Els residents del Bon Pastor i el Camp de la Creu culminen a la fi el trasllat a les vivendes promeses des de fa dècades, després de nombrosos retards, deteriorament i ocupacions.

La lenta agonía de les casetes obreres

JORDI RIBALAYGUE
 Barcelona

Potser xoca la franquesa amb què tots expressen que no hi ha motiu per a l'enyorança. En realitat, només pot sorprendre si s'ignora l'obstinada lentitud amb què la burocràcia ha acostumat a moure's a Barcelona quan es tracta de conjugar vivenda i dignitat a la seva perifèria.

«Si m'hi paro a pensar, no hi ha res que trobi a faltar de la casa», s'adona Paquita Delgado, presidenta de l'Associació de Veïns del Bon Pastor. Va viure durant sis dècades arran de vorera a les Cases Barates, al 32 del carrer Tallada, abans de traslladar-se a un dels blocs que l'ajuntament ha promogut. En queda algun per rematar i també els quatre que encara s'han d'erigir en la cinquena fase, la definitiva d'una transformació absoluta que s'ha allargat des del 2003 en una de les puntes de la ciutat subestimades durant molt temps.

La diminuta casa que van estrenar els avis de la Paquita —«van ser els primers del carrer i el meu avi va venir a fer els sostres de canyís»— és una de les 784 d'identífica factura que van allotjar famílies treballadores a la franja que dona al Besòs. Els reallotjaments ja s'acosten al final: el novembre passat, va arrencar el termini per deshabitar 124 llars de planta baixa, postergades a l'última etapa de la remodelació. Gairebé totes les famílies ja tenen les claus per fer el trasllat. En quedaven una

trentena pendants de completar-lo la setmana passada, calculen a l'oficina del Pla de Barris.

L'antic domicili de la líder veïnal, buit des de fa cinc anys, és un més dels que perduren drets tapiats, a expenses que s'enderroquin unes illes gairebé despooblades, tret de per uns comptats habitants, inclosos alguns ocupes, asseguruen al veïnat. No hi ha data precisa per a la demolició. «És primordial que s'acabin les vivendes que s'estan construint, que s'acceleri el repartiment de pisos sobrants i que la demolició de les cases sigui immediata», adverteix Delgado.

Les velles llars pinten inhòspites. Les tapes del clavegueram i del comptador han sigut saquejades al costat de la porta emparedada per la qual la Paquita sortia cada matí a regentar el seu bar, desaparegut.

Degradació per l'espera

La vida al carrer va anar apagant-se a mesura que l'èxode cap als pisos se succeïa a onades. «El trasllat es veia tan pròxim que es feia el mínim d'inversió. Les cases es van anar deteriorant», allega Delgado, que va conèixer l'aïllament creixent dels relegats a una fase tardana: «No es va poder fer com es va pensar al principi, perquè tots els veïns ens n'anéssim junts a la nova construcció i, llavors, enderrocar l'illa sencera».

La desbandada va empènyer la

Paquita Delgado posa davant la casa on vivia, ja tapiada, al Bon Pastor.

«Mai vam pensar que el procés seria tan llarg i tan dur», explica una veïna afectada al Bon Pastor

dirigent veïnal a aprofitar la primera oportunitat que se li va presentar per fer valer el dret a reallotjament i fugir de la llar en la qual va créixer i va criar els fills. En tot cas, l'ocasió es va fer pregar: va arribar el 2018, 15 anys després que es firmés el conveni que sentenciava les casetes per suplir-les per immobles llavors per edificar. «Mai ens vam imaginar que el procés seria tan llarg i tan dur. Es parlava d'un màxim de 10 anys i hem arribat a 20», emfatitza.

Fa poc més d'un mes que Cris-tóbal Baños va passar de les Cases Barates al pis. Es declara satisfet. «És un altre món per als que havíem viscut sempre igual. Només la terrassa val més que la casa sencera», diu el veí, que va néixer al domicili d'uns 40 metres quadrats que va compartir amb la seva dona fins fa poques setmanes. «En cada fase deien que donaven la casa en un any, però després en trigaven dos», rememora.

Reducte a les Corts

A nou quilòmetres de les Cases Barates, un altre reducte de la Barcelona menestral acusa un prolongat ocàs. El Camp de la Creu, al districte de les Corts, fa un parell de dècades que està immers en un projecte urbanístic que redueix bona part dels domicilis antics a runa. Nombrosos domicilis amb ordre de ser enderrocats es mantenen tapiats a

l'altre costat d'Entença. Uns quants han continuat poblats.

Segons el consistori, 11 famílies esperen les claus per accedir a un edifici pròxim. L'ajuntament al·ludeix a tràmits administratius per poder justificar la demora, encara més embolicada si és possible perquè els domicilis van ser assaltats. Les contrarietats han indignat els afectats, gent gran majoritàriament.

«Fa anys que els pisos estan acabats però nosaltres ens hem quedat on sempre. Ens han fet patir moltíssim», es desfoga la Carme, 87 anys i establerta fins aquesta mateixa setmana a la casa baixa en la qual va néixer. «La casa està tan desmuntada que tinc ganes de marxar. El juliol de l'any passat, ens van ensenyar els pisos i vam tenir l'esperança que marxàvem ja». El seu marit va morir sense conèixer la nova llar. ■

3 Abril, 2023

Poblenou en lluita

ANIVERSARI · L'Associació de Veïns del Poblenou compleix 50 anys lluitant pel barri **AMENANÇA** · Després de dècades per aconseguir una millor qualitat de vida, veu amenaçada la seva identitat per la gentrificació **RECLAMACIÓ** · Els veïns demanen una proposta integral per atacar totes les problemàtiques

Clara Ribas
 BARCELONA

És, amb tota seguretat, un dels barris de Catalunya que han experimentat més transformacions en els darrers segles. Al final del XIX, el Poblenou, al districte de Sant Martí, es va guanyar el nom de "Manchester català", en plena revolució industrial, quan tot el seu territori, que fins aleshores havien estat sobretot camps, va ser ocupat per fàbriques i cooperatives. Posseïa la concentració fabril més important d'Espanya, amb el 40% de la indústria del cotó de tot Barcelona. Ja al segle XX, va viure la Guerra Civil i va donar cabuda, a les seves platges i als seus solars, a la immigració que arribava per buscar una vida millor a la capital catalana.

Amb el temps, el barri va viure una crisi econòmica i va esdevenir un espai poc valorat, amb edificis en mal estat i zones verdes inexistentes. A partir de la dècada dels vuitanta, es va iniciar un procés de transformació. Hi va arribar el metro, es van aconseguir equipaments, es va recuperar patrimoni i el barri va guanyar una sortida al mar, al final de la rambla del Poblenou. Però aquesta metamorfosi no es va fer sola ni tampoc gràcies a les diferents administracions. Va venir forçada per la lluita de l'Associació de Veïns del Poblenou, que celebra 50 anys de mobilitzacions.

La identitat d'un barri

"El barri ha canviat en tots els límits, i també per dins", explica Pere Nieto, vocal de l'associació, que recorda el Poblenou de quan ell era un nen: "Recordo saber que vivíem en un barri molt aïllat. El metro no hi arribava. Hi havia talls a tot arreu. Era un barri vinculat a serveis o activitats molestes, amb

un cementiri al mig. Amb agències de transports en naus immenses, amb problemes de clavegueram, i una platja a la qual era impossible d'accedir. Estava tot per fer", assenyala Nieto. En el mateix sentit s'expressa Joan Maria Soler, també vocal de l'associació –a la qual pertany des que tenia 18 anys–, i al mateix temps destaca el fet que, tot i les circumstàncies en què es vivia, sempre hi ha hagut un sentiment de pertinença o d'identitat: "La gent del Poblenou sempre ha tingut una manera de fer i un caràcter que l'han definit com a autèntica gent de barri, amb senti-

Tot i ser un barri històric, amb identitat, el Poblenou encara no està consolidat

ment de pertinença. Al seu moment, hi va haver ateneus, teatres i comerç propis i això queda imprès en els veïns i veïnes."

Un combat interminable

Potser va ser aquesta manera de fer o aquest sentiment identitari que va unir els veïns en una llista interminable de lluites. "Sempre hi hem estat, en tot el que ha calgut, i aliant-nos amb altres entitats si calia. Això és el que ens ha donat aquesta continuïtat en el temps", assegura Nieto.

Així, en equipaments, durant les darreres dècades s'ha aconseguit recuperar La Flor de Maig, la Catex –actualment Can Felipa–, es va aturar l'enderrocament de Can Saladrigas, es va obtenir una biblioteca per al barri, l'escola bressol pública al Xalet de la Paperera, o l'institut als solars davant de Wad-Ras.

En construcció i en urbanisme, els veïns van aturar als anys vuitan-

ta, en ple franquisme, el pla de la Ribera. L'any 1987 van fer subterrani el cinturó Litoral, que amenaçava de barrar el pas a les platges que tant els havia costat sanejar i obrir al barri. I el gener del 2002 l'Ajuntament va haver de retirar l'eix Llacuna, que volia instal·lar grans gratacels en aquesta avinguda, a causa de la reacció veïnal. Van reunir 4.500 al·legacions al projecte.

I, en la defensa del patrimoni, l'associació de veïns tampoc ha quedat curta. La plaça de la Paperera va ser un triomf gràcies a la tossuderia dels veïns del barri. També van crear un procés participatiu per decidir el futur de la Rambla. L'Ajuntament del moment, després d'intentar organitzar un procés propi, es va haver d'atenir al que havia sortit des de la mobilització veïnal. El 2004, l'Associació de Veïns exigeix un pla de protecció del nucli antic en veure que s'estan enderrocant edificis antics. El pla no va arribar fins a quatre anys més tard, però van aconseguir blindar la destrucció de 53 edificis.

La ferida de Can Ricart

Si hi ha una lluita oberta al cor del Poblenou és la de preservar Can Ricart, un conjunt fabril, catalogat en un nivell semblant al de la Sagrada Família, declarat bé cultural d'interès nacional i que ocupa un espai equivalent a quatre illes del pla Cerdà. L'any 2004, el marquès de Santa Isabel rescindia el contracte a les empreses que hi treballaven i s'obria així la possibilitat d'enderrocar el complex i deixar pas a l'avenç del 22@.

El canvi de l'ús del sòl va comportar al 22@ una requalificació del sòl que en alguns racons del barri va resultar letal. La funció del sòl es va canviar: sobre el paper, i es va acordar que un 70% es dedicaria a l'activitat econòmica i un

Memòria

La revista 'El Poblenou' recull en el número 120 una mostra gràfica de les mobilitzacions dels veïns al llarg d'aquests 50 anys. Hi queden recollides manifestacions, campanyes i reivindicacions de tota mena, com una manifestació de l'any 2004 (a la fotografia de dalt), que ja exigia que els veïns poguessin viure al barri. A la dreta, la gran assignatura pendent: l'antiga fàbrica de Can Ricart.

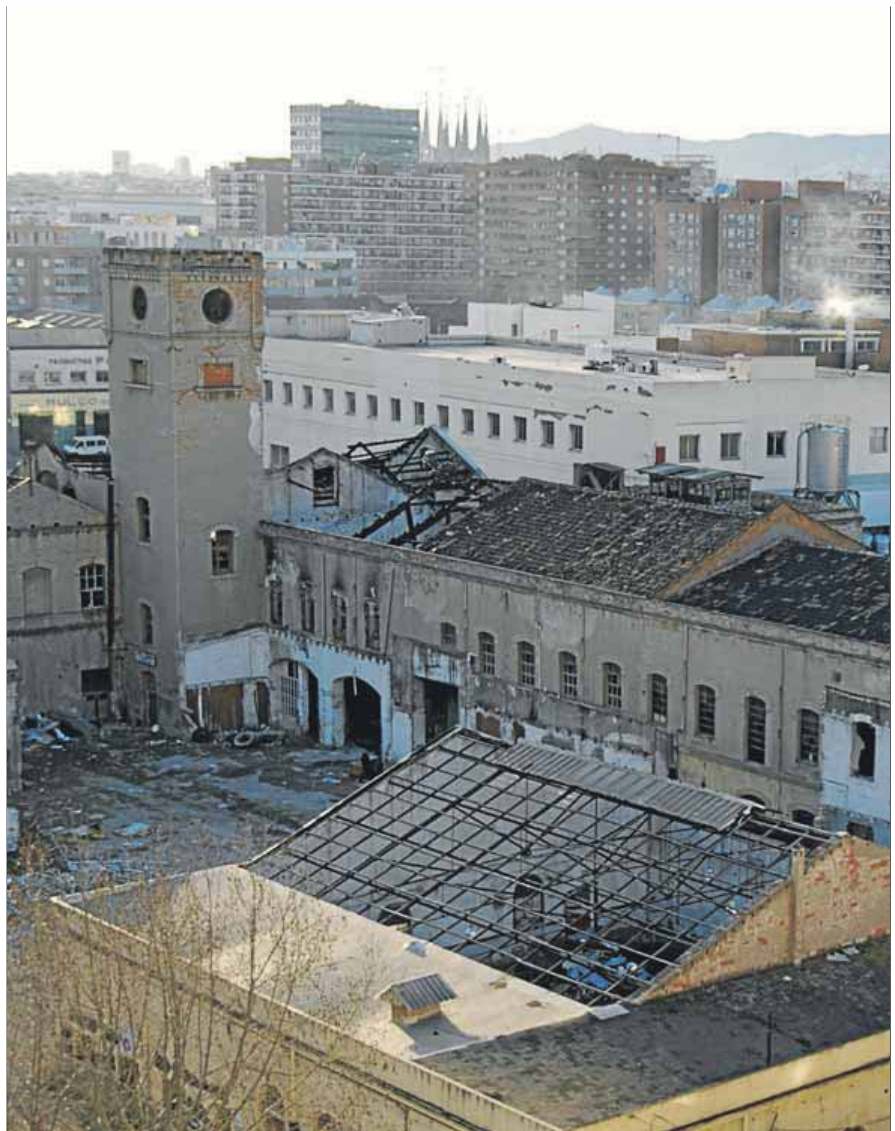
■ A.P./ J.L.

10%, a habitatge. La nova activitat econòmica es basava i es basa principalment en oficines i activitats intensives de coneixement, sobretot en clústers tecnològics. Això era el que estava previst que passaria al gran solar que deixarien les antigues naus de Can Ricart. S'hi preveia la construcció de grans gratacels, a més d'habitatges privats i oficines.

Però la bateria de mobilitzacions veïnals que es van succeir l'any 2005 per salvar el complex es pot qualificar d'històrica, ja que s'hi van unir diverses assemblees veïnals i de joves, una primera gran manifestació ciutadana, la instal·lació d'una càmera per vigilar que no hi entressin excavadores, barriades, i moltes altres iniciatives per aturar la demolició. Finalment es va aconseguir, però encara s'està pendent de poder tirar endavant el projecte de recuperació final. Després de projectes frustrats com ara la ciutat de les llengües i el parc de les humanitats i les ciències,

3 Abril, 2023

L'antiga fàbrica està cada cop en pitjor estat, en contrast amb el dinamisme del sector privat.

La lluita continua

Però les transformacions urbanístiques han tingut un cost social. En primer lloc, la desaparició de la major part de les fàbriques i la transformació dels edificis industrials en habitatges i altres espais han provocat canvis importants en la composició social del barri. Paradoxalment, les millores en els serveis públics, la creació de zones verdes i l'augment de l'activitat comercial han comportat una revaloració del barri, que ha suposat un augment dels preus dels habitatges i la gentrificació, amb l'arribada de gent més acomodada i el desplaçament dels veïns de classe treballadora i baixa, fet que ha desembocat a una pressió turística i demogràfica insostenible, que han vingut acompanyades d'una pèrdua d'identificació dels habitants amb el barri.

Segons explica Soler en un article a la revista *El Poblenou*, la llista de necessitats i, sobretot, d'actuacions per prevenir i corregir aquesta tendència és inacabable. Els veïns lamenten la poca sintonia que s'ha aconseguit durant aquest mandat amb l'Ajuntament: "Han vingut i han fet promeses i les han anat incomplint. I, sobretot, no han plantejat una resposta global, un projecte integral per atacar els problemes d'arrel", critica Soler.

Així, els preocupa que, en la modificació del pla general metropolità (MPGM) del 22@, s'admet la construcció de nou habitatge privat al barri i no garanteix la presència d'habitatge públic de lloguer. En aquest sentit, Soler reclama una planificació i un calendari clar de la inversió pública en l'espai públic, en el verd i en l'espai urbà, així com respecte als equipaments públics. "Continuem exigint, doncs, una nova proposta de futur per a un barri que ha patit, i està patint, profundes transforma-

cions", rebla Soler. Les amenaces que destaca Soler són, d'una banda, el fet que el 22@ té encara un milió de metres quadrats per desenvolupar-se i, de l'altra –i cada vegada més candent–, el turisme, que finalment ha descobert el Poblenou com ho va fer al seu moment amb la Barceloneta.

Aquestes dues grans variables desemboquen en la possibilitat que el Poblenou pugui arribar als 100.000 habitants, fet que implica que haurà duplicat el nombre d'habitants en una generació. En paral·lel, s'anirà eixamplant la bretxa social, ja que al barri hi continua vivint gent empobrida. Al davant tenen estrangers que venen a viure i a treballar a Barcelona i que adquireixen pisos a la zona per quantitats elevades i, sobretot, pisos turístics. No fa gaire, una noia nord-americana va encendre les xarxes presumint des del balcó que donava a la rambla del Poblenou, des d'un pis antic reconvertit en un Airbnb. ■

Unes transformacions que han arribat a totes les costures del barri

La llista de les grans transformacions del Poblenou impressiona, d'una banda, pel gran nombre d'actuacions, però també per la transcendència que tenen. Cal recordar que, a més dels canvis interns, amb nous equipaments o amb remodelació de carrers, el Poblenou ha vist modificades en unes dècades totes les seves fronteres, amb grans vies, avingudes, parcs i fins i tot accés a la platja, amb el cobriment del cinturó Litoral. Entre les grans costures, destaca al seu moment la creació de la Gran Via de les Corts Catalanes, que va enllaçar el barri amb altres zones de la ciutat. Molts anys més tard, també la construcció de l'avinguda Diagonal, i posteriorment la seva arribada al mar, va crear una important via de comunicació i va augmentar la connectivitat del barri.

La regeneració urbana dels anys vuitanta i noranta va suposar la rehabilitació d'edificis i la creació de noves zones verdes i espais públics. En aquest sentit, la construcció de la zona de la Vila Olímpica per als Jocs Olímpics de Barcelona 1992 també va modificar un dels límits del Poblenou.

En un altre dels termes es va viure la gran reurbanització de la plaça de les Glòries, i l'edificació de la torre Agbar va instaurar un referent arquitectònic en un dels punts d'entrada al barri. Finalment, uns metres més avall, la creació del parc del Poblenou va polir una altra de les arestes de la zona.

La Barcelona del fuego

Repaso de un siglo de revueltas que marcaron la historia de España

Las noches de contenedores ardiendo y cargas policiales que sucedieron a las condenas de 12 dirigentes independentistas en octubre de 2019 recordaron al mundo que Barcelona no es solo una atractiva ciudad turística: la sangre y el fuego se han apoderado de sus calles en demasiadas ocasiones y el periodista Andreu Farràs las ha recopilado en un oportuno libro, cuyo título juega

con uno de los apelativos por los que se conoce a la capital catalana: la Rosa de Foc.

La Semana Trágica de 1909, una revuelta contra la guerra en África, y la gran huelga de 1919 que logró que el Gobierno de España se aviniera a legislar la jornada de ocho horas son dos hitos de gran trascendencia, pero hubo muchos más en el centenar de años que van de 1835 a 1937 y que repasa el libro. A mediados del siglo XIX, Karl Marx ya escribía esto: "Barcelona es la ciudad industrial más grande de España y su historia registra más luchas de barricadas que cualquier otra ciudad del mundo". Farràs las ordena una detrás de otra en una obra escrita en catalán que sería estupendo que pronto se editara en castellano. ● **Sebastián Serrano**

Roses de Foc de Barcelona
 Andreu Farràs
 Edicions 62
 2023
 265 páginas
 20,90 €

Sentido de la vida de los expatriados

Los desafíos de los expatriados y el drama de los inmigrantes menores no acompañados

Hay libros que marcan. *El hombre en busca de sentido*, del neurólogo Viktor E. Frankl, creador de la logoterapia, tras sus experiencias en los campos de exterminio nazis, ha tenido una influencia decisiva en la vida de Ana María Turk Paulus. En este libro, la autora confiesa su experiencia en la aplicación de la logoterapia, que busca curar a las personas tratando de dar un sentido a sus vidas.

A partir de sus vivencias, la educadora social y licenciada en Geografía e Historia profundiza en los retos de los expatriados, las personas que cambian de país por motivos profesionales y el drama de los MENA (menores

¡Me mudo otra vez!
 Ana María Turk Paulus
 Ediciones Kaicron
 85 páginas
 9,50 €

extranjeros no acompañados). Es una obra valiosa que transpira autenticidad, basada en el compromiso de quien dedicó siete años a cuidar de jóvenes inmigrantes en Bruselas y ha seguido atendiendo a personas necesitadas de comprensión en Brasil y España. ● **A. M.**

Sucia guerra judicial para echar a Ada Colau

Ofensiva judicial de los 'lobbies' contra las políticas sociales de la alcaldesa de Barcelona y su equipo

Las políticas sociales de la alcaldesa de Barcelona, Ada Colau, en defensa de la salud y la vivienda han desatado una sucia guerra judicial por parte de los poderes económicos. El relato de estos acontecimientos constituye el núcleo del documentado libro de Josep Maria

Montaner, catedrático de la Escuela Superior de Arquitectura y exconcejal de Vivienda del Ayuntamiento.

Como explica el exmagistrado del Tribunal Supremo José Antonio Martín Pallín, *lawfare* significa "hacer la guerra por medio del derecho". Es un método que ha servido para perseguir y encarcelar a líderes de la izquierda como el emblemático Lula de Silva, actual presidente de Brasil.

El texto profundiza en esta antidemocrática manera de hacer política. Desde 2018, el equipo de Ada Colau ha recibido 14 querrelas y denuncias, si bien, nueve han sido archivadas, seis están abiertas y dos de ellas reabiertas por la Audiencia Provincial de Barcelona. ● **A. M.**

'Lawfare' urbano
 Josep Maria Montaner
 Icaria
 151 páginas
 16 €

▶ 10 Abril, 2023

Patrimoni

Veïns de les Corts pressionen per indultar un edifici exponent de la memòria obrera del Camp de la Creu. Es mostren molestos amb l'operació urbanística, dissenyada fa dues dècades.

SOS per salvar una casa centenària

JORDI RIBALAYGUE
 Barcelona

Després d'un compàs d'espera que se'ls ha fet etern, les últimes 11 famílies pendents de real·lotjament han començat aquesta setmana a abandonar les cases antigues que han perdurat al minúscul barri del Camp de la Creu, a Barcelona. El trasllat a un bloc de vivendes aixecat a molt pocs metres, dins també del districte de les Corts, preludeja la demolició de gran part d'una illa d'edificis tapiats, pendents de ser tirats a terra des de fa anys.

El moviment veïnal del districte es mostra molest amb l'operació urbanística, dissenyada fa dues dècades. La sent hostil, al jutjar que eludeix preservar bona part del llegat obrer d'aquest sector de l'antic municipi de les Corts, absorbit per Barcelona el 1897. També rebutja com s'està fonamentat el parc que s'edifica sobre la desfigurada Colònia Castells, ja extinta a l'altre costat del carrer Entença.

Els crítics amb el projecte han pres la demolició programada de la finca centenària del número 46 del carrer Montnegre com a prova que la conservació de la

memòria històrica d'un dels reductes menestrals de la capital catalana està en risc. Exigeixen que s'indulti del picot a l'immoble, que exhibeix les portes i finestres tapiades amb maons.

Un cap decapitat

«És un edifici simbòlic del Camp de la Creu, un dels últims històrics que queden», ressenya la presidenta de la Coordinadora Veïnal de les Corts, Adela Agelet. L'immoble en risc de desaparició era reconeixible pel cap de xai que apuntava sobre el portal. Abans de ser adoptada pel barri com a distintiu, la testa certificava que els propietaris de l'immoble, erigit el 1923, es dedicaven a la carnisseria i a l'especejament. De resultes del procés d'expropiació, ara pertany a l'Ajuntament de Barcelona.

El bust del boc va ser decapitat mesos abans. El seu lloc l'ocupa ara una planxa metàl·lica, que cobreix el buit entre la porta i els balcons emparedats. «El cap és ara al dipòsit municipal», aclareix Agelet. Josep Alió, membre de la plataforma Salvem el Camp de la Creu i la Colònia Castells, recalca

Número 46 del carrer de Montnegre, al Camp de la Creu, a Barcelona, finca per la qual els veïns tenen por.

que la finca està catalogada com a Bé d'Interès Documental, el grau més baix de protecció patrimonial. «És nivell D, la qual cosa significa que se'n permet la demolició», recorda Alió. En aquest cas, l'única prescripció legal és que se n'ha de redactar un estudi històric i arquitectònic abans que la casa s'enderroqui. Alió destaca que l'immoble contribueix a donar forma a la plaça del Carme, nucli del barri. A més, remarca la riquesa del seu interior: «És una casa plena de mosaics, però no se'n conservarà res. En teoria, va sencera a terra».

No és l'única condemnada a ser arrasada: una casa de planta baixa adjacent, d'un característic color roig, tampoc no ha estat amnis-

tiada. La Carme, la veïna que va néixer al domicili fa 87 anys, es preparava per abandonar-la aquesta setmana i traslladar-se al pis que el consistori li devia i que ha tardat mesos a facilitar-li.

Vestigi dels antics oficis

La casa del xai és vestigi dels antics oficis i comerços que jalonaven el Camp de la Creu, un dilema de carrers pel qual travessava el camí de Barcelona de Sarrià quan l'urbs encara no havia expandit els seus dominis al segle XIX. Tots han desaparegut, encara que persisteix l'efígie del cap d'un cavall, penjat en una façana del carrer Morales. La figura de l'equí, emblema d'unes antigues cavaleresses, no corre perill. Un grup de manifes-

tants va ocupar la casa del xai el desembre passat. La presa de la vivenda, encapçalada pel Grup d'Habitatge de les Corts, pretenia alertar de la pèrdua d'identitat que comportaria per al districte que l'edifici es tirés a terra. També advertia de la falta d'allotjament assequible per a famílies atropellades per la pobresa. La Guàrdia Urbana els va desallotjar menys de 24 hores.

La policia va assegurar que va expulsar 26 adults, sense cap menor present en la intervenció. En canvi, els activistes van retreure que sí que hi havia cinc menors amb les seves famílies. Al seu torn, es van queixar que la desocupació es va practicar sense una ordre judicial. ■

Restauran una antigua locomotora fabricada en La Maquinista para que presida un parque en honor a la legendaria factoría ferroviaria

Estado en el que se encontraba la maquina antes de ser restaurada. Ajuntament de Barcelona La restauración de una locomotora fabricada en la antigua Maquinista de Barcelona avanza en sus últimas fases para presidir el hasta ahora llamado ..

MEMÒRIA HISTÒRICA

Tast de l'arxiu Tarradellas a la Diputació de Barcelona

Carles Sabaté

BARCELONA

La seu central de la Diputació de Barcelona a la rambla de Catalunya i la Diagonal mostra una exposició sobre l'arxiu Tarradellas i el que va significar per a la Generalitat la conservació dels documents sobre l'autogovern, guardats durant dècades d'exili, i que van servir de base per recuperar i actualitzar el que havia de ser l'administració de la Generalitat després del redreçament democràtic. La mostra *Els fonaments de l'autogovern. Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià* recull documents, recrea situacions del president Tarradellas a l'exili i la conservació de cartes, objectes o fins i tot l'urna amb el cor galvanitzat del president Macià, que han format l'arxiu de la filla de Tarradellas, dipositat des de fa anys al monestir de Poblet.

L'historiador i biògraf del president Tarradellas, Joan Esculies, n'és el co-

missari, i repassa el valor de l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, custodiat per la comunitat cistercenca des del 1981, quan va tornar a Catalunya, i que inclou més de dos milions de documents que tracen una línia de continuïtat entre la Generalitat de Catalunya establerta l'any 1931 i la institució recuperada el 1977. El president Josep Tarradellas va conservar i ampliar el fons per tal que el seu testimoni esdevingués un llegat per a les generacions futures.

Hi ha detalls com ara la conservació de l'arxiu en bidons de benzina enterats durant la Segona Guerra Mundial prop de París, imatges dels trasllats dels documents, o les cartes que enviaven a Tarradellas amb noms falsos per vorejar el seguiment del règim franquista. Però el que s'hi aprecia també és la voluntat dels catalans, més enllà de la seva ideologia, d'autogovernar-se en la mesura que l'Estat o les circumstàncies històriques els ho permetin. ■

13 Abril, 2023

El Gobierno restituye el rango al general republicano Escobar

El guardia civil, fusilado por el franquismo, recibe honores militares en el cementerio de Montjuïc, de Barcelona

REBECA CARRANCO, **Barcelona**
"La familia nunca nos ha hablado de mi abuelo. Todo lo que sabemos es por amigos, testigos. Ni mi padre ni mi madre, que fueron quienes le conocieron, nos contaron nada", explicaba ayer José Luis Escobar, de 82 años, rodeado de periodistas y acompañado de un coronel de la Guardia Civil. Su padre, Antonio Escobar, general de la Guardia Civil, fusilado el 8 de octubre de 1940, por mantenerse leal a la República, a las órdenes del presidente catalán Lluís Companys fue homenajeado ayer en el cementerio de Montjuïc, donde está enterrado. Casi ocho décadas después, el próximo Consejo de Ministros restituirá a Escobar el rango de general al que ascendió en la Guerra Civil.

Después de un piquete de honores y de incluir su tumba en el recorrido histórico oficial de la necrópolis barcelonesa, la nueva directora de la Guardia Civil, Mercedes González, acompañada del delegado del Gobierno en Cataluña, Carlos Prieto, familiares de Escobar y altos mandos de todos los cuerpos policiales en la comunidad, rindieron homenaje a Escobar. "Una restitución con la que cortamos de raíz con el término que se le había conocido estos años: el *olvidado general*", aseguró González.

El general está enterrado en el cementerio barcelonés desde que fuese fusilado en el castillo de Montjuïc, dirigiendo él mismo su ejecución. Se le fusiló como "coronel" porque el franquismo legisló que no se reconocía ascenso alguno concedido por el Gobierno de la República durante la contienda. Escobar fue el único coronel ascendido a general de brigada (1937) en la Guerra Civil.

La Generalitat, ausente

El coronel de la Guardia Civil y doctor en Historia Jesús Narciso Núñez glosó, en nombre de su familia, la figura de Escobar. "Justo, recto y de profunda fe católica", Escobar (Ceuta, 1879) vivió la sublevación militar del 18 de julio de 1936 en Cataluña. "Su actuación y la del 19º tercio —bajo las órdenes del general Aranguren— fueron decisivas para el fracaso de la rebelión en Barcelona", afirmó el historiador.

El secretario de la Memoria Histórica, Fernando Martínez, ha destacado la necesidad de "rescatar memorias de ejemplaridad" y "hacer justicia" ante las "valientes acciones" de Escobar. "Nos enriquece como país", dijo. Al acto no asistieron representantes políticos de la Generalitat. Estaban invitados el consejero del Interior, Joan Ignasi Elena, y la de Justicia, Gemma Ubasart, pero ambos declinaron por cuestiones de agenda, según fuentes de la Delegación del Gobierno.

"El siguiente tiene que ser Aranguren", manifestó el coronel Narciso, que preguntado por la

mirada y la sensibilidad en la Guardia Civil sobre la República y la Guerra Civil, insistió en que "cada persona puede tener la opinión que sea", pero la institucional de la Guardia Civil es la defendida ayer por su directora, Merce-

des González. En su intervención, destacó el "coraje y el respeto a la legalidad" del general Escobar, formado en los valores del cuerpo: "lealtad, disciplina y honor". "Le devolvemos lo que siempre le había pertenecido".

Homenaje al general Escobar, ayer, en Barcelona. / MASSILIANO MINOCRI

MEMÒRIA HISTÒRICA

Primer homenatge del govern espanyol a un militar republicà afusellat per Franco

La Guàrdia Civil honora el general Antonio Escobar al cementiri de Montjuïc

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

Han hagut de passar més de 80 anys, però finalment Antonio Escobar ha deixat de ser el general oblidat. Nascut a Ceuta el 1879 i afusellat pels franquistes a Barcelona el 1940, Escobar va tenir una llarga carrera dins la Guàrdia Civil. Hi va ingressar com a soldat voluntari quan tenia 17 anys i, després de tenir múltiples destins, va arribar a Barcelona l'abril de 1936 com a coronel. Quan va esclatar el cop d'estat a la capital catalana, el 19 de juny de 1936, va posar els seus homes al servei del govern de la República i va manifestar la seva lleialtat al president Lluís Companys. Per la seva lleialtat, va ser ascendit a general.

Després va lluitar en molts fronts al costat de l'exèrcit republicà i, per ser lleial al govern legítim fins al final, el van afusellar a Montjuïc el 8 de febrer de 1940. Ahir, 83 anys després, se li va fer un homenatge amb ofrena floral, sense banderes i amb honors per part d'agents de la Guàrdia Civil, a Montjuïc, i una cerimònia a la Delegació del govern espanyol a Catalunya, on tots els comandaments van subratllar la legalitat del govern democràtic i republicà i la injustícia de la repressió franquista.

És la primera vegada que l'estat espanyol reconeix, a nivell individual, un alt comandament republicà. No ha tingut el mateix honor, per exemple, Lluís Companys. Al pròxim consell de ministres, segons va anunciar la nova directora general de la Guàrdia Civil, Mercedes González, a Escobar se li restituirà el rang: tornarà a ser general. González, en una de les seves primeres intervencions com a directora general, va subratllar que Escobar va lluitar per una Espanya "millor": "Va lluitar per una Espanya democràtica i constitucional, una Espanya que avui tornem a tenir".

"Injustament condemnat a mort"
"Aquest és un acte de dignificació i reconeixement a un general que va ser clau en la defensa de la legalitat republicana", va assegurar el delegat de govern espanyol a Catalunya, Carlos Prieto Gómez. "És un dels herois de la democràcia, com ho han estat tants altres oblidats per la història a qui avui homenatgem", va afegir. Hi haurà més homenatges, segons el coronel i historiador Jesús Narciso Núñez: "El proper

espero que sigui al general José Aranguren".
"Ha estat un camí molt llarg i molt trist, el camí que ha recorregut la família des del 8 de febrer de 1940, quan Escobar va ser injustament condemnat a mort", va dir Núñez. Ara, però, no és el moment, segons el coronel i histori-

01. Homenatge al general Escobar a Montjuïc. KIKE RINCÓN / EUROPA PRESS
02. L'acte a la delegació del govern. PERE TORDERA

ador, de lamentar els silencis, les humiliacions i l'oblit: "La família ja no està sola, ara està acompanyada; no volien aplaudiments, només que se sabés la veritat", va explicar.

Amb el president Companys

El net del general, José Luis Escobar, no té pràcticament cap record del seu avi. A casa els seus pares mai en van parlar, del general afusellat, i no en van conservar pràcticament res: ni papers, ni roba, ni gairebé cap fotografia. "Tan sols en tenim una fotografia", diu el net. El fill del general i pare de José Luis Escobar també va ser capità, a Madrid, de la Guàrdia Civil, però els franquistes el van expulsar del cos. "Després es va guanyar la vida com va poder", recorda José Luis Escobar.

"Escobar va ser un home recte, just i honest, compromès amb els valors republicans i la legalitat republicana, un general incommensurable, difícil de superar. No va dubtar a complir el seu deure i es va posar a disposició de Companys i de la conselleria d'Interior. La seva intervenció va ser clau en la desarticulació del cop d'estat", assegura Prieto. Quan va esclatar el cop d'estat, Escobar va marxar

amb la seva columna a plantar cara als revoltats i ràpidament va controlar el centre de Barcelona. Després va anar al front de Madrid, però va tornar a la capital catalana després de ser ferit, i va ser nomenat responsable de l'ordre públic a Catalunya. Més tard va lluitar amb l'exèrcit de Llevant a la zona de Terol. Les últimes batalles les va lliurar a Extremadura. La seva última batalla va ser entre el 5 de gener i el 4 de febrer de 1939. El van detenir al seu lloc de comandament, a Ciudad Real.

Segons Prieto Gómez, el general franquista Juan Yagüe li va oferir una avioneta per anar a Portugal, però Escobar va voler quedar-se. "No me'n vaig. M'he limitat a complir el meu deure. No he fet res de dolent", va dir. I Yagüe li va respondre: "Li sembla poc haver perdut una guerra...". Prieto Gómez explica que Escobar va replicar: "Les guerres s'han de saber perdre". Detingut, va passar uns mesos a Madrid i, a finals d'any, el van traslladar a Barcelona. El 21 de desembre de 1939 el van condemnar a mort. El van afusellar el 8 de febrer de 1940 i, davant l'escamot, va besar un crucifix, ja que era molt catòlic. —

Leal a la República

Homenaje al general Escobar, fusilado tras la Guerra Civil

El Gobierno ha rendido un homenaje al general de la Guardia Civil Antonio Escobar, que se mantuvo fiel a la República en 1936 y fue fusilado tras la Guerra Civil, y a quien el próximo Consejo de Ministros restituirá su rango militar, del que fue desposeído por el franquismo. Así lo han anunciado en Barcelona la directora de la

Guardia Civil, Mercedes González, y el secretario de Estado de Memoria Democrática, Fernando Martínez, que han participado junto a familiares del militar -un nieto y algunos bisnietos- en el primer tributo unipersonal a un mando de la Benemérita leal a la República fusilado por el régimen anterior.

De J. M. Huertas Claveria a Otili Alba Polo

D'un passatge poblenoví, de la Segona República i de la llibertat

El diumenge 19 de febrer la gent del PSUC s'aplegava de nou al Fossar de la Pedrera a Montjuïc per retre homenatge als companys caiguts en la lluita antifranquista. És una cita important per a tots nosaltres: som ciutadans que avui gaudim de viure en democràcia i llibertat gràcies a dones i homes que lluitaren —en temps clandestins i violents— contra el feixisme. Enguany l'acte rememorava els primers camarades assassinats l'any 1941 pel règim franquista: Otili Alba Polo, Tomàs Pons i Albesa i Alejandro Matos. Aquests tres comunistes militaven dins la primera organització clandestina del PSUC a la Barcelona de la postguerra quan, a conseqüència d'una delació, foren detinguts juntament amb quaranta-nou companys i companyes més. Interrogatoris, pallisses i tortures. Condemnes elevadíssimes i tres condemnats a mort. L'Otili i en Tomàs foren afusellats al Camp de la Bota el 1941. El dirigent del PCE Alejandro Matos fou assassinat a la comissaria de policia el 1940.

L'homenatge omplí de dignitat Barcelona i un fossar de Montjuïc on encara avui descansen molts dels millors homes i dones d'aquest país. Gent gran, molts joves i dirigents polítics s'asseien davant un faristol engalanat amb les banderes del PSUC i de la República espanyola. Pre-

sents també familiars de Tomàs Pons i d'Otili Alba. Era l'hora dels discursos.

L'Associació Catalana de Persones Ex-preses Polítiques del Franquisme (ACPEPF) organitzava l'acte i el torn de paraules: un relat històric dels fets, un poema intens escrit pel tiet de l'Otili Alba i una intervenció de la fotògrafa Espe Pons per rememorar el germà del seu avi (en Tomàs Pons) i reflexionar sobre la força de la memòria democràtica com a motor de llibertats.

Us demano —als lectors—, però, un temps per a explicar-vos una història viscuda dins la història d'aquest homenatge celebrat en memòria d'aquests homes i dones del PSUC. El relat sobre les vicissituds viscudes a causa d'aquesta caiguda de l'organització del PSUC de Barcelona l'any 1940 va ser possible arran d'una troballa documental feta a l'Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), la d'un article escrit pel periodista i activista veïnal Josep Maria Huertas Claveria. A «Los ciudadanos del pasaje» (*La Vanguardia*, 30 de setembre de 2003), Huertas Claveria ens parla del barri del Poblenou, de la postguerra, del naixement d'un carrer, de la resistència antifranquista i d'Otili Alba Polo, un poblenoví comunista que tot just amb 15 anys bastí barricades un 18 de juliol de 1936 al carrer Pere IV en defensa de la Segona República espanyo-

la. Qui era aquest jove? On vivia? Perquè enarborava la bandera del PSUC? Com va anar a parar al Camp de la Bota?

I en Huertas Claveria ens relata aquesta història: Un dia de 1941 una dona anomenada Carme Alba va pujar clandestinament del barri del Poblenou al fossar de la Pedrera a Montjuïc per instal·lar una tomba allà on creia que jeia el cadàver del seu germà Otili. El forjat que adornava la làpida l'havien fet d'amagat els treballadors de l'empresa Rivièrre, allà on treballava de comptable l'Otili. Al seu germà l'havien afusellat —juntament amb el seu gran amic Tomàs Pons i Albesa— soldats de l'exèrcit franquista al Camp de la Bota el 14 de maig de 1941. El seu delictes: ser militant del PSUC, responsable de propaganda del Comitè de Barcelona i actiu antifranquista de la primera postguerra. L'havien detingut el 5 de febrer de 1940 en la que fou la primera gran caiguda de militants del PSUC un cop finida la guerra civil. Cinquanta-tres militants, homes i dones, foren detinguts, interrogats i torturats. Dies després, l'Otili fou tancat a la presó Model de Barcelona, on rebia missatges d'ànim entrats clandestinament a la presó fent ús de les taronges com a amagatall, inserint diminuts documents dins la polpa. L'Otili feia quatre anys que havia ingressat, juntament

amb la seva germana Carme, a un PSUC fundat aquell mateix 1936. El seu tiet, Felip García –del comitè executiu– els havia enredat en l'aventura política del jove partit comunista català. El 18 de juliol d'aquell 1936, l'Otili no va dubtar ni per un segon a assaltar els carrers del Poblenou en defensa de la Segona República.

El barri obrer del Poblenou, l'alçament feixista, un jove comunista fill d'immigrants. Uns immigrants que construïren –juntament amb els treballadors catalans d'origen– entremig de camps, horts, el mar i les fàbriques, un barri que tot just es paria llavors. Fou el 1916 quan els seus pares, els de l'Otili, la Carme i en Josep, arribaren de terres llunyanes per a instal·lar-se a la fàbrica d'Espanya, a la Manchester catalana. El seu pare, de nom Otili, era originari de Garcimolina, un petit poble de la província de Conca. Fugia de la misèria i la fam. La mare, valenta i solidària, era originària de València. Ambdós, de cultura

Maria Alba neboda i Noemi neboda neta de l'Otili

profundament republicana, cercaren al Poblenou un descampat on poder edificar la nova llar. Entre fangars i horts, aquell indret restava sense urbanitzar i era impossible rebre cap carta dels familiars en no disposar d'adreça postal. De caràcter ferm i disciplinat, l'Otili va creure necessari d'anar a l'Ajuntament de Barcelona i demanar posar nom al carrer on havia bastit casa seva. Un cop, dos cops..., i a la tercera, el funcionari

de la casa consistorial li respongué que posés ell mateix nom al carrer. I així ho va fer. L'Otili Alba, futur pare d'aquell jove comunista afusellat al Camp de la Bota, va decidir-se per un nom amb fortes arrels republicanes: passatge dels Ciutadans.

El passatge dels Ciutadans continua existint al Poblenou. La memòria d'aquesta història es custodia a l'AHPN dins d'un magnífic article d'en Huer-tas Claveria. Ara, avui, potser caldria que noves generacions de poblenovins i poblenovines il·luminin públicament aquestes històries –la del passatge popular del Poblenou, la d'un jove anti-feixista, la d'una jove valenta que decidí pujar al fossar de Montjuïc, la de milers d'immigrants treballadors– reclamant que hi posin una placa que ens expliqui els orígens i la història antifeixista del passatge dels Ciutadans.

Marià Hispano Vilaseca

Arxiver i membre de l'ACPEPF

L'Associació Catalana de Persones Ex-preses Polítiques del Franquisme (ACPEPF) és una entitat de llarg recorregut històric que es va iniciar els anys 60 del segle passat, en clandestinitat, amb el nom de Comissions de Solidaritat, oberta a totes les persones interessades en la recuperació de la memòria de la lluita antifranquista, l'antifeixisme i la defensa dels valors democràtics.

Va ser a demanda de l'ACPEPF que des de l'AVV ens vam dirigir al passatge Ciutadans cercant algun familiar de l'Otili Alba per informar-los de l'homenatge que se li volia fer i convidar-los a assistir-hi. La família ja no viu al Poblenou, però la col·laboració del veïnat ens va permetre localitzar-la i fer possible la seva assistència a l'acte, que va ser molt emotiu.

L'ACPEPF i l'AVV proposaran a la regidoria de Memòria Democràtica de l'Ajuntament de Barcelona que al passatge Ciutadans una placa faci memòria de la lluita d'aquest veí i del seu assassinat pel règim franquista al Camp de la Bota.

Montse Milà

6 Abril, 2023

Un libro reconstruye la historia de Fernand-Joseph Sautès, simpatizante de los nazis que huyó de Francia en 1944

Periodista y colaboracionista en la Barcelona de Franco

JORDI AMAT, **Barcelona**
Cuando el 13 de julio de 1945 el colaboracionista Fernand-Joseph Sautès fue condenado a muerte por traición, este activista de extrema derecha vivía en Barcelona. Residiría en la ciudad durante casi tres décadas más. Había sido y sería un periodista de segunda, pero la reconstrucción de su trayectoria permite vislumbrar un lado oscuro de la historia europea del siglo XX: la trama de relaciones entre el fascismo francés y el primer franquismo durante la Guerra Civil y la ocupación nazi.

Las huellas de Sautès las ha perseguido Xavier Juncosa en archivos y hemerotecas. Ocho años dedicados a desempolvar al personaje. Lo da a conocer en el volumen *Fernand-Joseph Sautès. Periodisme i extrema dreta entre la França col·laboracionista de Pétain i l'Espanya de Franco* (Collecció Nèmesi Història), con centenares de documentos inéditos. Cartas a gerifaltes del régimen, informes de contraespionaje, procesos judiciales, decenas de artículos antisemitas o entrevistas al todopoderoso Serrano Suñer o al Mariscal Petain que gobernaba en Vichy. La investigación es gigantesca, la conclusión clarificadora: Sautès fue uno de tantos hijos del huevo de la serpiente y su incubadora la contrarrevolución española.

“Nosotros mantenemos, aquí también, el buen combate por la misma causa”. En febrero de 1937 así se presentaba a un dirigente del protogobierno franquista. La causa era el reaccionarismo monárquico como alternativa a la democracia liberal. Tras un proceso de radicalización, él la defendía desde el periodismo.

Nacido en 1898 cerca de Perpignan, Sautès era hijo de un comerciante de vino que simpatizaba con la causa monárquica. Fue voluntario durante la I Guerra Mundial y en el frente italiano sufrió un ataque con gas. Durante la posguerra ese joven de carácter impulsivo y vehemente, además de pedir una pensión como excombatiente, se radicalizó. Primero vivió en las cercanías de París, cada vez más comprometido con el principal foco de irradiación reac-

Tropas en Barcelona el 27 de enero de 1942, en el tercer aniversario de la toma de la ciudad. / O. PÉREZ DE ROZAS (EFE)

cionaria: la Action Française que también irradiaba en Madrid, Bilbao o Barcelona. Al regresar al sur, Sautès se integró en los grupos de acción de ese movimiento y colaboró en sus órganos regionales de difusión.

Su sintonía con el golpe español era absoluta. Comparte ideología e imaginario con los enemigos de la República. Así queda claro desde el primer artículo que dedica a la Guerra Civil. Está la España del Frente Popular, financiada por el Komintern, y está la del Cid y Teresa de Ávila que simbolizan sus “hermanos de raza”. La raza es la de los latinos frente a judíos y comunistas.

Sautès escribía francés, hablaba en catalán y comprendía el español. Empezó a sobresalir a principios de 1939 al contar la derrota republicana, entrevistar a autori-

Xavier Juncosa buceó en archivos para descubrir al personaje

Escribía artículos sobre la España que, según él, resurgía con el dictador

dades del nuevo régimen y publicar en el medio clásico de la extrema derecha francesa. Cuando se vio en la portada de Action Française, Miquel Mateu —empresario del círculo de confianza de Franco, alcalde franquista de

Barcelona, después embajador en Francia—descubre a su periodista de cabecera. La relación con ese influyente millonario será clave para Sautès.

La familia Mateu era propietaria del decano de la prensa barcelonesa: el *Diario de Barcelona*. Reapareció en noviembre de 1940 y Sautès sería uno de sus corresponsales. Aunque firmaba sus crónicas desde Vichy —capital del Estado presidido por Petain, mucho menos títore de lo que hemos pensado—, las redactaba en su casa del Rosellón. Su primera interpretación de la derrota francesa era contundente: “Nosotros hemos tocado las consecuencias de 70 años de democracia burguesa”.

Los vasos comunicantes entre el reaccionarismo francés y ese franquismo son intensos. Sautès

lo evidencia. También fue firma regular del popular semanario *Gringoire*. Juncosa analiza con detalle esta publicación que había apoyado al franquismo y que se comprometió con la política de Vichy durante la ocupación. Sautès era una pieza de su línea editorial, informando sobre España. Esa posición le permitía acceder a círculos de poder francés. Aquí destacaba por entrevistar a Petain o al intelectual Maurras —su maestro— y allí por hablar con Serrano Suñer o escribir reportajes sobre la España que, según él, renacía gracias al franquismo.

Del periodismo a la política, un paso. Publicista del nuevo orden a quien el poder nazi autoriza a cruzar la frontera con frecuencia o a llevar armas. Pero a este provocador, con la liberación, iba a ocurrirle lo mismo que a otros escritores de *Gringoire*: asesinados durante la depuración, otros condenados pero indultados por De Gaulle, algunos fugados.

El 18 de agosto de 1944, el día que Perpignan y el Rosellón fueron liberados, Sautès cruzó la frontera. Lo protege el alcalde Mateu. Al cabo de pocas semanas ya volvía a escribir en el *Diario de Barcelona*, con el pseudónimo José Malart. Su posición es ambigua. Su temor es que Francia, tras Hitler, la domine Stalin. Escribía desde Barcelona y sobre él escribe el contraespionaje. Notas breves como esta del 5 de abril de 1944: “Agente a sueldo de la Gestapo que deberá arrestarse inmediatamente tras el desembarco aliado”. Prefiguraba la sentencia en ausencia: condenado a muerte por traición.

Pero vivió con tranquilidad mientras seguía en la lista de colaboracionistas elaboradas en Barcelona. A principios de los cincuenta pidió que su caso fuera revisado. Revocación de la condena. Logra que le sea concedida la Legión de Honor, trámites solapados con una desgracia. Su hijo murió en Indochina combatiendo. En 1974, enfermo grave, fue trasladado a Perpignan. La decisión de la familia era que muriese en el Rosellón. Nadie lo recordó en los periódicos donde escribió.

13 Abril, 2023

Un ensayo recorre la oposición a la violencia en España desde la Guerra de la Independencia hasta la invasión de Irak

Los reclutas del pacifismo

SERGIO C. FANJUL, Madrid
Hace 20 años, las calles de España y de buena parte del mundo se llenaron de enormes manifestaciones que clamaban el "no a la guerra" contra el conflicto en Irak. Fue un hito del pacifismo en el que la opinión pública mayoritaria hervía contra una guerra que consideraba injusta e interesada. Pero la oposición a la guerra y la apuesta por la paz no eran un fenómeno nuevo. En España se puede rastrear al menos hasta la Guerra de Independencia contra el invasor francés, a comienzos del siglo XIX, como refleja el libro coral *El pacifismo en España desde 1808 hasta el "no a la guerra" de Irak* (Akal), escrito por cerca de una treintena de académicos y coordinado por el historiador Francisco J. Leira.

Leira explica: "Lo que entendemos por pacifismo ha ido cambiando dependiendo del contexto histórico y social, pero se puede rastrear el rechazo a participar en conflictos bélicos o en el servicio militar hasta principios del XIX, o incluso antes". En el libro se tratan diferentes conceptos relacionados: por un lado, el pacifismo, es decir, el movimiento que tiene como objetivo último la paz y un mundo desmilitarizado. Pero también el antimilitarismo, que persigue que el ejército no tenga peso en la vida política de los países (en España, durante todo el siglo XIX los militares intervinieron una y otra vez en política mediante alzamientos y en el XX hubo dos dictaduras militares). O el antibelicismo, el rechazo a la guerra tradicionalmente asociado a los que han sufrido sus males en primera persona; por ejemplo, el testimonio de veteranos de guerra que relatan los horrores sufridos. En el libro también se exploran las profundas vinculaciones entre el pacifismo y el feminismo en todas las épocas.

Como contrapeso a las posturas pacifistas, también ha sido bastante común durante la historia el descrédito de estas corrientes con diferentes argumentos: los que se oponen a la guerra son tachados de ingenuos que no entienden cómo funciona la geopolítica, de traidores que trabajan para el enemigo o incluso de poco masculinos, sobre todo en contextos bélicos o en regímenes totalitarios. Desde la cultura, en ocasiones se ha promocionado el belicismo de modo propagandístico, por ejemplo, después de la II Guerra Mundial o, ya avanzada la Guerra Fría, durante los años ochenta, en los que proliferó el cine bélico tipo Rambo. "El cine, sobre todo el de Hollywood, ha dado en muchas ocasiones una visión infantil de lo que es la guerra, retratándola con una épica de la que en realidad carece", dice Leira. Por supuesto, el antibelicismo también ha tenido su peso en la cultura, como muestran películas como *Johnny cogió su fusil*, *La chaque-*

Dos manifestantes contra la OTAN, en Madrid en 1986. / BERNARDO PÉREZ

Participantes en una movilización contra la guerra en Irak, en Madrid en 2003. / CLAUDIO PÉREZ

ta metálica o *Senderos de gloria* (o la reciente *Sin novedad en el frente*, galardonada este año con el Oscar a mejor película extranjera), pero la violencia cinematográfica llegó a banalizarse tanto en el cine comercial que casi pasaba desapercibida.

Se suele resaltar la Guerra de la Independencia (1808-1814) como un fervoroso levantamiento popular contra el invasor napoleónico, y algo de eso hubo, al menos en los primeros compases. Pero cuando la población conoció la miseria y el sufrimiento sostenido, el sentimiento cambió de sentido y comenzaron a darse los casos de desertión y resistencia a la movilización mili-

tar. En el siglo XIX español hubo un grito que resonó con fuerza: "Abajo las quintas". Refleja la oposición al reclutamiento de un porcentaje de los jóvenes de cada generación (las quintas) que tenía como raíz un conflicto de clase: los adinerados podían salvar a su prole de morir en la guerra pagando una tarifa bien establecida.

Los hijos de los pobres se convertían muchas veces en carne de cañón; además, el reclutamiento era percibido como una alteración en los ciclos tradicionales de la vida de los pueblos y un perjuicio económico para las familias. Ya en el siglo XX, tuvo lugar una gran revuelta contra

El grito "¡abajo las quintas!" reflejaba la feroz oposición al reclutamiento

El movimiento anti-OTAN puso las bases del posterior antibelicismo

el envío de tropas de reserva conformadas por miembros de la clase obrera a la Guerra de África, mientras que las ricas se iban de rositas: la Semana Trágica que en 1909 incendió con disturbios la ciudad de Barcelona, conocida por el anarquismo internacional de la época como la Rosa de Fuego.

Después de los horrores de la Guerra Civil, el régimen franquista sacó pecho con los "25 años de paz". Según se relata en el libro, durante buena parte de la dictadura el sometimiento de la población fue más dócil precisamente por una especie de sentimiento pacifista generalizado, aunque no ideológico. "El sentimiento que prevaleció fue eso que decía Franco de 'haced como yo y no os metáis en política'. La gente no quería otra guerra y no quería más muertes, aunque el Régimen continuó matando hasta el final", explica Leira. Paralelamente, en el contexto internacional, el pacifismo llegaba a su punto álgido con las protestas contra la guerra de Vietnam.

Abogados de Atocha

Muerto pacíficamente el dictador, la Transición que siguió, muchas veces relatada como modélica, tampoco fue un remanso de paz: el terrorismo de izquierda y de derechas y la conflictividad social sembraron el proceso de violencia (un punto de vista que han puesto en el candelero trabajos como el de la historiadora Sophie Baby en *El mito de la Transición pacífica*, también publicado por Akal; contabilizó 714 muertos entre 1975 y 1982). Uno de los casos más terribles de violencia ocurrió en 1977: el asesinato de los abogados laboristas de Atocha a manos de terroristas de extrema derecha. La manifestación masiva y silenciosa organizada por el Partido Comunista se consideró una apuesta decidida por la convivencia pacífica y la democracia.

En democracia se da en España un fuerte debate sobre el ingreso en la OTAN, que reunió a las corrientes pacifistas y que acabó en un referéndum, que perdieron por poco. "Una clave del movimiento pacifista español es la relación con Estados Unidos", dice la socióloga de la UNED Consuelo del Val, participante en el libro. Una relación que es problemática desde la pérdida de las colonias en 1898. El movimiento se articuló en contra de la dependencia de EE UU y en repulsa de las bases militares estadounidenses en suelo español. "Aunque se encontraba en la órbita militar de Estados Unidos, la carta que se jugó en el referéndum de la OTAN fue el europeísmo, la ansiada salida de España de su aislamiento internacional", dice Del Val.

Para muchos, aquel movimiento antiOTAN fue el caldo de cultivo del pacifismo siguiente, hasta llegar a la oposición a la guerra de Irak.

Cultura

MEMÒRIA HISTÒRICA

01. Catalina Muñoz va ser enterrada amb el sonall del seu fill de 9 mesos al Parc de La Carcavilla (Palència). SOCIEDAD DE

CIENCIAS ARANZADI

02. Exhumació de Genara Fernández al cementiri de Lleó. OSCAR RODRÍGUEZ (ASOCIACIÓN PARA LA

RECUPERACIÓN DE LA MEMORIA HISTÓRICA)

03. Catalina Alcaraz, assassinada i enterrada, en una fotografia amb la seva mare i els seus germans. FOTOGRAFIA DEL

DOCUMENTAL 'SUCEDIÓ EN GRAZALEMA'

04. Exhumació de les restes de les dones conegudes com les "17 roses" de Guillena (Sevilla). EFE

Així mataven i enterraven les dones els franquistes

Les exhumacions constaten diferències entre els homes i les dones morts a la rereguarda

SÍLVIA MARIMON MOLAS
BARCELONA

A Jerónima Blanco la van matar els feixistes, estant embarassada, juntament amb el seu fill de 3 anys, i els van enterrar en una fossa comuna a Flores de Sil (Ponferrada). A la fossa de Fuentes de León (Badajoz) hi havia les restes d'una mare amb la seva filla adolescent. No es van voler separar i les van matar juntes. Al barranc de Viznar (Granada) hi havia molts imperdibles, didals i tot de botons que acostumaven a portar les costureres a les bates. Allà van assassinar i llançar a la fossa una dotzena de dones que formaven part del Sindicat de l'Àguila. Durant la Guerra Civil van morir moltes dones, però, a diferència dels homes, la majoria van morir lluny de la línia de front.

Al règim franquista li costava afusellar dones. "Tendien a no condemnar a mort les dones, perquè

consideraven que no s'ho mereixien; fer-ho volia dir donar-los una entitat, donar-los la mateixa importància que a un home", assegura la historiadora i especialista en fosses comunes Queral Solé. A la majoria se les condemnava a l'ostracisme social, se les marcava de per vida o se'ls robava el dret a ser mares.

Quan no hi havia judici, però, les coses canviaven. Moltes dones van ser assassinades i les xifres, a mesura que es fan més exhumacions i es tenen més dades, augmenten. "Si als consells de guerra un 2% dels assassinats eren dones, a la rereguarda el percentatge pot arribar a un 9%, una xifra que podria incrementar-se quan excavem més fosses", detalla Solé.

Fins al 2018, van aparèixer restes de dones en 58 fosses de les 7.843 exhumades. El tracte també diferia si les dones eren jutjades o si eren assassinades sense judici previ. En el primer cas, s'esperava que la dona parís abans de dur-la

Silenci
Sense registres ni documents és molt difícil localitzar les fosses

davant de l'escamot d'afusellament. A la rereguarda les mataven amb els fills al ventre.

Sense pistes

¿Hi havia distincions entre dones i homes quan es tractava d'assassinar-los? Se'ls enterrava diferent? A poc a poc es van fer més estudis sobre la violència contra la dona durant la Guerra Civil, però les dades encara són escasses. "Queda un llarg camí per recórrer, és un tema que s'ha estudiat poc", diu Solé. No hi ha gaires pistes que ajudin a trobar les restes de les dones assassinades, perquè no hi ha registres ni documentació i, per tant, només queda la memòria oral, que s'ha anat esvaint després de més de 80 anys de silenci. Tot plegat fa que es coneguin poques fosses que siguin exclusivament femenines.

Una d'elles és la Fossa de Dones de Grazalema (Cadis). Es creia que les 15 dones i el jove de 14 anys que hi van ser enterrats havien estat as-

sassinats en una corba de la carretera que du fins a Ronda, el setembre del 1936, però posteriors investigacions que va fer el periodista David Doña i que explica al documental *Sucedio en Grazalema* demostren que no va ser un "cop calent". Les dones van estar empresonades durant uns mesos i després, el 1937, premeditadament, traslladades i assassinades lluny del poble. Les víctimes tenien entre 18 i 62 anys i se les va enterrar de qualsevol manera a no gaire profunditat. A la fossa i al seu entorn hi havia pocs projectils, però força senyals que s'havien utilitzat armes blanques, com ganivets i una destrat. Així, per exemple, els impactes de bala en un dels cranis es barrejaven amb una fragmentació que podia ser la conseqüència d'haver rebut el cop d'una pala.

Altres fosses deixen constància que es van endur les dones lluny del poble, abans de matar-les, com la fossa de Candeleda (Àvila), on les van pujar en un camió i les van matar en

LA CASA DE SERGE GAINSBURG OBRIRÀ AL PÚBLIC

Des que el cantant francès Serge Gainsbourg va morir, el 1991, casa seva s'ha convertit en destí dels seus fans, que han omplert les façanes de grafitis i missatges.

Ara la seva filla, Charlotte, l'obrirà al públic. La casa, a París, està tal com el músic la va deixar fa 30 anys. Entre els 25.000 objectes que es conserven, hi ha moltes obres d'art,

fotografies, instruments musicals i la roba de l'icònic artista. Hi ha també obres de Salvador Dalí i Claude Lorraine. La casa obrirà les portes el 20 de setembre.

un giravolt de la carretera. La més gran era Virtudes de la Puente Pérez: 53 anys. El seu "delicte", ser protestant. Pilar Espinosa Carrasco tenia 43 anys i la van matar per llegir *El Socialista*. Valeriana Granada, de 26 anys, estava embarassada. El seu marit lluitava amb el bàndol rebel, però una veïna enviejosa, segons els testimonis orals, la va denunciar.

Més menyspreu cap a les dones

És difícil definir un patró, però sovint les dones eren enterrades amb menys cura; n'hi ha nombrosos exemples al sud de la Península. "Moltes estaven molt més mal col·locades i en alguns casos, quan estaven barrejades amb homes, eren les últimes a ser enterrades", explica Eulàlia Díaz Ramoneda, arqueòloga i antropòloga forense, que ha participat en moltes exhumacions. "A través de l'anàlisi de casos intentem veure si hi ha un tracte diferencial que demostra més menyspreu per aquestes víctimes", assenyala.

En algunes ocasions les van mig enterrar o les van deixar a la intempèrie, com van fer amb la dona i el seu fill a Flores de Sil, on va ser un veí qui els va inhumar. "També ens hem trobat que tenien posicions molt forçades, com si les haguessin obligat a estar agenollades o els haguessin lligat les mans", afegeix Díaz Ramoneda. A Gerena (Sevilla), per exemple, hi havia bales de fusell Mauser espanyol i de fusell Mauser italià, que és armament militar, i

restes de filferro que se suposa que es van utilitzar per emmanillar-les.

La manca de registres i de senyalització fa que moltes de les fosses encara avui no s'hagin pogut localitzar. És el cas de 15 dones de Puebla de Guzmán (Huelva) o de la Fossa de les Nenes d'El Aguaicho (Sevilla), on es creu que hi podria haver enterrades

17 dones afusellades a Catalunya

A Catalunya, segons ha investigat Queralt Solé, es van afusellar disset dones, poques si es compara amb el nombre d'afusellats, que van ser 3.358. Als franquistes els costava matar dones. No era per una qüestió de clemència, sinó de masclisme.

A les acusades se les condemnava per alguna cosa que havien fet, pagaven pel que havia fet algun familiar o per motius molt més foscos com la venjança. En els sumariíssims a les dones hi ha molts comentaris que no es troben en els dels homes. El llenguatge és diferent. Hi apareix sovint la paraula *libertina*, se'ls preguntava si havien viscut maritalment amb una o dues persones, si tenien relacions íntimes amb els companys, si a casa seva s'hi feien moltes reunions, si havien fet el salt al seu marit o si tenien relacions estranyes amb una amiga".

Diferència Moltes estan més mal enterrades o van ser les últimes a ser inhumades

Incògnita Ni les tortures ni les violacions deixen marques als ossos

nou dones joves que els militars van detenir. Segons la memòria oral, els franquistes es van emportar les dones al seu quarter general, on les van obligar a servir-los menjar i beure, totalment nues, després les van violar i, en acabat, les van matar. No hi ha hagut èxit tampoc en la recerca de la Fossa de les Dones de Pedraja (Burgos), on es creu que hi hauria les restes d'entre 9 i 20 dones, esposes de ferroviaris de Miranda, activistes com els seus marits o vinculades a sindicats i partits d'esquerra, així com professores.

Algunes de les dones enterrades tenien una clara vinculació política. És el cas de la fossa d'Izagre (Lleó), on es van exhumar les restes de María Alonso Ruiz, de 22 anys, presidenta de la Unió Republicana de La Bañeza. "En el cas de les dones, el seu assassinat i la seva forma d'enterrament pretenen ser més exemplaritzants; és un missatge a la societat en general i directament adreçat a aquelles dones adultes, noies o nens, perquè no tinguin una actitud contrària a la societat masclista que vol imposar el règim", assenyala Díaz.

S'ha menysvalorat el paper de les dones. Algunes estaven polititzades i eren activistes, però d'altres no només eren les dones d'algú, sinó que van duplicar el seu rol: van continuar fent tasques tradicionals com cuinar, rentar, cuidar els fills, tenir cura dels malalts o dels ferits i, a més a més, amagar ferits, alimentar-los a casa i ocultar els que fugien o portar-los menjar a la

muntanya, fer d'enllaç, passar informació... Són tasques que no s'han recollit prou de forma escrita", afegeix l'arqueòloga i antropòloga.

El sonall de La Carcavilla

Saber què va passar amb aquestes dones abans que les matessin, des d'un punt de vista arqueològic i antropològic, és complicat, perquè les tortures i les violacions no deixen marques als ossos. Encara que a vegades hi ha senyals distintius, com al barranc de Vizar, on hi havia enterrats 49 individus, 24 dels quals eren dones: elles tenien més lesions a la part posterior del crani.

A les seves fosses queden rastres de la vida que van tenir i que les diferencia dels homes: botons de nacre, fusta i coure més petits; soles de sabata més petites i de materials més durs que pertanyien a botes i botins de cuir, abillaments per als cabells com clips i diademes, arracades, braçalets i collarets, o el sonall que van trobar al Parc de La Carcavilla (Palència), que pertanyia a Catalina Muñoz, una dona de 37 anys i mare de 4 fills. Segurament, el sonall era del seu fill de 9 mesos que portava als braços quan la van detenir. "Algunes de les dones fins ara exhumades anaven molt ben vestides, cosa que no hem trobat amb els homes, però no sabem si es van vestir així conscients que les matarien o si les van detenir un dia que anaven especialment arreglades", conclou Díaz Ramoneda. ■

3 Abril, 2023

D'anònimes a imprescindibles

RETROSPECTIVA • La tenacitat d'un grup de dones pioneres en un entorn masculinitzat va permetre que el Museu de Ciències Naturals de Barcelona tirés endavant **JUSTÍCIA** • Una exposició els ret homenatge

Xavi Aguilar
 BARCELONA

Tot va començar amb la descoberta d'una vella fotografia amagada durant anys en el fons del Museu de Ciències Naturals de Barcelona. S'hi veien cinc dones amb bata blanca a les instal·lacions d'un dels espais museístics que, en fusionar-se, van acabar creant l'actual museu. "Qui eren? Com es deien? Què hi feien?", aquestes van ser algunes de les preguntes que va suscitar la troballa i que, com que no tenien resposta, van actuar com a espurna per iniciar una investigació interna que ha tret a la llum el paper fonamental que aquestes i altres dones van tenir en la història del MCNB, que supera els 140 anys. Ara, una exposició en honor seu reivindica i documenta la seva tasca a la institució.

Resumidament, així és com aquestes cinc dones anònimes van passar a ser no només identificades, sinó també reconegudes com a "imprescindibles", nom que rep la mostra que es podrà veure durant un any al museu ubicat al Fòrum per recordar la contribució d'aquestes pioneres. S'hi pot descobrir, mitjançant fotografies inèdites, documents insòlits i audiovisuals, que la primera incorporació de dones al museu va ser l'any 1917, dins d'un context de modernització a Europa i Amèrica gràcies a la pressió del moviment feminista. Per primer cop s'obrien les portes de les

institucions culturals i acadèmiques al treball femení, però la premsa de l'època ho recollia denominant-les "les senyorettes del museu", un tractament que mostra el sexisme i el paternalisme de la societat, però que, d'altra banda, marcava també una distinció respecte a les obreres industrials i a altres dones treballadores.

I és que les primeres dones contractades per les entitats precursors de l'actual museu eren de famílies de classe mitjana, molt unides a les institucions catalanistes, catòliques i conservadores del

El 1917 van entrar al museu amb funcions bàsiques i als 80 el dirigien

moment. Algunes eren mestres d'escola i d'altres tenien una formació més elemental i es van introduir en la vida laboral amb tasques considerades subsidiàries: com a bibliotecàries, secretàries, arxiveres, taquilleres, auxiliars de col·lecció, vigilants de sala o encarregades de l'atenció al públic.

Des del 1917 fins a la Guerra Civil, el nombre de treballadores del museu es va mantenir més o menys constant. Aquestes dones s'ocupaven d'una gran varietat de tasques imprescindibles per al bon funcionament del museu: del manteniment de les instal·lacions obertes al públic, de les col·leccions i els laboratoris, de la incorpo-

ració de noves donacions, de les catalogacions, de la correspondència i de la biblioteca, per posar-ne alguns exemples.

Amb el pas del temps, però, les dones que treballaven al museu van agafar certa rellevància i van començar a aparèixer les primeres publicacions científiques signades per dones. Malgrat això, en general no ho van tenir gens fàcil durant aquesta època inicial.

Un exemple clar és el d'Emília Civit, que va haver de plegar de la Secció de Botànica del Museu per ocupar-se de la família, mentre que el seu marit,

Pius Font i Quer, va dirigir el Museu de Ciències Naturals i l'Institut Botànic de Barcelona. Posteriorment, va tornar a una certa activitat participant en excursions científiques quan la cura de la família li ho permetia, però sense sou ni reconeixement.

Temps difícils

La Guerra Civil va suposar un sotrac terrible per a la societat i les treballadores del museu tampoc en van quedar al marge. Com que en aquella època el museu tenia seu a prop de l'estació de França i el port, dos objectius dels bombardejos de les tropes franquis-

tes i els seus aliats feixistes, una part de les col·leccions es va traslladar a una torre del barri de Sant Gervasi.

Les bombes van respectar la col·lecció, però no l'habitatge de Josepa Mata (en la imatge principal, a la dreta), que en tornar a casa la va trobar destruïda i, amb la seva mare, es va instal·lar al museu fins que va acabar la guerra.

Durant la dictadura franquista, el museu va subsistir amb pocs recursos i el nombre de científics es va reduir molt, així que la seva feina depenia del treball de les dones que van continuar al museu.

Encara complien tasques com ara ordenar i netejar les col·leccions o mecanografiar la correspondència, però a poc a poc van aconseguir més responsabilitat i algunes millores laborals dins la plantilla de l'Ajuntament.

Això va permetre tornar a obrir els museus municipals al públic i mantenir les col·leccions per desenvolupar la recerca científica. En paral·lel, les beques de l'Ajuntament per fer pràctiques als museus municipals van servir perquè joves estudiants universitaris coneguessin les col·leccions i descobrissin la vocació per la recer-

3 Abril, 2023

ibles

Sofia Gallego, Concepció Jorba, Carme Jiménez, Anna Foix i Josepa Mata eren algunes de les primeres treballadores del museu. Al costat, dones treballant al laboratori de geologia i al de zoologia (a baix) en dues èpoques diferents ■ ARXIU MCNB I CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ca científica.

Això, segons es pot veure en la mostra, va permetre que a partir de la segona meitat del segle XX les dones comencessin a ocupar llocs de més rellevància científica, fins que dues d'elles van aconseguir accedir, ja a la dècada dels vuitanta, a la direcció del Museu de Zoologia i del Museu de Geologia, els dos centres que el 2000 s'aliarien per crear l'actual Museu de Ciències Naturals de Barcelona, al qual s'afegiria el Jardí Botànic vuit anys després.

Una de les quals era Alícia Masriera, que el curs 1965/66 va entrar com a

becària al Museu de Geologia i, després de dedicar-hi la seva carrera professional i científica, el 1985 en va ser nomenada directora. L'altra és Roser Nos, que des de ben jove va estar vinculada al Museu de Zoologia i el 1981 va començar a dirigir-lo, després d'uns anys de treballar al Zoo.

"Vam arribar al museu per fer allò que ens diguessin, perquè no teníem gaire formació, però de mica en mica vam anar aprenent i vam arribar a ajudar a muntar les exposicions", recorda la Isabel, ext treballadora del MCNB.

"Testimonis com el seu

i una recerca detectivesca a partir del fons i l'arxiu del centre han permès retre homenatge a la cinquantena de treballadores que ha tingut l'entitat durant aquest temps", explica l'actual director, Carles Lalueza Fox. "Com en altres àmbits de la ciència, l'aportació de les dones al treball dins dels museus no ha estat suficientment coneguda ni valorada", hi afegeix José Pardo-Tomás, el comissari de l'exposició. Ara el Museu de Ciències Naturals de Barcelona té una plantilla amb un 65% de dones, però torna a tenir un home al capdavant. ■

▶ 6 Abril, 2023

Un familiar sostiene la medalla de Ramón Rodríguez Arias que sirvió para identificarle tras ser exhumado en una fosa común. / JORGE MORENO

Ramón Rodríguez, ejecutado en 1940, anticipó que lo identificarían por el mensaje que grabó en una medalla

La pista que un fusilado dejó a sus desenterradores

NATALIA JUNQUERA, Puertollano Sabiendo que aquella era la última, el preso Ramón Rodríguez Arias escribió en 1940 una carta a su familia con dos peticiones: que llevaran "la cabeza alta" y flores a su tumba. Tenía 27 años, era labrador y militante de la CNT. No podía saber que, ocho décadas después, un grupo de antropólogos abriría la fosa que compartía en Manzanares (Ciudad Real) con 12 hombres, y seguirían la pista que en esa misiva había dejado para los cartógrafos del futuro, el equipo Mapas de Memoria de la UNED: "El progreso no ha acabado. La humanidad me hará justicia. Podrán sacarme de la tierra. Hay muchos encima de mí, pero me conocerán por la medalla que llevo en el bolsillo". Él mismo la había grabado a mano con el mensaje: "Muerdo por la libertad. Ramón R. A."

En marzo de 2022, cuando abrieron la fosa de Manzanares, los antropólogos no buscaban a ningún Ramón. Al hallar la medalla, pensaron que quizá el enterrador se había confundido en el listado de ejecuciones porque el mismo día había habido dos fusilamientos masivos. Para tratar de devolver sus restos a sus familiares, el equipo acudió al Registro Civil. Allí descubrió que Ramón, soltero, tenía una hermana. Cecilia Rodríguez había muerto en 2004, pero junto a la fecha de defunción de la mujer se leía una dirección en Cartagena (Murcia). El pasado febrero, sin muchas esperanzas, Jorge Moreno, director de Mapas de Memoria, llamó a esa puerta. —Buenas tardes, quería saber si vivió aquí Cecilia Rodríguez. —No.

—Espere, mire, soy profesor de la UNED. El año pasado abrimos una fosa en Manzanares y hemos

encontrado el cuerpo del hermano de Cecilia, Ramón.

—Eso es en Ciudad Real. —Exacto, en Manzanares. Hemos encontrado su cuerpo y junto a él, una pequeña medalla.

—Sube. Moreno subió. Francisco Quiñones y Encarnación López, un matrimonio octogenario y estupefacto, le invitaron a pasar. Él era el hijo de Cecilia, es decir, el sobrino de Ramón R. A. "Esto parece una película. Sabemos lo de la medalla porque lo dijo mi suegra, se lo escribió él en una carta",

relató ella. El antropólogo pidió verla. Encarnación explicó entonces que un día, en un arrebato, harta de leerla y de sufrir, su suegra la había roto, pero que años después, hospitalizada, cuando pensó que iba a morir, al igual que había hecho su hermano en 1940, pidió un papel y un lápiz. "De tanto leer la carta", contó Encarnación, "se la había aprendido de memoria y la reescribió para dejárnosla, para que nunca olvidáramos a Ramón". Temblando de emoción los tres, llamaron a Catalina, hija de Cecilia. "Me quedé helada", recordaba el pasado viernes. "Mi madre tiene que estar aplaudiendo allá donde esté. Nunca olvidó a mi tío".

La medalla ocupa el último tramo de la exposición *El cuerpo ausente: tantas maneras de despedirse, tantas formas de pervivir*, que exhibe, en el Museo Cristina García Rodero de Puertollano (Ciudad Real), objetos recuperados en fosas, casas y archivos durante 14 años de investigación. El primer grupo que visita la muestra, abierta hasta el 31 de mayo, escucha sobrecogido la historia de Ramón. Algunos lloran. "Nuestro objetivo", explica Moreno, "es entender cómo se ejerció la violencia contra la población civil, cómo en algunos casos se logró resistir y cómo se transmitió esa memoria, porque el recuerdo o el olvido de esas personas nos conforma como sociedad". Catalina graba con su móvil al público que escucha la peripécia de su familia. "Esta muestra permite convertir la memoria privada en colectiva", explica el antropólogo Julián López.

La exposición es un viaje en el tiempo y se hace desde una silla, la que invita a sentarse delante de cada objeto y documento, leer una breve explicación de las cir-

cunstancias en las que se hizo o se recuperó, y ponerse en la piel de su autor y herederos. "Canción para la mujer que adoro", recuerda el poema que Nicolás Vera envió, como despedida antes de ser fusilado, a su esposa, Virtudes Palmer, presa en la cárcel de Les Corts, donde había nacido su hija. Varias de sus amigas, que habían sido detenidas por cantar "canciones subversivas", decidieron poner música a la poesía. En 2021, la sobrina de una de ellas, Mary Montreal, la cantó para los investigadores de Mapas de Memoria.

Otra silla ofrece la oportunidad de sentarse a conocer al pintor Cipriano Salvador y ver el cuento que dibujó en la prisión de El Dueso (Cantabria) para su hijo de cinco años. Se titula *El premio* y transcurre en un aula donde los alumnos son animales (gatos, leones, gallinas...) que "hablan la misma lengua, se ayudan y conviven sin guerras". "A veces", le explica al niño que no veía desde que era un bebé, "hay peleas, pero los enfados pronto se acaban".

Un poco más adelante, en el interior de un armario, hay una caja de caudales. Ramón Ramírez jamás enseñó su contenido a nadie. Cuando murió, en 2019, a los 93 años, la familia encontró la llave en el bolsillo de su pantalón. El cofre contenía una historia desconocida para ellos, la de Escolástico Pérez, padre de Eugenia, la mujer de Ramón. "En la caja", explica el investigador Tomás Ballesteros, "estaba el pañuelo con una poesía que había hecho en prisión para su mujer y su hija antes de que lo mataran". Al descubrir que su abuelo había sido fusilado, la familia inició la búsqueda de los restos, hasta que averiguó que estaban en una fosa común en Ciudad Real. Un tesoro parecido custodiaron los descendientes de Jesús García Amador, alcalde socialista de Albadaledo (Ciudad Real) fusilado en 1939. Era viudo y escribió una carta a sus tíos pidiéndoles que se hicieran cargo de sus hijos y que les explicaran que él no había hecho nada malo. La carta tiene borrones sobre la tinta. "Una de sus hijas", relata Ballesteros, "nos explicó que son las lágrimas de Jesús al escribirla".

Un lápiz diminuto

El antropólogo Alfonso Villalta muestra un lápiz diminuto con el que otro fusilado "redactó sus últimas líneas". Mide poco más que una uña y fue recuperado en la exhumación de una fosa común de Almagro. En la misma vitrina está la cajetilla de tabaco en cuyo reverso Vicente Verdejo se despidió de su mujer antes de ser fusilado en 1940 y que su familia conserva desde entonces. Otros documentos de la muestra reflejan las réplicas de las 17.000 fichas que el Ejército de Ocupación hizo de los "sospechosos" de Ciudad Real: campesinos, labradores... o los cambios de nombre en el Registro Civil para cumplir una orden del BOE de 1939 que prohibía llamarse Libertad.

Antes de irse, el público puede llevarse una de las 4.000 figuritas de *A rapa das bellas*, obra de Fernando Sánchez Castillo que representa a las mujeres rapadas del franquismo. A cambio, el visitante ha de dejar una nota. Dice una de ellas: "Que el recuerdo salga a la luz y el dolor se disipe".

Un visitante observa la muestra en Puertollano (Ciudad Real). / JAVIER DE PAZ GARCÍA

Una muestra recoge documentos y objetos recuperados en casas y fosas

Antes de morir, Nicolás envió una poesía: "Canción a la mujer que adoro"

Memòria democràtica

Joan Ramon Segura, del Centre Excursionista de Lleida, inspeccionant els refugis antiaeris del caient nord de l'aeròdrom d'Alfés ■ E. BELLA

L'aeròdrom d'Alfés amaga un laberint

PATRIMONI • Les entranyes de les antigues instal·lacions aeroportuàries conserven al terme de Lleida un entramat de refugis antiaeris republicans oblidats que reclama a crits una actuació urgent per evitar-ne l'esfondrament **CAL DOCTORES** • Alfés projecta l'obertura d'un centre d'interpretació de la Guerra Civil

Emili Bella
ALFÉS

Un parell de ratpenats hibernant en la foscor absoluta, un conill mort, plàstics i brutícia arrossegada per l'aigua o per ves a saber qui i sostres caiguts convertits en runa que s'ha d'anar esquivant amb la llum d'un frontal o amb la llanterna del mòbil fins que ja no es pot avançar més. Aquest és el panorama que ofereix l'interior laberíntic dels refugis antiaeris de l'aeròdrom d'Alfés, al Segrià, abandonats de la mà de Déu, o el que és el mateix, de la mà de la Paeria de Lleida. Perquè l'aeròdrom es diu d'Alfés, es diu d'Albatàrrec, es diu de Vínfaró o d'Astor, els quatre topònims amb què l'exèrcit sollevat el coneixia, i efectivament pertany al terme mu-

nicipal d'Alfés, llevat del caient nord del petit altiplà on està situat —a tocar del canal d'Urgell—, que és als confins del terme de la capital de Ponent.

A Alfés han fet els deures. L'aeròdrom forma part de la Xarxa d'Espais de Memòria, aquest març s'hi han reprès les visites guiades mensuals, que havien arribat a congregat gairebé un centenar de persones, i s'estan renovant, amb l'ajuda del Memorial Democràtic, els sis plafons informatius instal·lats el 2010. Fa cosa de tres lustres, un equip de voluntaris belgues va participar en un camp de treball per netejar i recuperar el polvorí, que disposa d'una exposició permanent amb el fons fotogràfic del pilot observador Pepito Subirà.

Però, a la banda de Lleida, les coses són ben diferents. Les imatges

antigues, inèdites fins al 2010, mostren com allà el 1937 hi havia hagut una vintena de construccions per al personal de comandament, cuina, dormitoris, un taller mecànic i un hangar camuflat amb un sostre de colors verdosos i terrosos. Eren molt senzilles, algunes fetes amb fusta i uralita. Avui, pràcticament no en queda res. Un passeig per l'indret permet observar restes de fonaments, uns quants esglaons que no venen d'enlloc i no duen enlloc i alguna traça de construcció, però poca cosa més. El secret més ben guardat és sota terra: tot un laberint de refugis antiaeris connectats entre si s'amaga a les entranyes de l'aeròdrom.

També hi ha un polvorí secundari al costat de l'hangar, que es va fer allà perquè estigués a prop dels avions. "No en queda res, almenys

1929

S'inicia l'activitat aeronàutica a Alfés. Amb l'inici de la guerra, l'aeròdrom passa a tenir usos militars

visible. S'hauria d'excavar i, com que és al terme de Lleida, de moment no s'ha excavat i no sabem què en pot quedar", observa Xavier Reñé, llicenciat en geografia i història i investigador especialista en patrimoni de la Guerra Civil.

L'única pista que allà hi ha tot un món subterrani és un forat mig colgat de terra on s'intueixen unes parets de maó. "Cal una actuació urgent perquè no es continuï degradant", reclama Joan Ramon Segura, membre del grup de recerca de memòria històrica del Centre Excursionista de Lleida. Va ser ell qui, l'octubre de l'any passat, va constatar que el túnel feia més de 100 metres de llarg, amb diverses ramificacions. Fins llavors, no se'n coneixia l'abast ni la magnitud. Es pensava que era molt més curt i molt sovint estava negat d'aigua.

Per entrar-hi, cal ajupir-se i entaforar-se en una boca de túnel fosc que no convida a entrar, sinó a girar cua. Gairebé com qui fa espeleologia, abillat amb casc, no sigui que el sostre s'esfondri, com ha fet el de la galeria del costat, Segura avança pas a pas i va detectant rastres de claus, electrificacions, prestatgeries fetes de maó i material divers que hauria d'estar museïtzat. Va escrutant les parets a la recerca d'inscripcions com les que es conserven al polvorí d'Alfés, a l'altra banda de l'aeròdrom, amb dibuixos d'avions i grafits originals de l'època. El terra, ple de porqueria enfangada, no permet observar si hi ha marques de rails, com al polvorí museïtzat, que es van extraure de mines de carbó del Baix Segre, per on discorrien vagonetes per entrar i treure municions.

"Lo caient és terme de Lleida i allà no s'ha fet res. Vaig estar lluint durant quatre anys o més perquè fessin la seva part. S'havia de netejar i excavar, però allò no es va fer. No li deuen donar importància", lamenta l'alcalde d'Alfés, Hilarí Guiu. El municipi té previst treballar en xarxa amb altres localitats amb aeròdroms visitables a Catalunya, com Celerà o la Sénia. Un grup de memòria del poble està posant fil a l'agulla a tot de projectes per desenvolupar, com ara aconseguir l'obertura i dignificació d'una fossa comuna al cementiri municipal. Com que a la zona de l'aeròdrom no es pot edificar, perquè és un espai natural, s'està adequant un edifici del segle XVI de titularitat municipal on hi havia hagut un antic hospital, Cal Doctores, amb façana renaixentista, per convertir-lo en un centre d'interpretació de la Guerra Civil al Baix Segre. L'obertura encara no té data, pendent de si es poden aconseguir fons europeus Feder, però hi ha prou peces d'aviació rescatades i documentació original per nodrir-lo, com ara un manual del 1937 d'una metralladora fotogràfica nord-americana Fairchild CG 16 de l'escola de pilots observadors.

L'aeròdrom d'Alfés és anterior a

9 d'octubre d'aquell any, a tres quarts menys cinc minuts de quatre de la tarda, segons consta a l'arxiu de l'aviació legionària italiana, amb seu a Roma. Cinc avions bombarders italians Savoia SM 79 que provenien del sector aeri de llevant de l'exèrcit franquista, amb base a Saragossa, van descarregar contra l'aeròdrom i "van aconseguir destruir molta infraestructura, part del parc rodat, automòbils i camions, i alguns avions", explica Reñé. Els aparells es distribuïen pel perímetre del camp, amb distància entre ells, justament perquè un bombardeig no destruís el conjunt de la flota.

Consta, a través dels serveis d'informació del V Cos d'Exèrcit, que en aquestes instal·lacions hi havia molts avions. A mitjan 1937, asseguren que entre el camp de la capital de la Noguera, el d'Artesa de Lleida i el d'Alfés hi havia una seixantena d'aparells. La major part, a Alfés. I aquests en aquell moment bàsicament eren soviètics, segurament *chatos*. A partir de l'abril del 1938, l'aeròdrom, per la proximitat amb el cap de pont de Seròs, va quedar en desús. L'avanç del front va ser molt ràpid quan es va trencar, el 23 de desembre següent.

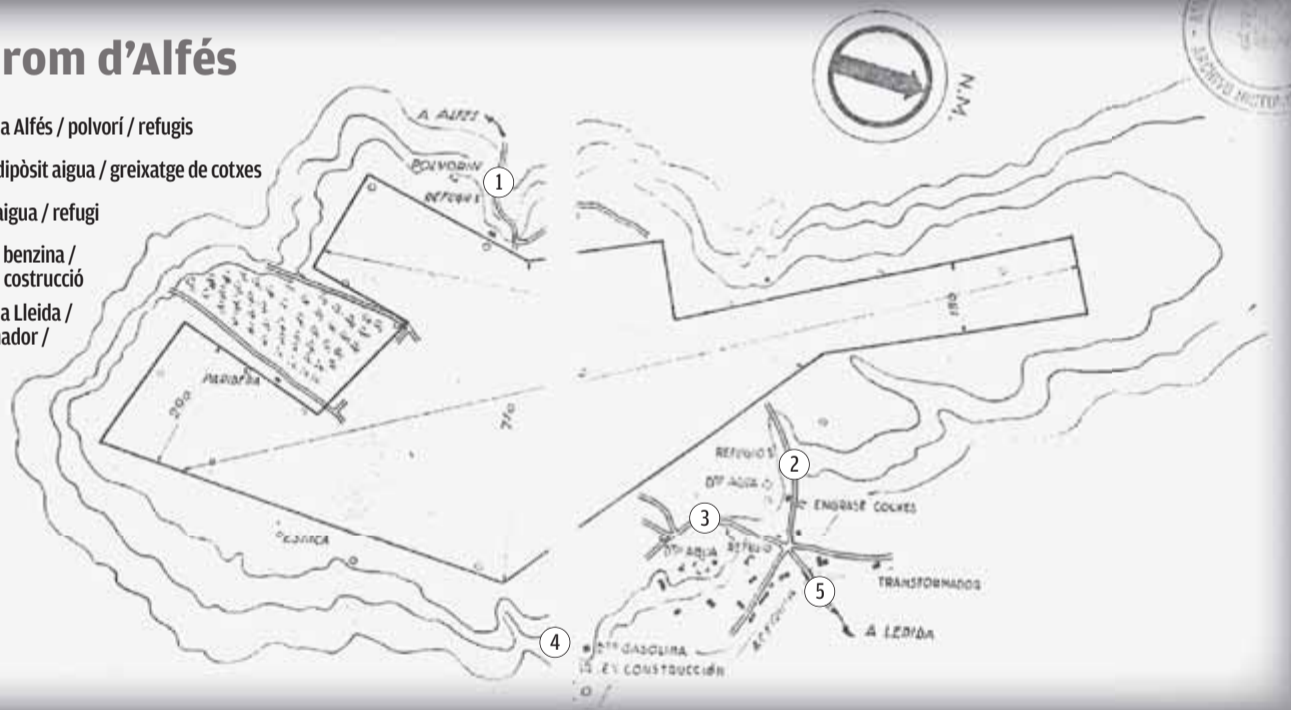
L'aeròdrom d'Alfés va ser bombardejat el 9 d'octubre del 1937 a les 15.40 h per cinc avions italians

Actualment, a part del polvorí museïtzat —una estructura en zig-zaga amb una galeria principal de 34 metres de llargada i quatre de transversals on es dipositava el material explosiu—, es pot caminar per les pistes, queden dues defenses antiaèries —n'hi va haver des de bon principi, a diferència de Balaguer—, un dipòsit d'aigua amb el sostre esfondrat no fa ni mig any —on encara s'observen les marques de petjades d'obriers quan el formigó encara era tendre i la inscripció "Viva la revolució" (sic)— i un dipòsit de combustible de doble compartiment amb una coberta de formigó forjat d'uns dos metres de gruix que es va construir avançat el 1937. Anteriorment el combustible es guardava en diversos bidons repartits pel sector nord-est del camp d'aviació, camuflats entre la vegetació i a certa distància els uns dels altres per tal d'evitar que es poguessin estendre eventuals incendis.

D'activitat, a l'aeròdrom, n'hi va haver fins l'any 2008. Encara subsisteixen les deteriorades instal·lacions de l'escola de vol que va tancar. Avui l'indret és una timoneda protegida, un espai natural on estan prohibits els vols que no siguin els de l'alosa becudà, a desgrat de l'alcalde, que hauria preferit que l'aeroport d'Alguaire s'hagués fet a Alfés. ■

Aeròdrom d'Alfés

- 1 Carretera a Alfés / polvorí / refugi
- 2 Refugi / dipòsit aigua / greixatge de cotxes
- 3 Dipòsit d'aigua / refugi
- 4 Dipòsit de benzina / hangar en construcció
- 5 Carretera a Lleida / transformador / sèquia

la guerra, del 1929. Amb l'Estatut del 1932 es van atorgar competències exclusives a la Generalitat per ordenar l'aeronàutica. A partir d'aquell moment va fer eclosió l'activitat aèria arreu del país. Fins al 1934 a Alfés es van fer activitats civils de vol sense motor, però l'aeròdrom no va agafar una vertadera embranzida fins al 1936, quan va passar a tenir usos militars i es va convertir en un enclavament estratègic per abastir el front d'Aragó.

Els avions que es dirigien a l'aeròdrom de Sarinyena, des d'on bombardejaven la línia de front, s'aprovisionaven de combustible i rebien atenció mecànica a Alfés. La coneguda esquadrilla Ales Roges, el color amb què pintaven les ales i el fuselatge per diferenciar-la dels aparells franquistes, hi feia parada.

El camp constava de dues pistes principals reversibles, amb orientació nord-oest i sud-est de 1.900 metres de llargada i 750 d'ample, i un parell de pistes transversals. Les mateixes, amb idèntic paviment de terra, per on es pot passejar avui.

Reñé detalla que, el 1936, els primers avions que hi van aterrar eren civils adaptats per a ús militar de fabricació francesa: els Breguet 19 i els Nieuport 52. Es tractava d'aparells que no tenien autonomia de vol per fer 1.000 quilòmetres, ni de bon tros. Amb prou feines arribaven als 500. Igualment, la capacitat de càrrega era molt limitada (els Breguet podien portar menys de 100 kg de material explosiu). El prototip Vultur 460-01 carregava fins a 1.076 kg amb una autonomia de vora 1.000 km i una velocitat de creuer de 322 km/h. Per Alfés tam-

bé van passar aparells trimotor Fokker, de fabricació holandesa. Posteriorment es va augmentar la dotació amb Marcel Bloch MB 210 francesos, molt més sofisticats. També es té constància del pas dels grans Potez 54, coneguts com a "taüts volants", que estaven reservats als pilots internacionals. Les fotografies revelen que n'hi havia almenys d'anglesos, txecoslovacs i francesos. I finalment, caces soviètics Polikàrpov I-15, els *chatos*. A Alfés hi va haver un grup de bombardeig nocturn, el número 11, amb aparells que provenien de Celrà, capaços de fer bombardejos pesants a la costa, encarregats de detectar el moviment de vaixells.

L'aeròdrom d'Alfés va ser bombardejat almenys en dues ocasions. A mitjan 1937 ja n'hi havia hagut un, però el més sever va tenir lloc el

A dalt, la boca del refugi de la part lleidatana,

l'historiador Xavier Reñé mostrant les inscripcions fetes durant la guerra al polvorí i Cal Doctores, futur centre d'interpretació del conflicte a Alfés. A sota, un croquis de l'aeròdrom fet per l'espionatge franquista el 1937 ■ E.B.

Roma des de dins

OBERTURA • Premià de Mar mostra la singular experiència immersiva del Museu Romà **CAMI** • Culmina el projecte gestat fa més de vint anys amb la descoberta de Can Ferrerons

Teresa Márquez
 PREMIÀ DE MAR

Premià de Mar ja pot presumir, des de fa ben poc, d'haver culminat un dels projectes arqueològics i patrimonials més importants d'arreu del Maresme i un dels més singulars de Catalunya. A finals de març s'inaugurava el Museu Romà de Can Ferrerons, la porta d'entrada a una experiència immersiva en l'època romana tardana a partir de les magnífiques restes trobades l'any 2000 a l'horta de Can Ferrerons. La joia de la corona és un dels pocs edificis de planta octogonal localitzats a la península Ibèrica i arreu d'Europa, amb parets de dos metres i escaig molt ben conservades que conviden a imaginar com va ser l'espai en el moment de la seva màxima opulència. Un espai, a més, amb una llarga trajectòria cronològica dataada entre el 400 dC i el 600 dC i amb una variada utilització. Primer va ser un pavelló de recepció —que formava part d'una gran vil·la de 5,5 hectàrees a tocar de l'antiga Via Augusta—; després, un centre productor de cereals, i, finalment, una necròpoli, coincidint amb el seu abandonament definitiu. "S'han volgut museïtzar les restes perquè el visitant se submergeixi en les diverses etapes de l'edifici i perquè expliquin la seva història per si mateixes."

Parla Ramon Coll, arqueòleg, tècnic de Patrimoni de l'Ajuntament de Premià de Mar i el professional que va descobrir el jaciment i que més el coneix. Malgrat la importància de les troballes que guarda el Museu Romà, es coneix ben poca cosa de qui n'era el propietari. No s'han trobat ni noms ni ressenyes del *dominus* o senyor de la casa. "El que és cert és que es tractava d'un personatge amb molts diners i que pertanyia a l'elit, perquè invertir en una vil·la com aquesta a les acaballes de l'imperi romà, quan tot s'estava fragmentant, no

L'edifici octogonal formava part d'una vil·la de 5,5 hectàrees

era normal", diu Coll. De fet, és precisament aquest *dominus* qui dona la benvinguda als visitants a través d'un holograma. Uns visitants que, guarnits amb audioguies en diferents idiomes, penetraran en un espai fosc i han de seguir el recorregut marcat per descobrir tot allò que amaga l'equipament. "Posaran a prova els seus coneixements de l'època, alguns dels quals *contaminats* per les pel·lícules de Hollywood", assenyala l'arqueòleg, que puntualitza que les parets de l'edifici octogonal demostren aquesta riquesa per la seva

acurada edificació, però van ser aixecades en un moment en què el cristianisme s'imposava arreu. "Fins i tot les mostres d'opulència al segle cinquè, d'acord amb una religió que pregona la humilitat, no estaven gaire ben vistes", diu, i hi afegeix que, segurament per això, no s'han trobat elaborats mosaics i que molt probablement havien estat substituïts per altres elements menys perdurables", considera.

El gran mosaic

Malgrat que no va ser trobat al pavelló octogonal, el gran mosaic localitzat a la vil·la durant les obres de construcció de la Gran Via Lluís Companys el 1969 és una de les peces clau i mereix dedicar-hi temps. Va ser la bona voluntat del promotor de les obres, Enric Bardina, el factor que va salvar l'estructura, perquè va informar de la troballa el Museu Arqueològic de Barcelona. "Allà es van quedar fins que el 2020 un conveni de cessió per 15 anys de les peces va permetre que tornessin a Premià de Mar", explica Ramon Coll, que narra la delicada tasca de reconstruir i restaurar un material de formes geomètriques que hauria format part del paviment de la sala noble de la residència romana. Al costat del mosaic principal, s'hi exhibeix una segona peça que fa molt poc que s'ha pogut verifi-

car que pertanyia a la mateixa època.

De la cuina al cementiri

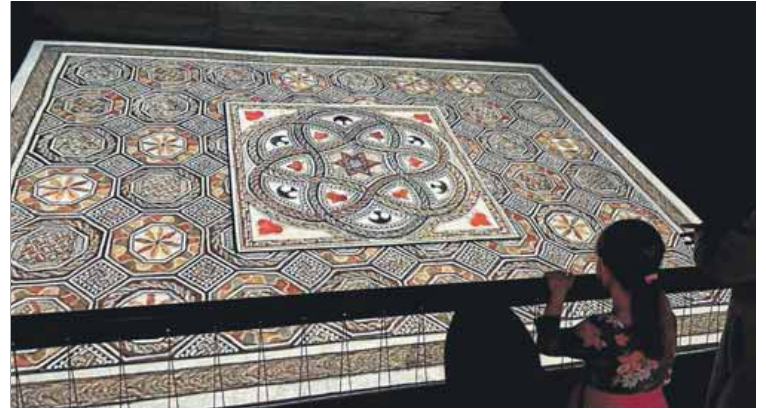
La llarga trajectòria vital del jaciment ha permès identificar i habilitar els diversos espais i els usos que s'hi van donar. A l'entrada destaca la gran cuina amb els focs a nivell de terra que facilitava l'accés dels productes que arribaven amb carro i confirma que al pavelló octogonal s'organitzaven festes i recepcions. De la segona fase d'ocupació, la productiva, hi ha un lloc d'emmagatzematge de l'apreciat vi de la zona, el laietà, que conserva una de les àmfores ori-

ginals, i en un altre espai, també datat en la primera fase, es pot veure el *balneum* o bany, que formava part del pavelló de recepció. Durant les excavacions de l'edifici, es van trobar diversos enterraments que pertanyien a la segona etapa. "Són enterraments que es feien dins de casa, per mantenir el mort a prop dels seus", indica l'arqueòleg, que assenyala un petit detall d'una important simbologia. Sobre una tomba amb l'esquelet d'un infant no nat, algú hi va esculpir un dels signes més antics dels seguidors de Crist, el crismó o superposició de les lle-

tres gregues lletres X (khi) i P (ro). Una abreviació del terme grec que significa 'l'ungit'. "Qui el va fer volia que quedés constància de l'existència de l'infant", assegura l'arqueòleg. Malgrat que el Museu Romà ja és una realitat, la feina arqueològica no s'atura. Actualment, la directora de l'equipament, Marta Prevosti, i altres col·laboradors estan treballant en l'estudi del conjunt de materials del jaciment per a la redacció de la memòria científica final, que inclou els de les troballes de la Gran Via, el col·lector, la terrisseria i l'edifici octogonal. També s'hi

5 Abril, 2023

A l'esquerra, imatge general del jaciment de Can Ferrerons de Premià de Mar, nucli del Museu Romà acabat d'inaugurar. A dalt, el mosaic de la vil·la trobat el 1969 durant la construcció de la Gran Via de Lluís Companys i, a sota, la projecció del 'dominus', que convida a visitar les instal·lacions ■ MUSEU ROMÀ

estudia la fauna i es fan analítiques.

La ciutadania va rebre com una autèntica festa l'obertura al públic del Museu Romà i va fer cua pacientment per accedir a les instal·lacions. Per promocionar la nova proposta, l'Ajuntament ha garantit la gratuïtat de l'accés fins a finals de juny i es pot complementar la visita amb un complet programa d'activitats, orientades sobretot als escolars. "El que tenim aquí baix és únic al món i n'hem de fer bandera", va reblar l'alcalde, Rafa Navarro, durant la inauguració. I té tota la raó. ■

3 Abril, 2023

Los restos encontrados en la fosa sevillana, sobre la que se erige ahora un columbario con vestigios exhumados de víctimas de la dictadura, revela el ensañamiento y el clasismo del régimen

Pico Reja: 1.786 pruebas de la crueldad del franquismo

EVA SAIZ, Sevilla
Unos bloques ondulados de hormigón gris rompen desde hace unos días con las monótonas filas de nichos blancos y horizontales que ordenan el cementerio sevillano de San Fernando. Esos sillares rompen la estética del campamento para destacar el lugar que durante 87 años ocultó uno de los ejemplos de la violencia fundacional de la Guerra Civil y el franquismo: la fosa común de Pico Reja. La mayor de España y la segunda mayor de Europa Occidental después de la de Srebrenica (Bosnia Herzegovina), según la Sociedad de Estudios Aranzadi, que coordinadora del equipo de forenses en la exhumación. En los tres años que ha estado abierta, se han extraído de la fosa más de 10.000 restos; de ellos, 1.786 de represaliados de la sublevación y la dictadura. Ahora descansan en el osario memorial que se ha levantado sobre ella, a la espera de que las muestras de ADN permitan ponerles un nombre.

Cuando se iniciaron los trabajos, en enero de 2020, los arqueólogos pensaban que iban a encontrar unas 850 víctimas de la represión y 253 muertos por otras razones, entre 1925 —cuando se creía que se había abierto la fosa— y septiembre del 36, en el inicio de la Guerra Civil. Pronto vieron que se enfrentaban a un reto mayor y de extrema complejidad. “Había depósitos de víctimas intactos, otros removidos, enterramientos colectivos, víctimas en ataúdes... Se pasó de una cronología de dos meses del 36 a adentrarnos hasta finales de los años cuarenta”, explica Juan Manuel Guijo, el antropólogo que ha dirigido la exhumación.

“En la fosa no descansan en paz porque están en posiciones inverosímiles; luego se desplazan, se les acumulan otros cadáveres sin ningún protocolo funerario. Eran, con todo el respeto, los parias de la época. Esta es la fosa de los despojos”, resume. “Pico Reja es la morfología de la represión franquista”, describe el antropólogo. El hecho de que no se respetara una fosa que en teoría se abrió para alojar y ocultar a los ajusticiados durante los primeros meses de la sublevación —especialmente violenta en Sevilla—, sino que, durante los primeros años del franquismo, se abrieron y reabrieron para arrojar los cadáveres de quienes vivían en la marginalidad sevillana es, para el arqueólogo, una muestra de la “impunidad y la falta de consideración hacia los seres humanos” del régimen en ese momento. “Es una indiferencia que no hemos visto en otras fosas, y escenifica la semilla del odio que iba a germinar después, el sadismo que supone no tener a las víctimas como personas dignas de consideración y seguir removiendo sus ca-

dáveres con restos de otras personas que también eran los parias de la sociedad”, sostiene.

La sobredimensión del número de víctimas y los miles de restos mortales que posteriormente cohabitaban con ellas hallados en Pico Reja es una poderosa evidencia de la “gran represión” de los primeros meses de la Guerra Civil en Sevilla y de su estrategia por eliminar las pruebas de esa opresión, de acuerdo con el historiador José María García Márquez, uno de los que más datos

maneja sobre las identidades de quienes pueden estar enterrados allí. “Entre el 20 de julio y el 31 de diciembre del 36, los datos oficiales hablan de que se fusilaron a 2.900 personas en Sevilla, pero en el Registro Civil solo constan 97 inscripciones, de las que 44 se corresponden con los integrantes de la columna minera que vino de Huelva”, señala. El experto entiende que la suma de nuevos cadáveres durante los años 40 es otro ejemplo de la represión durante la dictadura y del “trato dife-

El más joven es un niño de 12 años con un impacto de bala en el cráneo

“Eran obreros o republicanos, eran basura para ellos”, dice un historiador

renciado y clasista” de sus dirigentes. “Muchos eran mendigos, enfermos o personas que no podían pagarse un funeral o un ataúd. Y presos que murieron de hambre, porque el hambre hizo estragos en la ciudad de Sevilla. El hambre se convirtió en un arma de guerra por parte del régimen”, añade.

Las monedas españolas acuñadas en 1937 —con la leyenda “Segundo año triunfal”— en la Austria del III Reich, por orden de Ramón Serrano Suñer, son de los pocos restos, junto con medallitas, suelas de zapatos o un botón de uniforme municipal, encontrados entre los huesos. Esas piezas fueron claves para fechar algunas muertes, evidenciando que la fosa no se cerró en el 36, como se había establecido. La datación de un árbol plantado sobre la sima permitió fijar en la segunda mitad de los 40 la fecha en la que allí empezó a echar raíces, confirmando que la fosa seguía usándose entonces.

Miedo

Un diente reveló que un cráneo con un impacto de bala pertenecía a un niño de 12 años. “Este agujero de esta calavera es de un tiro, y como esta, mil más. Esto es lo que se ha documentado en Pico Reja. Se le está diciendo a la sociedad que la represión existió, que fue verdad y que no podemos dejar de explicarlo”, señala el historiador José Villa. “La dictadura fue capaz de anular la historia y de crear el miedo a conocerla”, abunda. Para Villa, las 1.786 víctimas identificadas y el resto de los cadáveres que se fueron acumulando después constatan que el golpe militar no fue una respuesta puntual, sino que formó parte de un proceso sociopolítico fraguado desde mucho tiempo atrás: “Pico Reja pone de relieve la crueldad de unas clases sociales que no estaban dispuestas a perder el poder absoluto que habían detentado. Los asesinados: obreros, jornaleros o republicanos, son para ellos basura, residuos, ese es su valor social”.

El niño de 12 años es el cadáver más joven con signos de violencia encontrado en Pico Reja. “Pero hay varios menores de entre 16 y 17 años con impactos de bala en la fosa. También mujeres, un 10% de las víctimas, más de las que esperábamos”, indica Guijo. Una de ellas podría ser Reyes Santos, modista de Triana que pertenecía a las juventudes comunistas y había escrito un artículo sobre una asociación de mujeres antifascistas. “Se la llevaron de casa en agosto del 36 y un día, mi tía que era la que iba a llevarle comida a la cárcel todos los días, volvió solo con su reloj, que se había parado a las 3.30 de la madrugada”, cuenta su nieta, Lola Díaz, que aún no ha podido visitar el columbario.

Arriba, allegados de represaliados del franquismo colocan flores sobre urnas con restos de víctimas exhumadas de la fosa de Pico Reja. Abajo, el monumento levantado sobre el enterramiento de Sevilla. Las dos fotos son del 27 de marzo. / PAO PUEBTES

3 Abril, 2023

EL GARROTE VIL: INSTRUCCIONES DE USO... Y ABUSO

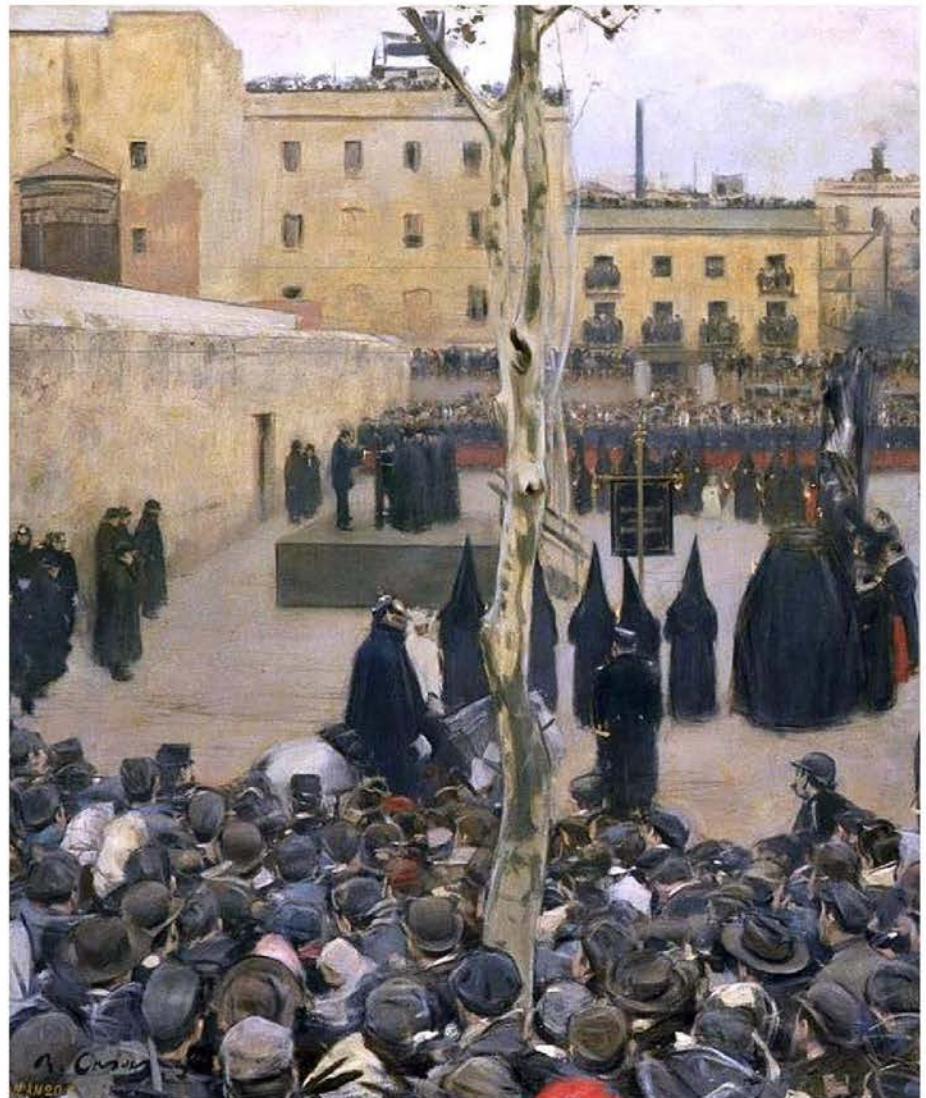
Historia. Isabel Castro Latorre y Juan Eslava Galán relatan en un nuevo ensayo la brutal aventura de la pena de muerte en el mundo con parada en el espantoso método patentado en España y vigente hasta la ejecución de Salvador Puig Antich en 1974

Por **Luis Alemany** (Madrid)

La historia de la pena de muerte que narran Isabel Castro Latorre y Juan Eslava Galán en *A garrote vil* (recién publicada por Arzalia) está hecha de mil anécdotas cómicas y trágicas a la vez, y de dos ideas generales aparentemente contradictorias. La mitad de *A garrote vil* habla del eterno carnaval de la crueldad, de los asirios que aserraban vivos a sus reos y de los romanos que jugaban con cabezas decapitadas, de las ejecuciones como fiestas populares, de los verdugos que actuaban como actores famosos, de los príncipes sádicos que diseñaban métodos a cual más odioso para intimidar a sus pueblos... Uno de los métodos más increíbles que se describen consistía en encerrar al reo en una caja y dejar que los insectos se lo comieran vivo durante 20 días. La otra mitad del libro cuenta exactamente lo contrario. Habla del anhelo ilustrado de humanizar la pena de muerte, de aliviarla de brutalidad y chabacanería. Por eso nació la guillotina como una manera de cortar cabezas más limpia y sistemática que el sablazo. Vanas pretensiones: Castro y Eslava Galán muestran en su libro una foto de una alegre multitud que espera una ejecución en Madrid, en un tiempo tan cercano como 1959 y otra imagen en la que un apuesto matarife malagueño se retrata junto a un admirador en 1938.

«Está en la naturaleza humana. Ahora nos parece que esa cultura de la crueldad es algo propio de Oriente pero en realidad se ha dado en todo el mundo. Siempre existió un sentido sacralizado de la pena de muerte, siempre hubo una idea del verdugo como una figura que aplicaba la venganza sagrada. Sólo cuando Cesare Beccaria escribió *De los delitos y las penas* (1764) se abrió la idea de que era necesaria provocar al reo una muerte lo menos cruel posible. Era típico humanismo dieciochesco», explica Eslava Galán. «En el Reino Unido, por ejemplo, la horca evolucionó hasta convertirse en la soga larga, un método que se basaba en que el peso del ahorcado descoyuntara su cuerpo y que permitía una muerte rápida. Antes, el ejecutado pasaba 20 minutos de asfixia y agonía espantosa».

¿Y en España? «En España, con esa idea del facilitar un bien morir, hubo mejoras en el método del garrote vil». Cerrajeros y herreros, alentados por déspotas ilustrados, desarrollaron el instrumento hasta su configuración más o menos definitiva a finales del siglo XIX. En resumen: unas tuercas penetraban en el cuello del reo, destrozaban sus vértebras o su cerebro, según la variación, y prometían un desenlace rápido y limpio.

¿Qué pensar del garrote vil? Que en teoría es una tecnología perfecta en su misión pero que, en la práctica, dio muchos problemas precisamente por su sofisticación. El garrote vil necesitaba un mantenimiento muy complejo y mano de obra cualificada. Y como los verdugos fueron, a menudo, pobres hombres alcohólicos, paranoicos, coléricos y/o

depresivos, su historia está llena de escenas insoportables. «Al final, la ejecución se convertía en un duelo entre la capacidad muscular del verdugo y la musculatura del cuello del reo», explica Eslava Galán.

Y esa es otra derivada del su libro: el retrato de las vidas de los ejecutores. Quien se haya acordado de *Queridísimos verdugos*

(1977), la película de Martín Patiño, ha acertado. Castro y Eslava Galán han accedido a las grabaciones, a menudo tabernarias, que se quedaron en el montaje del documental para explicar la vida de la última generación de verdugos que tuvo España.

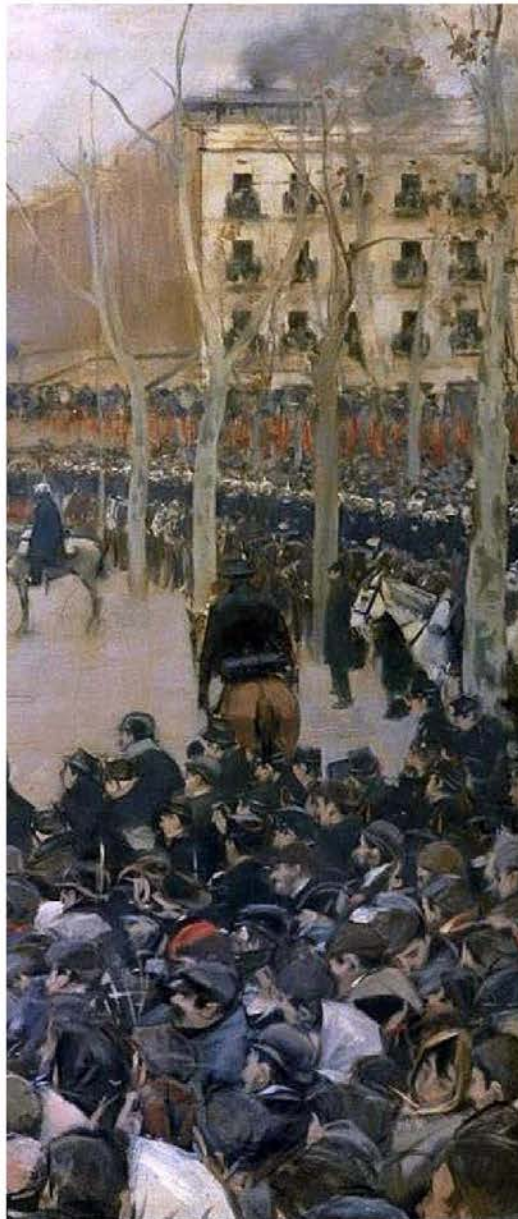
«En 1948, el Boletín Oficial del Estado convocó cinco plazas para verdugos. Sólo salieron tres aspirantes y el Estado decidió que con eso se apañaría. Uno para Sevilla, otro para Barcelona y otro para Madrid». Las historias de aquellos funcionarios y de sus predecesores son aterradoras: aparecen antiguos combatientes sonados tras la guerra, emigrantes rurales desarraigados, maridos de prostitutas, maltratadores familiares, delincuentes habituales, vecinos tratados como parias por sus compañeros, bebedores al borde del colapso...

Cuando llegó el momento del desenlace, el mecanismo no funcionó y Chess estuvo muriéndose 25 minutos

“En 1948, el Boletín Oficial del Estado convocó cinco plazas para verdugos. Sólo salieron tres aspirantes”

3 Abril, 2023

*'El garrote vil',
 óleo de Ramon
 Casas i Carbó
 en el que se
 representa 'el
 espectáculo' de
 una pena de
 muerte.*
 EL MUNDO

El verdugo de Sevilla, Bernardo Sánchez Bascuñana, murió en 1972 y su sustituto, José Moreno Moreno, nunca llegó a aprender bien la complejidad del garrote vil. Moreno sólo intervino en la penúltima ejecución de la Historia de España, la de Heinz Ches, un alemán perturbado que había asesinado a un guardia civil y cuya identificación ya fue caótica. Todo salió mal en su último día: Moreno no sabía cómo montar el garrote y tuvo que improvisar una chapuza con el reo presente. Un funcionario, impaciente, golpeó y humilló al verdugo. Y cuando llegó el momento del desenlace, el mecanismo no funcionó con precisión y Ches estuvo muriéndose 25 minutos. Mientras, Salvador Puig Antich esperaba su turno en la sala de al lado y el mundo clamaba contra Franco. Moreno, un antiguo sereno y pasante de libros, perdió su trabajo en 1979. Demandó al Estado por despido improcedente y recibió una indemnización. Murió en 1985.

«Cuando yo era niño, se nos olvidaba que en España había pena de muerte. Hasta en *El Caso* había una regla de no publicar más de un delito de sangre por cada número para transmitir la imagen de que este país era una balsa de aceite», recuerda Eslava Galán. «En realidad, España siempre ha sido un país con poca imaginación para la pena de muerte», concluye.

2 Abril, 2023

Pioneras. El cómic 'Jiu-jitsufragistas' rescata a los primeros grupos de autodefensa feminista

R

EL REPORTAJE

Los tebeos se proponen recuperar este 2023 la historia de mujeres olvidadas por la historia durante siglos

Sombras iluminadas

LARA GÓMEZ RUIZ
 Barcelona

La historia siempre se ha contado desde la perspectiva masculina. Es hora de que eso cambie", dice contundente Cristina Durán. La dibujante valenciana acaba de publicar junto a Miguel Ángel Giner Bou el cómic *María la jabalina* (Astiberri), en el que se rescata la historia de María Pérez Lacruz, la última mujer asesinada por el franquismo en la Comunidad Valenciana. Los autores están estos días en el Salón del Cómic de Barcelona recordando la historia de esta joven que se alistó como miliciana en la Columna de Hierro y que en la posguerra, con tan solo 25 años, fue fusilada. Una historia, aseguran, que "se conoce muy poco fuera de Sagunt y del ámbito anarquista".

Cuando el proyecto llegó a oídos de Laureano Domínguez, editor de Astiberri, supo que tenía que formar parte de su catálogo: "Es un trabajo de memoria histórica importantísimo". No es el único. Son varias las novedades que acaban de salir que tienen como protagonista a una mujer histórica, "y no necesariamente del siglo XIX y XX. Hay vida anterior", tal como señala Catalina Mejía de Salamandra Graphic. El sello acaba de lanzar en castellano la última obra de Barbara Stok, *La filósofa, el perro y la boda*, que descubre a Hiparquía, una pensadora prácticamente desconocida que vivió en la Grecia del siglo IV a.C. "Llevo más de veinte años interesada en la filosofía. Tomé clases en la universidad y me metí en el estoicismo y, sin embargo, nunca había oído hablar de ella. Ahí supe que podía aportar algo nuevo al lector", confiesa su autora a *La Vanguardia*, a quien también se la puede ver estos días por la cita comiquera.

Además de la de Hiparquía, Salamandra también revela la trayectoria profesional y personal de Alice Guy, una de las primeras cineastas del mundo que cuenta

Memoria histórica
 Cristina Durán y Miguel Ángel Giner rescatan la historia de 'María la Jabalina'

con más de 1.000 películas a sus espaldas, muchas de ellas atribuidas a su marido, Herbert Blaché. Garbuix Books es otra de las editoriales que lleva tiempo apostando por este tipo de cómics de no ficción. La editorial acaba de publicar *Jiu-jitsufragistas*, *las Amazonas de Londres*, que recuerda tanto a los primeros grupos de autodefensa feminista de la historia así como a Edith Garrud, pionera en esta área. "La defensa personal es un tema lamentablemente actual entre las mujeres. Pero lo que muchos no sabíamos es que se lleva practicando desde hace siglos para combatir el machismo y demás injusticias, apunta la editora Montserrat Terrones, que asegura que "el cómic es una narrativa excelente para las biografías.

"El cómic permite contar conceptos complejos, propios de las biografías, de forma rápida y sencilla", dice la editora Montserrat Terrones

La combinación de dibujo y texto permite contar conceptos complejos de forma rápida y sencilla, además de llegar a un público más amplio". Pese a que el lector al que están destinadas la mayoría de estas historias es adulto, Terrones señala que "este tipo de libros son una vía muy interesante para acercar la historia a los más jóvenes, precisamente por lo visuales que resultan".

Que haya tantas novedades de cómic sobre mujeres que hasta ahora han permanecido en la sombra "es fruto de una demanda que lleva años reivindicándose", reflexiona el librero José Antonio Manzano, de La Casa del Libro. Una tendencia que, espera, "no quede aquí".

No lo parece. A lo largo de este año también verán la luz la autobiografía de la historietista underground Aline Kominsky-Crumb (Reservoir Books) y *Hinterschhof* (Garbuix Books), que recordará la vida de la diseñadora alemana Dasa Hinkis, quien eligió ganarse la vida como trabajadora sexual.●

Cómic Barcelona, un sábado de emotivos encuentros

■ Mariel Soria, Roberta Vázquez, Clara Soriano y Raquel Gu fueron algunas de las protagonistas del Salón del Cómic de Barcelona el sábado, hasta ahora el día más concurrido del salón. Las historietistas hablaron largo y tendido sobre lo que supone hoy en día ser mujer en el mundo del humor gráfico y

los retos a los que se enfrentan en el futuro. Igual de animado fue el encuentro horas antes con Alex de la Iglesia, en el que el cineasta mostró a sus fans dos de sus facetas más ocultas: la de dibujante y amante de los cómics y la de jugador de rol. Y por la mañana los fans, amigos y familiares del difunto

Carlos Pacheco tuvieron una reunión de lo más emotiva. El artista de 60 años anunció que padecía esclerosis lateral amiotrófica (ELA) y falleció pocos meses después. Algunos dibujantes cedieron obras para una subasta en su honor cuyos beneficios se donarán para la lucha contra esta enfermedad.

1 Abril, 2023

HISTORIA

Filosofía y Letras, el nido de los sabios

El historiador Agustí G. Larios repasa la convulsa historia, entre 1902 y 1975, de la facultad por donde pasaron gran parte de las élites culturales e intelectuales catalanas

JOAN ESCULIES

La madrugada del 19 de julio de 1936 un grupo de militares sublevados del tercer escuadrón del Cuarto Regimiento de Caballería encabezado por el comandante Luis Gibert de la Cuesta ocupó el edificio de la Universitat de Barcelona y colocó ametralladoras en sus emplazamientos estratégicos. Poco antes de las tres de la tarde, sin embargo, una escuadra de la Guardia Nacional Republicana dirigida por el coronel Antonio Escobar consiguió la rendición. El episodio marcó una nueva etapa en la historia de la universidad, pero también de su facultad de Filosofía y Letras. No fue la primera, tampoco la última.

Desde su fundación al empezar el siglo XX hasta la desmembración de la misma en tres nuevas facultades –Geografía e Historia; Filosofía; y Filología y Ciencias de la Educación– en el año 1973, por la facultad pasaron buena parte de las élites culturales catalana y española. La amalgama de estudios que acomodaba permitía que pudieran salir intelectuales humanistas, en el sentido de figuras con un sa-

ber completo y vasto que fuera más allá de las costuras de su propia especialización.

Durante setenta años, la facultad sufrió los vaivenes de los sucesivos regímenes en España y, aunque con un predominio de los docentes de ideología conservadora, según la coyuntura esta también se transmutó hacia posiciones más liberales. Así, en sus aulas, por ejemplo, ejercieron Pere Bosch i Gimpera, Jaume Serra i Hünter y Joaquim Xirau, pero también el catedrático de Griego Josep Banqué, breve alcalde por decreto de la Barcelona primorriverista. O que ya en el tardofranquismo, el ingreso de jóvenes y la aparición de la figura de los profesores no numerarios (PNN) tensionaran el claustro entre los extremos de Manuel Sacristán y Francesc Canals. Pero también que una figura como Eugeni d'Ors no pasara las oposiciones a la cátedra de Psicología Superior y se hiciera patente la desconexión en otros momentos entre la Facultad y el mundo extrauniversitario. Y que, en cambio, no fuera así cuidando a figuras como Jaume Vicens Vives, Carles Riba, Pompeu Fabra o Ferran Soldevila, entre muchas otras.

Recorriendo la trayectoria de su colectivo docente, sus planes de estudio y las oscilaciones académicas y políticas, el historiador Agustí G. Larios (El Ejido, 1968) ha trazado una panorámica global de la evolución de este verdadero crisol de intelectualidad, que es tal como subtítulo *La Facultat de Filosofia i Lletres de la*

Estudiantes en el patio del edificio histórico de la UB en una imagen del año 2022

/ Durante setenta años sufrió los vaivenes de los sucesivos regímenes, con predominio de docentes conservadores

Universitat de Barcelona (1902-1973).

La obra es la reelaboración de su tesis doctoral, una investigación de años que se evidencia en la gran cantidad de información, de la que resulta un volumen denso con una bibliografía muy extensa. A lo largo de las casi 400 páginas lo que se ve es la pugna constante entre la voluntad reformista y el inmovilismo oficial, el afán del catalanismo de entrar, hacerse suya la Facultad y acercarla al país que se quería construir y que se imaginaba. Y en este

sentido, las dificultades en el periodo de la Mancomunitat y una mayor consecución, exitosa solo a medias, durante la Segunda República.

Larios ya había publicado artículos sobre el papel de los intelectuales y parte de su investigación gira entorno a esta temática. No en vano es miembro del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals de la Universitat de Barcelona. Aunque hay excepciones, como el estudio del propio Jordi Casassas –alma de este grupo– sobre el Ateneu Barcelonès, lo que hace singular el presente volumen es que si bien estamos más acostumbrados a trabajos sobre los intelectuales, lo estamos menos sobre las instituciones en las que participaron, si no es en publicaciones institucionales que intentan limar aristas. La de Larios, por lo tanto, es una vía por donde continuar. /

Agustí G. Larios
La Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona (1902-1973). Un gresol d'intel·lectualitat
Publicacions de la Universitat de Barcelona
386 pàgines
36 euros

ANA JIMÉNEZ

2 Abril, 2023

FEMINIZACIÓN DEL NOMENCLÁTOR

El interior de manzana de lo que fue la platea del Urgel Cinema llevará el nombre de Cristina Fernández, una de las 108 porteras detenidas en 1939 y una de las dos llevadas ante el pelotón.

La portera que fusiló el franquismo

CARLES COLS
 Barcelona

El de portera fue en 1939 un oficio de altísimo riesgo. Así lo acreditan las cifras. De las 3.267 mujeres que fueron encarceladas entre enero y octubre de aquel año en la prisión de Les Corts por las nuevas autoridades franquistas de la ciudad (empeñadas, como decían con su detestable verbo fascista, en conseguir la «redención femenina»), 108 eran porteras. Dos de ellas, como poco, fueron ejecutadas en el Camp de la Bota tras pantomímicos juicios militares, acusadas de ser deladoras de quintacolumnistas durante la guerra civil. Una era Cristina Fernández Pereira, a la que el Ayuntamiento de Barcelona ha decidido dedicarle un interior de manzana cerca de donde vivía y trabajaba.

Lo que durante 50 años fue la colosal platea de butacas del Urgel Cinema es actualmente un jardín y, desde ayer, lo seguirá siendo, pero dedicado a la memoria de Cristina Fernández Pereira. Su caso recuerda sobre todo dos cosas. Invita, primero, a que no caiga en el olvido que la venganza franquista fue especialmente ruin con las mujeres, en Barcelona y en toda España, y, segundo, que a estas alturas resulta indiscutible ya que otro nomenclátor sería posible para el Eixample, uno, por ejemplo, que no rindiera homenaje a tanto comandante almogávar cuya importancia se mide por el número de saqueos y enemigos pasados a cuchillo. ¿De eso que-remos presumir?

Cristina Fernández, leonesa de nacimiento, tenía 39 años cuando fue detenida el 5 de marzo de 1939. Tenía dos hijos con Baltasar Paz Fernández, también juzgado y condenado a 12 años de cárcel. Vivían en el 163 de la calle de Tamarit. La denunció el dueño de la finca porque se supone que durante la guerra informó sobre su presencia a los grupos de izquierdas que dominaban las calles de la ciudad, algo contradictorio, pues a aquel propietario, al que le encontraron una pistola en casa, no le pasó nada, como demuestra el hecho de que a partir de enero de 1939 allí

estaba él, tan pancho y tan frío a la vez, para denunciarla. ¿Con qué propósito? Según Isabel Pellejero, vecina hoy de aquella finca, que dio por casualidad con aquel episodio olvidado cuando buscaba información sobre el edificio, tal vez fue simplemente por echarla, por una suerte de cruento *mobbing* inmobiliario, nada imposible, por otra parte, en esta ciudad. El 13 de mayo de 1939, solo dos meses después de que fuera detenida y sentenciada a muerte por un tribunal militar, fue despertada de madrugada por sus carceleros y, en compañía de una quincena más de condenados, llevada al Camp de la Bota. Junto a la desembocadura del Besòs murió fusilada o, como se decía entonces en la parte médica, víctima de una «hemorragia interna».

No fueron pocas las mujeres que corrieron idéntica suerte aquel año, sentenciadas por un sinsentido de acusaciones tan variado que, vistos todos los casos en su conjunto, se intuye ahí un propósito de advertencia general al resto, a todas aquellas a las que se perdonó la vida pese a no comulgar con el nuevo régimen.

Al menos 11 mujeres

Fernando Hernández Holgado, profesor de la Universidad Complutense de Madrid, presentó en 2011 una tesis doctoral precisamente sobre esta cuestión, sobre las cárceles para mujeres del franquismo, un texto que a medida que se avanza en su lectura se encoge el corazón. Cuánta brutalidad. A aquellas prisiones se enviaba a familias enteras o lo que quedaba de ellas tras tres años de guerra, como Ángela Montoliú, también portera, que terminó entre rejas en compañía de su hija Ángela Torruella, de 15, que tenía por lo tanto solo 13 cuando comenzó la Guerra Civil. Ellas eran dos, pero había abuelas, madres e hijas menores en una misma penitenciaría.

De las fichas de ingreso en las cárceles de aquel 1939 se puede incluso llegar a deducir cuán incó-

Interior de la manzana dedicado a Cristina Fernández.

De las 3.267 mujeres encarceladas en Les Corts entre enero y octubre del 39, 108 eran porteras

Dos de ellas fueron acusadas de ser deladoras de quintacolumnistas durante la guerra

modo podía resultar para alguien con las orejas de un fascista el hecho de que las mujeres se salieran del marco de simples esposas. Hernández Holgado, en su tesis doctoral, incluye un revelador listado de las encarceladas aquel año en la prisión de Les Corts: «Telefonistas, empleadas de ferrocarriles, guardabarreras de tren, funcionarias de prisiones, operarias de artes gráficas, enfermeras, bailarinas, locutoras de radio, obreras metalúrgicas, empleadas del metro, incluso una fotógrafa, una médica, una dibujante, una artista de ópera, una catedrática de física, una profesora de piano, dos pelotaris y una alcaidesa». Todas no murieron, pero se las condenó a un deceso social.

Fusiladas de forma ejemplarizante lo fueron como mínimo 11 mujeres. Un pequeño monumento en el Camp de la Bota recuerda sus nombres y su tragedia. La primera de la lista fue Carme Claramunt, acusada de rebelión por los verdaderos rebeldes. Era militante de Esquerra Republicana y un pelotón puso fin a su vida en abril de 1939.

Cualquiera de ellas merecería una calle, pero el caso de Cristina Fernández puede que tenga algo simbólico. No hay ninguna foto de ella. El rastro de su pareja y sus hijos se ha perdido. También el de su denunciante, que al parecer emigró o huyó a Argentina. Su suerte, si así se puede decir, es que aparece su caso en la tesis doctoral de la Complutense. Pero hay más. Isabel Pellejero, una actual residente del 163 de Tamarit, donde Cristina era portera, supo de su existencia cuando buscaba una información sobre la finca que nada tenía que ver con aquel episodio. Aquel trágico destino de la portera la conmovió tanto que, en compañía de Eduard Musulén, comenzó a investigar y sacaron un libro, *Puerta a ningún sitio*. Es un estupendo homenaje. ■

El Ayuntamiento destina 40.000 euros a una convocatoria de ayudas para financiar proyectos sobre investigación, estudio y divulgación destinados a recuperar la Memoria Democrática en Sevilla

Se aprueba esta línea de subvenciones municipales enmarcada en el presupuesto de Memoria Democrática para 2023, que recoge partidas por 415.000 euros.

El Ayuntamiento de Sevilla, tras la aprobación en Junta de Gobierno a iniciativa de la Delegación de Participación Ciudadana, Coordinación de Distritos, ha convocado, un año más, la línea de ayudas municipales a entidades para el desarrollo de actuaciones de investigación, estudio y divulgación encaminadas a la recuperación de la Memoria Democrática. Esta convocatoria cuenta con un presupuesto de 40.000 euros, con 8.000 euros como máximo por cada entidad solicitante.

Esta convocatoria de subvenciones está dirigida a entidades, asociaciones, federaciones y confederaciones sin ánimo de lucro que desarrollen actividades en el municipio de Sevilla, que estén formal y legalmente constituidas e inscritas en el Registro Municipal de Entidades Ciudadanas del Ayuntamiento de Sevilla.

En concreto, las ayudas están dirigidas al desarrollo de estudios sobre fuentes documentales y su publicación, informes y documentos, testimonios orales o materiales didácticos relacionados que divulguen el trabajo de la recuperación de la Memoria Democrática en la ciudad de Sevilla. También pueden ser objeto de estas subvenciones aquellas actuaciones conmemorativas o de homenaje de personas sevillanas y de acontecimientos relacionados con la represión, la resistencia y la construcción de la sociedad democrática ocurridos en Sevilla.

Las bases de la convocatoria pública recogen que los objetivos principales son fomentar las iniciativas encaminadas a recuperar la memoria histórica en la ciudad, contribuir a la concienciación sobre la Memoria Democrática entre los habitantes de Sevilla y aportar material que impulse la difusión sobre hechos relacionados con la represión durante la Guerra Civil y la dictadura posterior. La línea de subvenciones en concurrencia competitiva por 40.000 euros está enmarcada en el presupuesto para la Memoria Democrática de 2023, que se eleva a 415.000 euros.

La convocatoria también contempla dentro de estos proyectos las actuaciones para la conservación y recuperación del patrimonio democrático, material e inmaterial como las actividades destinadas a la creación de datos biográficos de testimonios, especialmente en soporte audiovisual, como a la localización y censo de lugares, monumentos, vestigios, nombres u otros documentos en la ciudad de Sevilla. Las actuaciones de investigación dirigidas a la reconstrucción de hechos y procesos relacionados con la memoria democrática ocurridos en Sevilla o las actuaciones de difusión y formación que incluirá la organización de congresos, cursos, seminarios, jornadas y exposiciones relacionados con la recuperación de la Memoria Democrática de Sevilla también se consideran actividades que pueden optar a estas ayudas. Por último, estas subvenciones también se dirigen a la realización de estudios sobre el reconocimiento y puesta en valor de territorios y espacios geográficos vinculados a la Memoria Democrática en la ciudad de Sevilla.

La cuantía máxima de las ayudas a conceder a cada una de las entidades solicitantes no podrá exceder de 8.000 euros. Cada entidad solicitante solo podrá presentar un proyecto a esta convocatoria. El periodo de ejecución de las actuaciones subvencionadas estará comprendido entre el 1 de enero y el 31 de diciembre de 2023.

La presentación de las solicitudes de subvenciones se realizará en el Registro Electrónico del Ayuntamiento de Sevilla (sevilla.org/sede electrónica). El plazo de su presentación y la documentación que se acompaña con todas sus páginas numeradas, será de 15 días hábiles, a contar desde el siguiente de la publicación en el Boletín Oficial de la Provincia de Sevilla del extracto de la presente convocatoria por traslado de la Base de Datos Nacional de Subvenciones como sistema nacional de publicidad de subvenciones (<http://www.pap.minhap.gob.es/bdnstrans>).

las
Miradas | arte

Lo que eclipsó el 'Guernica': el hito del arte español en el Pabellón del 37

En la Expo de París, la República desplegó obras de decenas de artistas. El Reina Sofía y el MNAC destacan la excepcional creación de aquel arte de guerra en sus salas permanentes

por **VANESSA GRAELL** Picasso mandó quitar una de las columnas rojas del patio porque entorpecía la vista del *Guernica*. Concibió el mural de 3,4 por 7,7 metros a medida para ese espacio: el porche del Pabellón de la República, un moderno edificio de corte racionalista, con detalles mediterráneos y un guiño a la estética Rodchenko, diseñado por los arquitectos Josep Lluís Sert y Luis Lacasa. Su inauguración en la Exposición Internacional de París del 37 apareció en la portada de los principales periódicos extranjeros: por fin España, sumida en una descarnada Guerra Civil, abría su pabellón con dos meses de retraso. Prácticamente fue una operación de estrategia militar: en vez de presentar los logros industriales del país (que de eso iba la Expo), el Gobierno de la República erigió un museo de guerra con los mejores artistas nacionales (más el americano Alexander Calder) y desplegó decenas de obras de arte, carteles y artesanía.

Junto a una payesa con traje regional, una miliciana: esa era la España republicana, para la que Joan Miró diseñó los famosos sellos *Aidez l'Espagne* (Ayu-

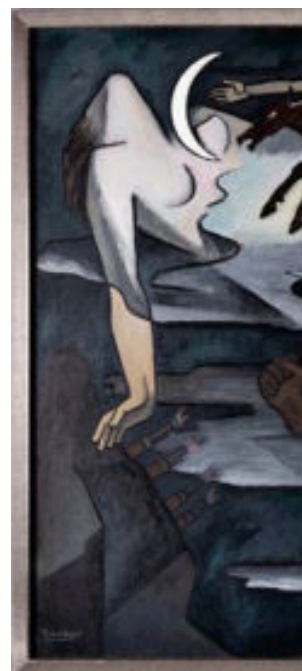
dad a España), que se vendían a un franco junto a las postales del *Guernica* para recaudar fondos de defensa. Miró también pintó *in situ* el gran mural de cinco metros *El Segador* (*Campesino catalán en rebelión*), una obra que desapareció en 1938 y de la que aún se desconoce su paradero.

El asesinato de Lorca. Además del tándem Picasso-Miró, si en la época había un nombre de fama internacional era el de Federico García Lorca, fusilado en agosto de 1936. Él también estuvo en el pabellón, con una vitrina muy cerca del *Guernica*, recitales en su honor y el desconocido lienzo de Fernando Briones *Alegoría de la muerte de Lorca*, en el que aparece con las manos atadas a la espalda mientras le apuntan cuatro fusiles en un paisaje simbolista y fantasmal. Es uno de los cuadros que permaneció casi 50 años escondido en los almacenes de lo que hoy es el Museo Nacional de Arte de Cataluña (MNAC). «Cuando la Expo terminó y los cuadros volvieron a España, la capital de la República era Barcelona. Así que los escondieron aquí, en los almacenes del Palacio Nacional,

junto a otras obras de guerra. Tras la victoria franquista quedaron olvidadas y nadie reclamó unos cuadros que ensalzaban la República...», cuenta Eduard Vallès, conservador de Arte Moderno del MNAC y responsable de las nuevas salas dedicadas a la Guerra Civil y al Pabellón de la República, que reúnen más de 100 obras, prácticamente inéditas y redescubiertas en los 80.

En 1986, se hizo una única exposición, *Arte contra la guerra*, en la Virreina de Barcelona y luego en el recién inaugurado Reina Sofía. Muchos de sus autores ni siquiera sabían dónde estaban sus obras que se creían perdidas. Es el caso de Horacio Ferrer, que falleció en 1979 sin volver a saber de su impactante y dramático *Madrid 1937* (*Aviones negros*), hoy en las salas del Reina Sofía.

En su remodelación de 2021, el museo dedicó una sala al Pabellón de la República, para dar contexto al *Guernica*. «El Pabellón del 37 es el instrumento expositivo más potente que se ha creado nunca en este país, y el punto fundamental de nuestra colección. Lo rescatamos por su importancia arquitectónica, artística y conceptual. Fue una má-

LA PINTURA 'ALEGORÍA DE LA MUERTE DE FEDERICO GARCÍA LORCA' (1937), DE FERNANDO BRIONES, ESTUVO ESCONDIDA CASI 50 AÑOS Y AHORA SE EXPONE EN LA PERMANENTE DEL MNAC.

► 14 Abril, 2023

Lina Ódena, la miliciana comunista que prefirió el suicidio
 Se alistó como voluntaria en las filas republicanas y, antes de ser capturada por un batallón franquista se pegó un tiro. Este cuadro, uno de los más desconocidos de la Expo, le rendía tributo

EL PABELLÓN DE ESPAÑA EN LA EXPO DEL 37 FUE DISEÑADO POR SERT Y LACASA. MUSEO REINA SOFÍA / VEGAP 2023

RÉPLICA EN BARCELONA

Con la euforia y la entente de los Juegos Olímpicos de 1992, el rey Juan Carlos, Jordi Pujol y Pasqual Maragall inauguraron en la Vall d'Hebron una reconstrucción del Pabellón del 37 encargada por el Ayuntamiento de Barcelona. Una réplica del 'Guernica' se instaló en el

En 2001, el Reina estrenó en su entrada una monumental réplica de *El pueblo español tiene un camino que conduce a una estrella*, el tótem-escultura de Alberto Sánchez, otra de las obras icónicas del pabellón, junto a la mítica *Montserrat* de Juli González, una exaltación de la mujer española, niño en el pecho y hoz en la mano, y que hoy se encuentra en el Stedelijk Museum de Ámsterdam.

«Más allá de los grandes nombres, hubo decenas de artistas, más o menos profesionales, algunos muy jóvenes, que participaron en el pabellón con obras que tienen un gran valor docu-

do en temas deportivos, murió en la defensa de Madrid de 1936. «Varias piezas homenajeaban a los artistas que cayeron en la guerra», dice Vallès frente a la *Bañista*, símbolo de la paz perdida que se encontraban los visitantes tras ver el *Guernica*.

En la primera planta se desplegaba el horror de la guerra: bombardeos, mujeres y niños bajo los escombros, una alegoría de la República amenazada, soldados hacinados en la trinchera, dibujos y caricaturas de una sorprendente modernidad que parecen sacados de las páginas de *El Víbora*... «La guerra española fue el campo de pruebas de la aviación fascista: la primera vez que se bombardeaban objetivos civiles. Es curioso ver cómo los artistas representan los aviones, más parecidos a un pájaro: nunca se habían visto a esa distancia lanzando bombas», apunta Vallès.

La Exposición Internacional de París fue un tablero geopolítico de lo que sucedería apenas dos años después. En los jardines del Trocadero, se enfrentaban los pabellones de la URSS y la Alemania nazi, dos mastodontes arquitectónicos dominados por el águila negra de Hitler y la escultura *Obrero y granjera* con un martillo en alto y una hoz. Y a un lado, el grito desesperado del *Guernica*. Y de to-

RECONSTRUCCIÓN EN BARCELONA.

porche, su lugar original. Hoy, el edificio es un archivo-biblioteca de la Universidad de Barcelona

mental. En ese segundo plano hay muchas historias que no se han contado», destaca Vallès. Por ejemplo: ¿por qué se exponía en un rincón del patio la escultura lúdica de una bañista hecha en 1935? Su autor, Francisco Pérez Mateo, un escultor especializa-

quina de propaganda para conseguir el apoyo internacional pero también un proyecto colectivo de todas las fuerzas culturales del país, que se unieron de manera desinteresada», afirma Rosario Peiró, conservadora jefa de la colección del Reina. Todo en el pabellón era arte o diseño: los audiovisuales de Luis Buñuel, los carteles de Josep Renau, las sillas de inspiración ibicenca de Josep Torres Clavé...

L

CICLISME

La cursa que recorda els ciclistes antifeixistes del 37

TONI PADILLA
BARCELONA

Tot va començar amb una fotografia en blanc i negre que un grup d'amics van trobar per internet. I aquella llavor s'ha convertit en una cursa ciclista que s'acabarà el 15 d'abril amb mig centenar de valents sobre les bicicletes. Una cursa que s'ha allargat més del previst per culpa de la pandèmia, però que, finalment, arribarà al seu destí final havent aconseguit complir l'objectiu: recuperar la memòria d'una cursa oblidada del 1937, quan en plena Guerra Civil es va córrer el Pedal Antifeixista.

"A la foto es podia veure el pont vell de Lleida ple de ciclistes. I el peu de foto deia que la cursa era el trofeu Pedal Antifeixista. Hòstia, que l'any 37 existís una cursa ciclista en plena Guerra Civil ens va impactar", explica Pau Llop, acompanyat per Miquel Andreu i Francesc Florensa, els organitzadors del Pedal Antifeixista.

La cursa en qüestió s'havia fet en cinc etapes, del 14 al 18 d'abril del 1937, amb motiu de la commemoració de la proclamació de la República. La va organitzar el diari republicà *El Diluvio* en col·laboració amb el Comissariat de Propaganda de la Generalitat per recaptar fons per a Socors Roig Internacional i també per portar un missatge des del front de la guerra fins a la rereguarda. Vuitanta anys després que Josep Fisas, un ciclista de Martorell, guanyés el 1937, la cursa va tornar a la vida gràcies a la colla ciclista El Nervi de la Llibertat, un grup d'amants de la bicicleta que comparteixen la passió per pedalar i pel compromís polític.

Una cursa amb memòria històrica

Miquel Andreu, Francesc Florensa i Pau Llop encara recorden com van organitzar-ho tot en pocs mesos. I fa sis anys van plantar-se a Peraltilla, el punt de sortida, un 14 d'abril. La seva idea era refer les cinc etapes del 1937 intentant seguir una ruta més o menys semblant,

El cartell de l'última etapa del Pedal Antifeixista. ARA

perquè les carreteres han canviat. Una altra diferència era que es volia fer una etapa cada any en lloc de cinc dies consecutius com el 1937. Aquella primera etapa van ser 115 km i hi van participar vint persones. Quan el 2018 va arribar la segona etapa entre Lleida i Tarragona, ja n'eren una quarantena. Les jornades combinaven esport i història. El primer

any, per exemple, es van llegir textos de George Orwell i Manuel Ibáñez Escofet. La segona va servir per parlar de les Brigades Internacionals i per visitar Neus Català al seu poble natal. La tercera etapa va ser l'any 2019 entre Tarragona i Manresa. El 2020 la quarta etapa havia de ser entre Manresa i Girona, però la pandèmia ho va aturar tot i no es va poder fer fins al 2022.

I enguany, aquest 15 d'abril, es viurà la cinquena i última etapa entre Girona i Barcelona. Com s'ha fet en les anteriors edicions, també servirà per recuperar episodis de la història poc recordats. En aquest cas, la idea és parar a Mataró per visitar el Solidarity Park, un parc creat en memòria de les Brigades Internacionals, on es farà una xerrada per explicar els fets del 30 de maig del 1937, quan un submarí franquista va atacar el *Ciudad de Barcelona*, un vaixell que transportava brigadistes internacionals.

Serà el final d'una aventura que va començar amb una fotografia i que caldrà veure com segueix en el futur. La memòria històrica d'aquella cursa d'ara fa vuitanta anys s'ha recuperat, però només en part. Encara falta saber qui van ser tots aquells ciclistes de la primera edició, el llunyà 1937. —

5 Abril, 2023

Iberia dedica el seu nou Airbus, que començarà a donar servei ben aviat, a María Josefa Colomer, la primera pilot catalana i instructora d'aviadors

La Mari Pepa torna a volar

JAVIER ORTEGA FIGUEIRAL
 Barcelona

Va arribar discretament des de Tolosa de Lengüadoc. El vol des de França fins a l'aeroport de Barajas va durar 55 minuts i va quedar aparcad davant la terminal T4 el 29 de març al matí. Acabat de sortir de la planta d'acoblament d'Airbus, nou i brillant, l'Airbus 320 més modern d'Iberia començarà els vols amb passatge els pròxims dies. Això no tindria gaire més història sino fos perquè, a més de la matrícula EC-NZP, el nou avió de la companyia té nom propi: María Pepa Colomer, pionera que torna al cel 92 anys després d'aconseguir el títol d'aviadora.

La portada de la secció de *Notas Gráficas de La Vanguardia* del 22 de gener del 1931 tenia una protagonista única: María Josefa Colomer. El peu de foto deia que "havia obtingut brillantment el títol de pilot-aviador a l'Escola d'Aviació Barcelona, de l'Aeròdrom Canudas". La jove pilot apareixia vestida amb una granota de vol blanca, taques de greix, les mans a les butxaques i al costat d'un dels biplans amb què va aprendre a volar. Amb 18 anys s'havia convertit en la primera catalana i quarta espanyola que aconseguia les seves ales.

Inquieta des de petita, la primera experiència voladora de la Mari Pepa va ser un salt amb un paraguai des del domicili familiar, en un segon pis. El paraguai es va trencar, com les seves dues cames. No hi va tornar, tot i que estudiaria a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona i va potenciar l'interès per volar. Va tenir com a inspiració la pilot nord-americana Amelia Earhart, 16 anys més gran i potser l'aviadora més famosa de tots els temps. Avalada pel seu pare, Josep Colomer, i d'amagat de la seva mare, la Maria Encarnació, la Mari Pepa va comen-

Homenatge
 El nou Airbus A320 d'Iberia porta el nom de la pionera de l'aviació

Protagonista
 María Josefa Colomer, a les 'Notas Gráficas' de 'La Vanguardia', el 22 de gener del 1931

çara rebre lliçons a l'escola que dirigia Josep Canudas, a qui van convèncer que les ganes de volar no eren un caprici passatger sinó una vocació autèntica, per la qual cosa va passar a ser alumna tant de Canudas com de Josep Maria Carreras, dos pioners de l'aviació catalana. En vuit mesos i amb 60 hores de vol va aconseguir el títol. La senyora Luque va saber oficialment que tenia una filla aviadora quan va aparèixer la foto publicada a *La Vanguardia*.

Colomer va voler continuar agafant experiència i millorant les seves habilitats: es va dedicar a fer batejos aeris des del Prat i la seva història va inspirar la segona pilot local, Dolores (Lolita) Vives. La primavera del 1931 va estar al comandament d'un dels avions que van sobrevolar Barcelona celebrant l'establiment de la Segona República. Passava tot el temps que podia en l'aire i el 1935 es va

convertir en la primera espanyola instructora de vol. Amb antics professors d'aviació i altres companys de professió, va fundar la primera cooperativa de treballs aeris del país i l'escola catalana d'aviació.

Durant la Guerra Civil va formar nous pilots de les forces aèries de la República Espanyola, va fer vols de propaganda, enllaç, vigilància costanera i algunes evacuacions de ferits. Els últims mesos del conflicte es va exiliar a França amb el seu amic i mentor, Josep Maria Carreras, amb qui després es va casar i va tenir dos fills. En una primera etapa van viure a Tolosa de Lengüadoc i es van instal·lar a Anglaterra. Carreras va treballar com a pilot per a William Maxwell Aitken, banquer, magnat de mitjans de comunicació i ministre de Winston

'La Vanguardia' li va dedicar tota la portada de les seves notícies gràfiques el 22 de gener del 1931

Churchill. Colomer es va dedicar a criar la canalla i no va tornar a pilotar avions mai més.

Fa 20 anys, el març del 2003, a petició de l'empresària i pilot Mercè Martí, la secretària general de l'Esport de la Generalitat va celebrar un acte en homenatge a Mari Pepa Colomer i Dolores Vives. A Getafe i Madrid hi ha carrers que recorden Colomer. A Barcelona, a prop de l'antiga estació de mercaderies de la Sagrera es va batejar un petit jardí amb el seu nom. Al Prat de Llobregat es recorda el personatge amb el Pepa Colomer, un centre escolar d'infantil, primària i secundària. També un vial de l'aeroport és l'avinguda Mari Pepa Colomer, que passa per la part posterior de l'hangar de manteniment d'Iberia, aerolínia que ara la recorda amb un nou A320 Neo, model que cobreix habitualment el pont aeri amb Madrid, i la zona d'espera VIP de la T1 d'Aena es va batejar fa anys com a sala Colomer. Amb tot això, el cercle es tanca, ja que tot és al recinte de l'aeroport de Barcelona, que ocupa els mateixos terrenys on aquesta pionera va aprendre a volar.●

7 Abril, 2023

Las mujeres, los afrobrasileños y las poblaciones indígenas, protagonistas del centro de arte contemporáneo de São Paulo

El museo brasileño que da otra versión de la historia

ANA MARCOS, São Paulo
El Museo de Arte Contemporáneo de São Paulo (MASP) está considerado el centro de arte occidental de Brasil o la institución con la colección de arte europeo más importante del Cono Sur. Hasta 2015, cuando llegó el actual director artístico, Adriano Pedrosa, la historia del arte en esta institución se contaba desde la perspectiva de Modigliani (con cinco obras), Van Gogh (tres), Picasso (tres) o Gauguin (dos). La versión oficial, blanca y colonial. Hace ocho años tomaron la palabra los indígenas, los afrobrasileños y las mujeres. Antes de que la descolonización se convirtiera en tendencia en el arte, el MASP ya había abierto el debate.

“Este museo es diverso, incluso y plural, y tiene la misión de establecer, de manera crítica y creativa, diálogos entre pasado y presente, culturas y territorios, a partir de las artes visuales”, se lee en un cartel. Y el objetivo se confirma: los primeros cuadros representan la lucha feminista, los protagonistas son afros y la artesanía procede de las poblaciones originarias de Brasil. Todas son piezas de arte contemporáneo que el MASP ha ido adquiriendo en los últimos años por el vacío que había en una colección donde mandaban los clásicos varones europeos, a los que ahora se ha dejado espacio a partir de la mitad y hacia el final de la sala, con unas 200 obras expuestas. Son las piezas que, en gran parte, adquirió Pietro Maria Bardi, un coleccionista, periodista y marchante de origen italiano que en los años cuarenta empezó a comprar obras de grandes artistas europeos. Bardi pagó 40.000 dólares (unos 36.600 euros) por *El estudiante*, de Van Gogh, y *El conde duque de Olivares*, de Velázquez, obras que a finales de los noventa, cuando murió, estaban valoradas en 30 millones de dólares (unos 27 millones de euros). Otra gran parte de los fondos del museo proviene de colecciones de judíos que huyeron del nazismo camino de América.

Las piezas se exhiben en grandes paneles de metacrilato que se fijan sobre bloques de cemento, estructuras que ideó Lina Bo Bardi, la arquitecta que diseñó el edificio en 1947. Esta especie de grandes marcos se recuperaron en 2015 con la intención original de su creadora: cuestionar el modelo de museo tradicional europeo. Aquí parece que el arte se suspende en el aire, es móvil (las estructuras permiten que se reorganice la colección cada dos semanas). El MASP reescribe la historia del arte a partir de los artistas, pero también dinamita la museología lineal. Y tampoco cumple al pie de la letra con un recorrido cronológico, se empieza por el presente hacia el pasa-

Imagen cedida por el MASP en la que se ven las estructuras de Bo Bardi.

Las estructuras ideadas por Bo Bardi facilitan la forma de mostrar las piezas

La institución critica la visión colonial que tenía Gauguin

do “más blanco”, aunque con incienias.

Las estructuras de Bo Bardi permiten ver la parte de atrás de los cuadros, información que no suelen mostrar. Y es en las traseras, donde Pedrosa, siguiendo las directrices de la arquitecta, ha colocado las cartelas. El efecto de tres dimensiones que pretende conseguir el MASP es el siguiente: en una vitrina se exponen dos figuras que representan al diablo en la cultura africana. El cristal permite ver al fondo el cuadro *Rosa y azul* o *Las niñas de Cahen d'Anvers*, de Renoir, donde se presenta a dos pequeñas sonrientes. Una murió en Auschwitz. El visitante verá las piezas africanas; detrás, el cuadro del pintor impre-

sionista. Luego podrá leer la información en las cartelas. Al final, tendrá otra versión de la historia.

El museo le volverá a invitar a la reflexión ante dos piezas colocadas juntas. Está la versión idealizada de la muerte de una mujer indígena firmada por Victor Meirelles y la perspectiva crítica del artista y activista Denilson Baniwa, un *collage* que representa la deforestación del Amazonas, sobre la que coloca la silueta de un indígena asesinado como si se fuera de la escena de un crimen.

Este año el museo se dedica a las historias indígenas y en 2024 llegarán las de la diversidad sexual. Como recordaba Pedrosa en una entrevista en EL PAÍS, el museo ha acogido arte indígena en muestras individuales o colectivas. Por eso le sacan los colores a uno de los grandes maestros. Una de las obras de Gauguin, que representa a las mujeres indígenas de Tahití, formará parte de una exposición con la que el museo quiere criticar la visión colonial que el pintor imprimió sobre estas comunidades.

Los que van a replantear esta perspectiva son los tres comisarios indígenas que el MASP incorporó en 2022. Estos nombramientos reflejan la creciente relevancia del arte indígena en los museos, galerías y ferias de Brasil.

9 Abril, 2023

El caos geopolítico dispara las visitas al Diefenbunker, en Canadá, uno de los mayores refugios nucleares del mundo

Lecciones de un búnker de la Guerra Fría

historia de éxito que nos hizo preservar la paz durante décadas", afirma Boyd. Para el geógrafo cultural Bradley Garrett, autor de *Bunkers: Building for the End Times* (2020), sobre los preparacionistas (*preppers*) quienes visitan el búnker "son como los turistas de Chernóbil, uno de los pocos lugares donde ya se materializó el apocalipsis: les gusta imaginarse supervivientes, creer que, llegado el momento, sabrán salir adelante", explica por teléfono.

Esa fascinación por la catástrofe forma parte del éxito de la serie (y del videojuego) *The Last of Us*, en la que una pandemia causada por un hongo arrasa con la población mundial. Una de las subtramas la protagoniza uno de los *survivalistas* que pueblan el libro de Garrett, en el que se vincula la obsesión *prepper* en Norteamérica con el hecho de que las autoridades nunca aspiraron a proteger a la totalidad de la población: "A Eisenhower le presentaron un plan que presupuestaba la creación de refugios comunitarios para todos los estadounidenses en 300.000 millones de dólares. Obviamente, desecharon la idea. Se creó, a cambio, un programa para incentivar que los ciudadanos construyeran sus propios refugios caseros. Muchos se sintieron abandonados a su suerte. Paralelamente el Gobierno estaba proyectando en secreto búnkeres para salvarse ellos". Desde que se desveló en los noventa, "el movimiento *prepper* goza de buena salud", dice el experto.

En Canadá, las cosas no fueron muy distintas: se planearon 30 búnkeres regionales, pero solo se completó una docena. "El Gobierno delegó la protección ante un ataque nuclear en las obligaciones inherentes a la ciudadanía", explica Andrew Burtch, historiador del Museo de la Guerra de Ottawa, en una videoconferencia. "Muchos se sintieron frustrados. La idea de que cada cual construyese su propio refugio contribuyó al fracaso de la defensa civil".

A partir de los setenta, la vida subterránea se parecía bastante a la de una base militar, con simulacros ocasionales. Los vecinos "vivían sin mucha tensión" la proximidad del refugio, según Barry Bruce quien, una vez desmilitarizadas las instalaciones, lideró la cruzada para evitar "que rellenaran el agujero de cemento y construyeran casas sobre él". Tras varias campañas y una reñida votación, el Ayuntamiento aprobó su venta por tres dólares. "Creo que hicimos un buen negocio", dice Bruce. Lo hicieron: aunque es material clasificado, se calcula que la construcción del Diefenbunker costó 20 millones de dólares canadienses de 1959 (unos 135 millones de euros actuales).

IKER SEISDEDOS, Ottawa
En una zona rural no lejos de Ottawa se esconde un túnel del tiempo. Conduce a los años más recios de la Guerra Fría, cuando el primer ministro de Canadá John Diefenbaker (1957-1963) ordenó la construcción de uno de los búnkeres más grandes del mundo para que los miembros de su gabinete y unos 500 elegidos pudieran ponerse a salvo de un ataque nuclear. Había que garantizar la reconstrucción tras la hecatombe. La capital del país norteamericano, donde la deserción en 1945 de Igor Gouzenko marcó uno de los episodios inaugurales de la nueva política de bloques, era un objetivo en sí misma, pero sobre todo estaba en la trayectoria de la furia soviética si Moscú se decidía a bombardear EE UU.

Nunca hubo que usar la construcción subterránea, 10.000 metros cuadrados en cuatro pisos, excavados hasta 30 metros de profundidad. La retranca canadiense lo bautizó Diefenbunker cuando un periodista desveló en 1961 lo que se escondía tras la supuesta construcción de un centro militar. Al tipo le escamó la cantidad de inodoros a prueba de terremotos que los camiones transportaban dentro, alquiló una avioneta y descubrió el pastel. En 1994, desaparecida su razón de ser con la caída del Muro de Berlín, el Ejército desmilitarizó las instalaciones, y, cuatro años después, el lugar reabrió como museo de la Guerra Fría. Es uno de los búnkeres mejor conservados entre los accesibles al público y "también funciona por las tardes como el *escape room* más grande del mundo", añade orgullosa Christine McGuire, su directora ejecutiva.

El museo, una fundación financiada en un 75% por sus visitantes, recibe unos 45.000 al año, cifra que no deja de subir gracias a la guerra de Ucrania, la amenaza nuclear de Putin y la tensión entre China y EE UU. "Todo esto", dice McGuire en una de las 358 habitaciones, "es un testimonio de lo cerca que estuvimos como especie de la aniquilación. El miedo y la ansiedad han vuelto al primer plano. Muchos nos preguntan si todavía serviría como refugio de la lluvia radiactiva. Sentimos tener que decirles que no".

Los visitantes acceden por las puertas del apocalipsis que solo se habrían abierto a los escogidos. Primero pasarían por el contador Geiger, los que no llegasen limpios de radioactividad "serían mandados al centro médico, con capacidad para todo, salvo para la neurocirugía y para operar a corazón abierto", explica la jefa de operaciones Martha Boyd, mientras guía por el laberinto de estancias con muebles amarrados para soportar "una explosión

Christine McGuire, en febrero en el túnel que da entrada al museo Diefenbunker (Ottawa). / I.S.

Un periodista entrevista a Igor Gouzenko, con la cara tapada por temor a represalias tras su deserción, en Ottawa en 1945. / BETTMANN ARCHIVE

de hasta cinco megatonas a dos kilómetros de distancia".

El búnker tenía de todo para garantizar la supervivencia durante 30 días, tiempo suficiente para que se disipara la radiación ahí fuera: cabinas telefónicas, celdas, oficinas, espartanos dormitorios separados para hombres y

mujeres, un gran comedor con una relajante fotografía del valle del río Bow y una cámara aislada para almacenar las reservas de oro del Banco de Canadá, tras una puerta de 33 toneladas.

En la "sala del gabinete de guerra", los relojes dan la hora de los seis husos del país y el teléfono

El teléfono del subterráneo tenía línea directa con Kennedy

La fascinación por la catástrofe también explica el éxito de la serie "The Last of Us"

tenía línea directa con el presidente Kennedy. En el estudio de la radio pública suena un inquietante mensaje de emergencia: "Ataque sobre Norteamérica".

La jefa de operaciones aclara que la idea del museo "no es meter miedo a nadie". "Más bien al contrario, queremos celebrar la

2 Abril, 2023

El arte islámico en el siglo XXI

La saudí Yida, escala a La Meca, abre una gran bienal que revisa la tradición

JUSTO BARRANCO
 Yida (Arabia Saudí). Enviado especial

Una Bienal. De arte. Pero de arte islámico. La primera. Como punto de partida, puede hacer enarcar las cejas. ¿Qué se muestra allí? ¿Suntuosas geometrías y bellas caligrafías? ¿Qué es el arte islámico hoy? ¿Qué cuenta, qué propone? ¿Viejas imágenes ya conocidas de una gran cultura? ¿Fe? Aunque, después de todo, el gran arte occidental, ¿no ha sido durante siglos arte cristiano, pagado directamente por la iglesia? La respuesta, la sorpresa, contundente, se produce tras un singular viaje en avión desde Madrid a Yida, en Arabia Saudí, junto a numerosos peregrinos a La Meca que se mudan en pleno vuelo con las ropas blancas que deben llevar en su camino a la ciudad santa. Un vuelo que es en cierto modo una de las muchas respuestas a qué es o qué puede ser el arte islámico hoy en una religión en la

“Durante mucho, el mundo no se hacía a nuestra imagen, se nos daba desde otro lugar”, subraya la directora

que ha reinado el aniconismo, la prohibición de representar imágenes de seres vivientes. Además de representar un ejercicio de empoderamiento en un mundo en el que la medida de todas las cosas ya no es Occidente.

Porque la comisaria de la primera Bienal de Arte Islámico, la arquitecta sudafricana Sumayya Vally —una de los Jóvenes Líderes Globales del 2022, según el World Economic Forum, y líder del estudio Counterspace—, ha abierto una vía poderosa para su bienal, que no única: el arte islámico según la propuesta que tericamente —confiesa— ha defendido no son cenefas geométricas o bellas letras de tinta negra, o no solo, sino todo aquello que tiene que ver con la experiencia de pertenencia al Islam. La experiencia de la comunidad, del rezo, de la peregrinación, del viaje interior y exterior que une a los creyentes no importa a qué país hayan acabado emigrando. Una experiencia que justamente se materializa de muchas maneras, sobre todo en obras que, por su aspecto, podrían estar en cualquier gran bienal global de arte contemporáneo, islámica o agnóstica.

Filas de megáfonos, videocrea-

Una artista crecida en la islamofobia del 11-S

■ **Monia Ben Hamouda** (Milán, 1991) es una artista hija de un calígrafo islámico y una madre italiana convertida al islam. “Me apasionaban los dibujos de pequeña y mi padre me decía ‘no dibujes caras, es haram’, prohibido”, evoca. Ahora expone en Madrid, en La Casa Encendida, la instalación *La destrucción de los ídolos de la Kaaba*, que recrea el origen del aniconismo en el mundo musulmán que llevaría a bellas geometrías y caligrafías. Recuerda que es de 1991, “tenía 10 años con el 11-S, mi infancia y juventud fueron duras, islamofobia, problemas en la escuela. Quería ser

como los demás. Pero no lo era, y duró años”. Y dice que en sus inicios como artista evitaba “cualquier pista en mi trabajo que pudiera ser ligada a mi comunidad”. “Pero en la pandemia me vi forzada a concentrarme en mí y mis recuerdos. Recordé el trabajo de mi padre, de mi abuela, que no podía leer ni escribir pero dibujaba muy bien y escondía sus dibujos, hechos a la manera de Kiki Smith. Ella es una inspiración para mí, con su pasión por el arte que escondía: pensé que yo hacía lo mismo, escondiendo mi verdadero yo. Y creí que podía aceptar mi herencia, no verla

como un hándicap”. Y cambió: “Cuando veo los paisajes que creo ahora me siento orgullosa. No es un problema para mí evitar la figuración. No soy religiosa, pero sé que es parte de mi cultura y para entender esa idea tan central en el arte islámico. Seguir la mientras me dé libertad, y siento que es un camino que me hace más libre. El arte contemporáneo islámico es importante, debe verse más, es parte de nuestra contemporaneidad dejada de lado un tiempo. Hay mucha poesía e historia detrás, es una pena que la gente vea clichés”.

ción, experiencias lumínicas casi místicas, poderosas instalaciones con centenares de cubos pétreos negros y otras en las que unas notas musicales se convierten en grandes ovoideos de madera de tres dimensiones suspendidos por cables a metros de altura como si fueran una partitura.

Sólo que en Yida, la segunda ciudad de Arabia Saudí, en el Mar Rojo, puerto de entrada durante más de un milenio para peregrinos de todo el mundo, y en cuyo barrio antiguo se ven palmeras de madera de origen indio como columnas de las mezzitas, esas obras cobran un significado global distinto que si colgaran en las bienales de Venecia o São Paulo. Juntas hablan del título de la Bienal, *La primera casa*, la Kaaba, de construir pertenencia. Juegan con la llamada a la oración, su salmodia, con los gorros de los pere-

2 Abril, 2023

Apartheid. Bajo estas líneas, *Entre los hombres*, una instalación de Harroon Gunn-Salie con mil gorros kufis de yeso que recuerda el multitudinario entierro del imán antiapartheid Abdullah Haron, muerto a golpes en 1969 por la policía sudafricana

Migración El río recuerda, del bangladésí Kamruzzaman Shadhin, evocaría ríos y migraciones tras la partición de India

Llamada a orar. Cazador de ondas, de la saudí Basmah Felemban, da expresión material a la llamada a la oración

DIRIYAH FOUNDATION

DIRIYAH FOUNDATION

BIENAL DE ARTE ISLÁMICO

grinos, suspendidos a centenas, con las alfombras del rezo, aquí de colores vivos y tejidos rutilantes. Con la experiencia diaria del mundo musulmán.

“Por mucho tiempo el mundo no se ha hecho a nuestra imagen, se nos ha dado desde otro lugar, sólo veíamos un mundo contado desde la corriente dominante”, reflexiona Vally, que recuerda que el campo del llamado arte islámico lo definieron los europeos en el siglo XIX. Lo recuerda desde uno de los flamantes edificios construidos para la biennial por la Diriyah Foundation del gobierno saudí, que claramente ya pasó su tiempo de paria tras la muerte del periodista Jamal Khashoggi y no solo recibe a Joe Biden sino que está embarcado en un elefantiásico proyecto de cambio social y reposicionamiento del país con bienales, museos, ciudades ecotec-

nológicas de 500 kilómetros de largo como Neom, Fórmula 1 y con un volumen de construcción que parece dejar en mantillas a la España de los noventa. Sin olvidar la rehabilitación acelerada de todo el centro histórico de Yida, Patrimonio de la Humanidad y único lugar realmente paseable de una ciudad hecha para los coches y cuyas carreteras están presididas por inmensos centros comerciales.

Los edificios de la nueva biennial se sitúan frente a la gran terminal de peregrinos del aeropuerto de

Para la biennial, el arte islámico no es sólo geometría sino el que aborda la experiencia de pertenencia al Islam

Yida, a la cual están unidos por gigantescas carpas que recuerdan a la Expo'92 y bajo las cuales, al aire libre, se sitúan también numerosas obras del evento artístico. La escenografía la ha hecho el estudio OMA de Rem Koolhaas y buena parte de lo mostrado es

obra nueva, con artistas como Idris Khan, Wael Shawky, Joe Namy, Basmah Felemban o Harroon Gunn-Salie, autor de *Entre los hombres*, mil gorros kufis de yeso que recuerdan a los miles que fueron en 1969 al entierro, tras la muerte a golpes por la policía sudafricana, del imán antiapartheid Abdullah Haron.

“Espero –remarca Vally– que esta biennial abra una definición diferente para el arte islámico. He querido que el arte que se muestra fuera universal y que a cualquiera le resonara, pero no limitar lo que puede ser este arte, quería trabajar con filosofías de la fe mostrando que desde ellas podemos empujar la creatividad si pensamos desde perspectivas distintas. Hay tanto de nuestra tradición que no está escrito, sino que se transmite de cuerpo a cuerpo, de generación en generación, oralmente, con performances, con rituales. Pueden ofrecer futuros diferentes para la creación y para un mundo de los museos que está en crisis en todas partes y necesitamos desafiarlo desde muchas perspectivas. Hay tantas que esperan a ser trasladadas... Ésta es una”.

PARIS | XVIe Le Conseil de Paris vient de confier à la fondation Mansart le soin d'ouvrir au public la sublime demeure qui s'étend sur un terrain arboré de 11 000 m² dans le bois de Boulogne, à la limite de Neuilly.

La villa Windsor d'Édouard VIII sera bientôt transformée en musée

Éric Le Mitouard

JUSQUE-LÀ cachée derrière une végétation épaisse, la villa Windsor, petit air d'Angleterre situé au 4, route du Champ-d'Entraînement (XVIe), à la limite du bois de Boulogne et de Neuilly, va enfin être ouverte aux Parisiens. Propriété de la Ville, cette vaste demeure a surtout été marquée par la présence en ses murs (14 pièces) d'Édouard VIII, grand-oncle de Charles III, qui y a vécu de 1958 à sa mort en 1972, alors que sa femme, l'américaine Wallis Simpson, y est décédée en 1986. Durant toutes ces années, le roi exilé et son épouse, devenus duc et duchesse de Windsor, ont chargé les lieux de leur présence quasi royale.

« Cette maison est mystérieuse. Riche de son histoire et de ses prestigieux occupants. C'est donc une occasion fantastique de la rendre au public », se réjouit Albéric de Montgolfier, sénateur LR à la tête de la Fondation Mansart, reconnue d'utilité publique et qui a pour objet la mise en valeur du patrimoine naturel, historique et artistique à l'origine de ce projet ambitieux.

Les archives officielles relatent que le général de Gaulle aussi a habité dans cette vaste maison de près de 1 000 m², du 25 août 1944 à la fin janvier 1946. « Tous les grands événements et rendez-vous liés à Libération de Paris se sont passés ici », assure Alexis Robin, directeur de la Fondation, bien qu'aucune photo du général vivant ici ne soit connue.

L'occupation par Wallis Simpson et Édouard VIII, l'un des couples les plus sulfureux de l'histoire, est en revanche nourrie de très nombreux

Entre 1944 et 1946, le Général de Gaulle a également résidé dans cette propriété de la Ville de Paris.

clichés les montrant en train de poser dans leurs salons ou s'appuyant au garde-corps en fer forgé de la corniche du premier étage.

Une annexe des palais royaux londoniens

Cet hôtel particulier de style géorgien ainsi qu'une seconde demeure – plus simple – ont été édifiés par l'architecte de la Ville de Paris, Charles-Louis Roger Bouvard, entre 1928 et 1929, sur un vaste terrain de 10 978 m² dans le bois de Boulogne, à la limite de Neuilly. L'édifice principal a bénéficié, pour ces honorables habitants, de vastes travaux d'aménagement par Stéphane Boudin, directeur

de la maison Jansen, qui avait déjà décoré les appartements privés du duc Édouard VIII au palais de Buckingham.

Tout y est : escalier d'honneur en fer forgé, balustrade en trompe-l'œil qui rappelle celle de la villa Palagonia (près de Palerme), plafonds peints de fresques exotiques, salle à manger aux décors de chinoiserie, boiseries anciennes encastrées dans les murs et salles de bains de marbres... Les plus grands soins sont apportés à cette annexe parisienne des palais royaux londoniens. Jusqu'à la livrée rouge du personnel chargé d'assurer l'accueil des personnalités du monde entier pour les soirées les plus

folles de l'époque... ou simplement pour promener les chiens de la duchesse.

Après la mort de celle-ci en 1986, c'est l'homme d'affaires égyptien Mohamed Al-Fayed, propriétaire du Ritz, le palace parisien, qui a récupéré la demeure qu'il loue à la Ville, toujours détentrice des lieux, pour un bail de cinquante ans. Il restaure et modernise totalement l'endroit. Il rachète même tous les meubles royaux – dont le bureau sur lequel Édouard VIII abdiqua en 1936. Il pense y installer son fils, Dodi, et Diana, princesse de Galles, qui ont visité la villa pendant une demi-heure le jour même de leur mort en 1997. Mais un an plus tard, Mohamed Al-Fayed se sépare, lors d'une magistrale vente aux enchères chez Sotheby's, à New York, de l'ensemble du mobilier acquis par les Windsor : 40 000 pièces seront ainsi dispersées. En 2018, finalement, il mettra un terme au bail.

Une nouvelle vie peut alors être imaginée pour les deux

Wallis Simpson et Édouard VIII, l'un des couples les plus sulfureux de l'histoire, ont vécu de longues années dans le décor grandiose de la villa Windsor.

bâtiments. La Ville de Paris, après un appel à candidatures infructueux en 2019 et après avoir consulté plusieurs candidats, a finalement décidé de céder le terrain, les deux maisons et les dépendances à la Fondation Mansart, pour un bail de trente-deux ans, contre un loyer de 50 000 € et 3 % du chiffre d'affaires.

Un nouvel investissement de 8,7 millions d'euros

Albéric de Montgolfier, qui depuis 2021 a engagé la restauration de la Folie de Bagatelle voisine, compte occuper la villa Windsor pour un projet global, après un nouvel investissement de 8,7 millions d'euros pour les aménagements liés à l'ouverture au public dans les deux maisons mitoyennes. « La folie de Bagatelle sera consacrée au mobilier des XVIIIe et XIXe siècles. La villa Windsor au mobilier du XXe », lance-t-il, avec de nombreux lieux d'exposition et de réception dans les espaces annexes. Les élus parisiens ont donné leur accord lors du dernier Conseil de Paris. « Nous allons signer la convention d'occupation et lancer au plus vite les travaux », promet Albéric de Montgolfier. Pour une ouverture espérée l'an prochain.

La folie de Bagatelle sera consacrée au mobilier des XVIIIe et XIXe siècles. La villa Windsor au mobilier du XXe.

Albéric de Montgolfier, à la tête de la Fondation Mansart

La Villa Windsor d'Eduard VIII es convertirà aviat en museu

El Consell de París acaba d'encarregar a la Fundació Mansart l'encàrrec d'obrir al públic la vil·la, que s'estén per una extensa parcel·la de 10.978 m² al Bois de Boulogne, a la vora de Neuilly, i que va ser ocupada per Eduard VIII, Duc de Windsor.

Fins ara amagada darrere d'una espessa vegetació, la vila de Windsor, un petit aire d'Anglaterra situada al 4, route du Champ-d'Entrainement (segle XVI), a la vora del Bois de Boulogne i Neuilly, s'obrirà finalment als parisencs.

Propietat de la Ciutat, ocupada entre 1944 i 1946 pel general de Gaulle, aquesta vasta residència va estar sobretot marcada per la presència dins les seves muralles (14 habitacions) d'Eduard VIII, oncle avi de Carles III, que hi va viure des de 1958 fins al seu va morir el 1972, mentre que la seva dona, el nord-americà Wallis Simpson, hi va morir el 1986. Durant tots aquests anys, el rei exiliat i la seva dona, que es van convertir en duc i duquessa de Windsor, van deixar la seva empremta en el lloc quasi reial.

"Aquesta casa és misteriosa. Ric en la seva història i els seus prestigiosos ocupants. És, doncs, una oportunitat fantàstica per retornar-lo al públic", s'alegra Albéric de Montgolfier, senador LR al capdavant de la Fundació Mansart, reconeguda com a d'utilitat pública i que pretén posar en valor el natural, històric i artístic de l'origen del aquest ambiciós projecte.

Els arxius oficials relaten que el general de Gaulle va viure en aquesta vasta casa de prop de 1.000 m², des del 25 d'agost de 1944 fins a finals de gener de 1946. "Aquí van passar tots els grans esdeveniments i reunions vinculades a l'Alliberament de París", assegura Alexis Robin, director de la Fundació, tot i que no es coneix cap foto del general que viu aquí.

L'ocupació de Wallis Simpson i Eduard VIII, una de les parelles més sulfuroses de la història, es nodreix, en canvi, de moltíssims plans que els mostren posant a les seves sales o recolzats a les baranes de ferro forjades des de la cornisa del primer pis.

Aquesta mansió d'estil georgià i el seu veí més senzill van ser construïdes per l'arquitecte de la ciutat de París, Charles-Louis Roger Bouvard, entre 1928 i 1929, en una extensa parcel·la de 10.978 m² al Bois de Boulogne, a la vora de Neuilly. L'edifici principal es va beneficiar, per a aquests honorables habitants, d'un ampli treball de desenvolupament de Stéphane Boudin, director de la casa Jansen, que ja havia decorat els apartaments privats del duc Eduard VIII al palau de Buckingham.

Un annex parisenc dels palaus reials de Londres

Hi ha de tot: escala principal de ferro forjat, balustrada en trompe-l'oeil que recorda la de la Villa Palagonia (prop de Palerm), sostres pintats amb frescos exòtics, menjador decorat amb xinesos, fusteria antiga incrustada a les parets i banys de marbre... s'ha tingut la màxima cura en aquest annex parisenc dels palaus reials de Londres. Fins i tot la lliurea vermella del personal encarregat d'acollir personalitats d'arreu del món per a les festes més esbojarrades de l'època... o simplement per passejar els gossos de la duquessa.

Després de la seva mort l'any 1986, va ser l'empresari egipci Mohamed Al-Fayed, propietari del Ritz, el palau parisenc, qui es va fer càrrec de la residència que lloga a l'Ajuntament, que encara ostenta el local, per un lloguer de 50 anys. Restaura i modernitza totalment el local. Fins i tot compra tots els mobles reials, inclòs l'escriptori on Eduard VIII va abdicar el 1936. Té previst instal·lar el seu fill, Dodi, i Diana, princesa de Gal·les, que va visitar la vil·la durant mitja hora el dia de la seva mort. 1997. Però un any després, Mohamed Al-Fayed se separa, durant una subhasta magistral a Sotheby's, a Nova York, de tots els mobles adquirits pels Windsor: es dispersaran així 40.000 peces. El 2018, finalment, finalitzarà el contracte d'arrendament. Aleshores es pot imaginar una nova vida per als dos edificis. L'Ajuntament de París, després d'una convocatòria infructuosa l'any 2019 i després de consultar diversos candidats, finalment va decidir vendre el terreny, les dues cases i les dependències a la Fundació Mansart, per un contracte d'arrendament de trenta-dos anys, contra un lloguer de 50.000 euros i el 3% de la facturació.

Una nova inversió de 8,7 milions d'euros

Albéric de Montgolfier, que des del 2021 s'encarrega de la restauració de la veïna Folie de Bagatelle, té la intenció d'ocupar el xalet de Windsor per a un projecte global, després d'una nova inversió de 8,7 milions per a les instal·lacions imprescindibles per a l'obertura al públic de les dues cases adjacents. "La Folie de Bagatelle estarà dedicada als mobles dels segles XVIII i XIX. La Villa Windsor amb mobles del segle XX", diu, amb nombrosos espais d'exposició i recepció als espais adjacents. Els càrrecs electes parisencs van donar el seu acord al darrer Consell de París. "Anem a signar el contracte d'ocupació per trenta-dos anys, promet Albéric de Montgolfier, i començar les obres el més aviat possible. Per a una obertura esperada l'any vinent.

<https://www.elmundo.es/cataluna/2023/04/12/6436841c21efa040388b4597.html>

Juan de Pareja | Once held in slavery by Velázquez, the artist now emerges from his shadow. By Ariella Budick

The man stares at us from across four centuries and, although he's made of pigment on canvas, you would swear that his skin must be warm to the touch. Wasn't he riding the No. 3 train up Broadway last night? The lace collar's a bit out of date, but even so, was that him, munching a hamburger at the next table?

Diego Velázquez painted Juan de Pareja in 1650, muting all signs of rank and class so that despite his dark skin, he became unplaceable in the social order. At the same time he endowed the man, then in his early forties, with personality, dignity and a frank gaze that made him unique. He confronts the viewer with a straightforward assertion of his identity – a striking fact, since for decades few people thought to wonder who he was.

The Metropolitan Museum has finally made Pareja the protagonist of his own portrait, clearing away the accretion of lore and offering a fresh, if patchy, account of his life and career. He was a man of African descent, whom Velázquez held in slavery for decades before persuading – or compelling – him to pose. A few years later, he was a free man with a trade: he too became an accomplished professional painter.

The Met has paired his work and Velázquez's, which, while historically logical, is a little like asking an unseeded player to go up against a defending champion. Velázquez executed Pareja's portrait in Rome, where it was exhibited in the Pantheon and electrified the city. According to a Flemish visitor, it "received such universal acclaim that in the opinion of all the painters of different nations everything else looked like truth". Velázquez, though well known in Spain, arrived in Rome as a provincial celebrity and left as a megastar. Pareja arrived as his property and departed the same way, though with a formal promise of freedom.

The exhibition braids the story of those two intertwined lives with the twisty tale of their posthumous reputations, perpetually glittering in Velázquez's case, flickering and partly shadowed in Pareja's. The shock of seeing a familiar work transformed by the addition of context offers hope: maybe the old canon is still capable of kicking up surprises.

You do have to look for them, though. When the Met bought Velázquez's masterpieces in 1971 for a record-breaking \$5.5m, critics fulminated that the museum's splashy spending was tone-deaf at a time when New York City was careering towards bankruptcy. The British government came in for a drubbing, too, since the work had been securely ensconced in the UK for generations before it slipped out of the country.

But amid all the hubbub over money and prestige, almost everyone forgot about the face that launched a thousand controversies, or who the fellow even was. Few were aware that he had also stood on the other side of the case. Yet the story has a lot to teach us.

Pareja, born around 1608 in Antequera, Spain, probably to an enslaved woman of African descent and a white Spaniard, came into Velázquez's legal possession by the mid-1630s through purchase, inheritance or gift. The Met

The new Old Master

Clockwise from above: 'The Calling of Saint Matthew' by Juan de Pareja (1661); Pareja's portrait of the architect José Rátés (c1664); portrait of Juan de Pareja by Diego Velázquez (1650) — Source: Leona José Pico Alzate

fills in the backdrop. Long after Ferdinand and Isabella's infamous expulsion of the Jewish community in 1492 and forced conversion of Muslim people a decade later, Spain remained a multiracial if highly stratified society. Zoom in close to an anonymous 17th-century view of Seville and you find yourself in the waterfront neighbourhood of Triana, humming with oarsmen, hawkers and porters of assorted skin tones, interspersed with white gentry.

This interracial bustle invigorated Velázquez, who bestowed his trademark majesty on jesters and dwarfs, as well as on bona fide sovereigns. In 1618, he painted a black kitchen maid pausing briefly in her labours. The gleaming, exquisite pots and pans arrayed around the counter set off her skin and the intense, thoughtful expression on her

half-lit face. The scene proved so popular that he repeated it twice. Velázquez snuck a copy of his "Supper at Emmaus" on to the wall of one version, hinting that the maid, like the humble diners who learn Jesus's divine identity around the table, has absorbed a jolt of revelation. "The Lord walks even among the kitchen pots," St Teresa of Avila said, a statement full of pictorial possibilities.

That spiritually awakened young woman might have belonged – literally, it turns out – to the Velázquez family. Documents show that when the artist's much younger sister was baptised in 1621, so was the infant daughter of a woman enslaved in the household. The show traces the extent to which forced labour fuelled and infiltrated the brisk trade in luxury goods, including woodwork, silverwork, ceramics and even

the most elevated forms of art. Slavery sat at the heart of culture, both obvious and invisible. That Pareja was able to spring from this system ready to practise his trade suggests that, contrary to guild rules, he did more in Velázquez's studio than simply grind colours. He was freed in 1654; by 1661, he completed "The Calling of Saint Matthew", a monumental canvas teeming with splendid figures, including – off to one side, modestly dressed, impressively minding his own business – himself.

In the early 20th century, the pres-

The show traces the extent to which forced labour fuelled the trade in even the most elevated forms of art

ence of a black figure in a biblical story painted by a black artist in 17th-century Spain gripped the imagination of Armin Schomburg, a black Puerto Rican intellectual and collector. Schomburg spent years unearthing hidden histories of black achievement, and when the Carnegie Corporation bought his vast archive for the New York Public Library in 1926, he used the proceeds to fund a trip to Spain. The country had bleached out the record of mingled races and, in Juan de Pareja, he saw an emblem of both success and erasure.

The exhibition opens with a room devoted to Schomburg's excitement. When he arrived at the Prado, he

couldn't find "The Calling of St. Matthew" until the museum director sent him on a guided expedition through a series of dilapidated rooms. "I had journeyed thousands of miles to look upon the work of this coloured slave who had succeeded by courageous persistence in the face of every discouragement," he reported. "I sat in reverent silence."

Had he been less purposeful and dogged, Schomburg might well have strolled by with barely a glance at "The Calling of St. Matthew". It's a perfectly fine example of the period's most sumptuous style, replete with drapery, ornamental urns, elaborate moustaches and perspectival tricks, but it doesn't carry much emotional current.

Neither do any of three other Parejas that are gathered for the first time here. His "Baptism of Christ", teeming with angels, putti and frolicking country folk, sends the eye flitting in a dozen different directions. Or rather, it nudges the viewer into another room altogether to see the other portraits Velázquez produced in Rome: an agent of the Spanish crown, a young peasant woman with sorrowful eyes and a florid face, and a resplendently sly Pope Innocent X, all enshrined in creamy brushstrokes and spectacular understatement.

In the end, this is a show in which greatness is incidental. At its centre are the events that take place in the shadow of genius. It fleshes out our picture of a complicated time, adding bracing messiness to the selective clarity of a painter's view.

To July 16, metmuseum.org

Un nou antic mestre

Una vegada esclavitzat per Velázquez, l'artista ara emergeix de la seva ombra.

L'home ens mira des de quatre segles i, tot i que està fet de pigment sobre tela, juraria que la seva pell ha d'estar càlida al tacte. No anava a Broadway amb el tren número 3 ahir a la nit? El coll d'encaix està una mica desfasat, però tot i així, era ell, menjant una hamburguesa a la taula del costat?

Diego Velázquez va pintar Juan de Pareja l'any 1650, silenciant tots els signes de rang i classe de manera que, malgrat la seva pell fosca, es va tornar inubicable en l'ordre social. Paral·lelament va dotar a l'home, aleshores d'uns quaranta anys, de personalitat, dignitat i una mirada franca que el feien únic. S'enfronta a l'espectador amb una afirmació directa de la seva identitat, un fet sorprenent, ja que durant dècades poca gent va pensar en preguntar-se qui era.

Finalment, el Metropolitan Museum ha convertit Pareja en el protagonista del seu propi retrat, eliminant l'acumulació de tradicions i oferint un relat fresc, encara que irregular, de la seva vida i carrera. Era un home d'ascendència africana, a qui Velázquez va mantenir en esclavitud durant dècades abans de convèncer -o obligar-lo a posar. Uns anys més tard, va ser un home lliure amb un ofici: ell també es va convertir en un excel·lent pintor professional.

El Met ha emparellat el seu treball i el de Velázquez, que, tot i que històricament és lògic, és una mica com demanar a un jugador sense cap de sèrie que s'enfronti a un defensor. Velázquez va executar el retrat de Pareja a Roma, on es va exposar al Panteó i va electrificar la ciutat. Segons un visitant flamenc, "va rebre una aclamació tan universal que, segons l'opinió de tots els pintors de diferents nacions, tota la resta semblava pintura, [i] només això semblava veritat". Velázquez, tot i que molt conegut a Espanya, va arribar a Roma com una celebritat provincial i va marxar com una megaestrella. Pareja va arribar com a propietat seva i va marxar pel mateix camí, encara que amb una promesa formal de llibertat.

L'exposició trenca la història d'aquestes dues vides entrelaçades amb la història retorta de la seva reputació pòstuma, brillant perpètuament en el cas de Velázquez, parpellejant i parcialment ombrejat en el de Pareja. El xoc de veure una obra coneguda transformada per l'addició de context ofereix esperança: potser el vell cànon encara és capaç de provocar sorpreses.

Cal buscar-los, però. Quan el Met va comprar l'obra mestra de Velázquez el 1971 per un rècord de 5,5 milions de dòlars, els crítics van fulminar que la despesa del museu era sorda en un moment en què la ciutat de Nova York es dirigia a la fallida. El govern britànic també va patir un maltractament, ja que l'obra havia estat instal·lada de manera segura al Regne Unit durant generacions abans que es va escapar del país. Però enmig de tot el bullicio pels diners i el prestigi, gairebé tothom es va oblidar de la cara que va llançar mil polèmiques, o de qui fins i tot era el company. Pocs eren conscients que també s'havia quedat a l'altre costat del cavallet. No obstant això, la història ens té molt a ensenyar.

Pareja, nascut cap a l'any 1608 a Antequera, Espanya, probablement d'una dona esclava d'ascendència africana i un espanyol blanc, va entrar en possessió legal de Velázquez a mitjans de la dècada de 1630 mitjançant compra, herència o donació. El Met omple el teló de fons. Molt després de l'infame expulsió de la comunitat jueva per part de Ferran i Isabel el 1492 i la conversió forçada del poble musulmà una dècada més tard, Espanya va seguir sent una societat multirracial encara que molt estratificada. Apropieu-vos a una vista anònima de Sevilla del segle XVII i us trobareu al barri de Triana, davant del mar, taral·lejant remers, venedors ambulants i portadors de diferents tons de pell, intercalats amb gent blanca.

Aquest enrenou interracial va dinamitzar Velázquez, que va atorgar la seva majestat característica als bufons i nans, així com als sobirans de bona fe. El 1618, va pintar una criada de cuina negra que s'aturava breument en els seus treballs. Les olles i paelles brillants i exquisides disposades al voltant del taulell li destaquen la pell i l'expressió intensa i reflexiva del seu rostre mig il·luminat. L'escena va resultar tan popular que la va repetir dues vegades. Velázquez va col·locar una còpia del seu "Sopar d'Emaús" a la paret d'una versió, donant a entendre que la minyona, com els humils comensals que aprenen la identitat divina de Jesús al voltant de la taula, ha absorbit una sacsejada de revelació. "El Senyor camina fins i tot entre les olles de la cuina", va dir santa Teresa d'Àvila, una declaració plena de possibilitats pictòriques.

Aquella jove espiritualment despertada podria haver pertangut —literalment, resulta— a la família Velázquez. Els documents mostren que quan la germana molt petita de l'artista va ser batejada el 1621, també ho va ser la filla d'una dona esclava a la llar. L'espectacle mostra fins a quin punt el treball forçat va alimentar i es va infiltrar en el ràpid comerç de béns de luxe, com ara fusteria, argenteria, ceràmica i fins i tot les formes d'art més elevades. L'esclavitud se situava al cor de la cultura, tant òbvia com invisible. Que Pareja pogués sorgir d'aquest sistema disposat a exercir el seu ofici fa pensar que, contràriament a les regles gremials, va fer més a l'estudi de Velázquez que simplement triturar colors. Fou alliberat el 1654; el 1661, va completar "La vocació de Sant Mateu", un llenç monumental ple de figures esplèndides, entre les quals, a un costat, vestit modestament, ocupant-se impassiblement dels seus propis negocis, ell mateix. A principis del segle XX, la presència d'una figura negra en una història bíblica pintada per un artista negre a l'Espanya del segle XVII va atrapar la imaginació d'Arturo Schomburg, un intel·lectual i col·leccionista negre

porto-riqueny. Schomburg va passar anys desenterrant històries ocultes d'èxits negres, i quan la Carnegie Corporation va comprar el seu vast arxiu per a la Biblioteca Pública de Nova York el 1926, va utilitzar els ingressos per finançar un viatge a Espanya. El país havia blanquejat el rècord de mestissatge i, en Juan de Pareja, va veure un emblema tant d'èxit com d'esborrat.

L'exposició s'obre amb una sala dedicada a l'emoció de Schomburg. Quan va arribar al Prado, no va trobar "La vocació de Sant Mateu" fins que el director del museu el va enviar a una expedició guiada per una sèrie de sales en ruïnes. "Havia recorregut milers de quilòmetres per mirar el treball d'aquest esclau de color que havia triomfat amb una persistència valenta davant de cada desànim", va informar. "Em vaig asseure en un silenci reverent".

Si hagués estat menys decidit i obstinat, Schomburg podria haver passat amb prou feines una ullada a "La vocació de Sant Mateu". És un bon exemple de l'estil més sumptuós de l'època, ple de draperies, urnes ornamentals, bigotis elaborats i trucs de perspectiva, però no porta gaire corrent emocional.

Tampoc cap de les tres Parejas més que s'apleguen aquí per primera vegada. El seu "Baptisme de Crist", ple d'àngels, putti i gent del camp, fa volar l'ull en una dotzena de direccions diferents. O més ben dit, fa entrar l'espectador a una altra habitació per veure els altres retrats que Velázquez va fer a Roma: un agent de la corona espanyola, una jove camperola d'ulls afligits i un rostre florit, i un papa Innocenci X esplendorosament astut, tots consagrats amb pinzellades cremoses i una subestimació espectacular.

Al final, aquest és un espectacle en què la grandesa és incidental. En el seu centre hi ha els esdeveniments que tenen lloc a l'ombra del geni. Amplia la nostra imatge d'una època complicada, afegint un fort desordre a la claredat selectiva de la visió d'apainter.

<https://www.ft.com/content/caaef27c-87d8-4d50-b693-73cf48864708>

OPINIÓ

▶ 2 Abril, 2023

A partir de ya, la biblioteca Gabriel García Márquez, en el distrito de Sant Martí, lucirá en sus señas el nombre de Carmen Balcells, con quien la ciudad ha saldado una deuda dedicándole una plaza, en un acto presidido por la alcaldesa Ada Colau y que condujo, en la tarde del viernes, el escritor y periodista Juan Cruz. Mito y añadidura imprescindible la de Balcells en la feminización del nomenclátor de Barcelona.

A buen seguro que la superagente literaria con licencia para matar hubiese protestado por algún pormenor durante la inauguración de su plaza, pero en el fondo le habría encantado el emplazamiento, junto a una biblioteca. Por su amor a los libros («soy una mujer de papel») y, segundo, por su complicidad con el Nobel colombiano, según recordó la escritora y académica Carme Riera en un parlamento cuajado de anécdotas jugosas. Como esta conversación entre ambos:

—¿Tú me quieres, Carmen? —
le preguntó Gabo un buen día.

—No puedo contestarte. Eres el 36,2% de la facturación de la agencia.

Y esta nota en verso que le mandó el grandísimo Juan Carlos Onetti, otro de los puntales del boom latinoamericano entre 1960 y 1970: «Te amo, Carmen Balcells, / sea con cheque o sin él. / Mas vibra mi corazón / cuando descubro un talón».

Jefaza, atómica, explosiva, mandona, excepcional, hiperge-

La espiral de la libreta

Una aportación imprescindible a la feminización del nomenclátor

La superagente Carmen Balcells ya tiene plaza

Olga Merino

Olga Merino es periodista y escritora

nerosa, gruñona, una personalidad fuera de serie. Resulta imposible desligar el nombre de la papisa blanca del descubrimiento y consolidación de aquella hornada de novelistas que cruzaron el océano para deslumbrarnos y convertir la ciudad en capital internacional de la literatura y la edición: Barcelona era el lugar donde había que estar en aquellos años efervescentes.

UN ANTES Y UN DESPUÉS
Balcells supuso también un antes y un después en la defensa de los de-

rechos de autor; los editores la temían más que a un nublado, incluido José Manuel Lara Hernández, otro personaje, quien, a pesar del cariño que le profesaba, decía de ella: «Esta cabrona va a enseñar a todos los agentes a ser igual y no nos dejarán vivir» (lo cuenta Riera en la biografía *Carmen Balcells, traficante de palabras*).

Fue una tarde apacible la del viernes, con un sol adolescente que jugueteaba con los pinos y los plátanos de la plaza triangular, ubicada en el espacio entre las calles Selva de Mar, Treball y Concili de Trento. Los continuadores del legado de la agente, su hijo, Luis Miguel Palomares Balcells, y su nieta Laura, descubrieron la placa de mármol con su nombre, mientras sonaba *Paraules d'amor*, de Joan Manuel Serrat. Al fondo, protestaba un puñado de vecinos de la calle de Perú por la instalación de un carril bici (otro más) que los deja sin aparcamiento. El tetrís urbano. ■

L'ÀLBUM

Lluís Permanyer

2 de Maig madrileny a la plaça Catalunya

La plaça Catalunya sempre ha tingut una centralitat indiscutible; la prova és que sota tots els règims polítics ha estat escollida per escenificar actes, transcendentals o no, de molt divers signe.

Poques setmanes després d'haver passat el 1939 la ciutat a mans de l'Ejército de Ocupación franquista, no es va dubtar a escenificar-hi la commemoració del 2 de Maig del 1808, malgrat que aquell llunyà aixecament popular antinapoleònic a Madrid tampoc no era un aniversari rodó.

Es responsabilitzava de l'acte l'Organización Juvenil de Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Es volia obtenir rèdit d'aquests actes patriòtics; i es pretenia enllestir aquella revolta històrica amb el recent alçament del juliol del 36.

Al peu d'un enorme obelisc va ser commemorat aquell antinapoleònic aixecament del 1808

Va ser aixecat un gran obelisc al centre de la part baixa. A la vora s'hi va instal·lar l'altar per a la celebració d'una missa de campanya, envoltat de banderes, estendards i guions. Va muntar una guàrdia durant tota la matinada i primeres hores del matí formada amb una selecció d'alumnes d'Escoles Pies. Tots anaven amb uniforme militar, a més del fusell i el casc. L'acte anunciat va haver de ser suspès a causa del mal temps. Va quedar de tot això la fotografia mereixedora de portada a *La Vanguardia* captada per l'acreditat professional Anto-

Una vegada acabada la missa, es van succeir les desfilades

ni Campaña, que va escollir l'èpica d'un contrapicat de la testa d'un Antoni Tàpies adolescent com a protagonista de la imatge. La informació va resultar acaparada per una detallada crònica mundial de la Festa del Treball i pel gran discurs de Hitler a Berlín, precedit pel de Goebbels. Per fortuna, l'obelisc va ser desmuntat.

L'any següent es va repetir aquesta mateixa commemoració, que va estar acompanyada de bon temps. Es va replantar l'obelisc; a mitja altura, les fletxes falangistes i a sota una creu de gran mida; al

peu hi figurava la inscripció: "Caídos por Dios y por España. ¡Presente! 2 de Mayo 1808 - 2 de Mayo 1940".

En acabar van desfilat les seccions masculina i femenina de l'Organización Juvenil, Flechas Navales, Flechas del Aire, seccions de Milicias de segona línia i una bandera del Sindicato Español Universitario. Per fortuna, no es va repetir una mascarada semblant.

Aquell mateix dia se celebrava també la Festa del Llibre: un altre ambient. ●

PÉREZ DE ROZAS / IMATGE CEDIADA PER L'ARXIU FOTOGRAFIC DE BARCELONA

QUADERN BARCELONÍ

ESCLATS DE LA IRA

Friedrich Engels, savi observador, va sentenciar que Barcelona, la primera ciutat industrial més gran d'Espanya, era la que registrava més lluites de barricades del món. I un George Orwell vingut a Barcelona per combatre el feixisme espanyol sostenia que les llambordes dels seus carrers haurien de ser numerades per estalviar feina a muntar

i desmuntar les barricades. Doncs bé, Andreu Farràs ens brinda ara el seu últim llibre, *Roses de Foc de Barcelona* (Edicions 62), en què traça una panoràmica sobre els esclats d'ira entre el 1835 i el 2019. Els detonants són diversos i es perfilen amb les característiques que aporta cada moment històric. La professionalitat periodística ja demostrada per l'autor als seus anteriors

llibres (els Güell, l'ascensor social o el 23-F local) li permet oferir amb encert una síntesi documentada, objectiva i esclaridora, però no dubta a recórrer a l'obertura de compàs sempre que convingui. Avalots, anarquia, pistolerisme, sindicalismes patronal i obrer, sometent, vagues generals, revoltes i repressió, assassinats i afusellaments s'entremesclen a tot arreu.

3 Abril, 2023

Gemma Ubasart, el viernes en la sede de la Consejería de Justicia, en Barcelona. / MASSIMILIANO MINOCRI

GEMMA UBASART Consejera de Justicia de la Generalitat

“Las condenas largas no facilitan la reinserción”

JESÚS GARCÍA, **Barcelona**
Gemma Ubasart (Castellar del Vallès, 44 años) cumple medio año al frente de Justicia, Derechos y Memoria, un departamento que tradicionalmente ha tenido poco peso político pero que gestiona un espacio complejo: las cárceles. El 21% de los presos en Cataluña reincide al cabo de cinco años, una cifra muy por debajo de la media europea (40%), recuerda desde su despacho en la Zona Franca la consejera y también exsecretaria general de Podem. Esas cifras, defiende, avalan el modelo y pone en duda el sentir general de la población y el discurso político mayoritario que abogan por alargar las condenas.

Pregunta. ¿Qué les dice el estudio sobre la reincidencia?

Respuesta. Entre otras cosas, que cuando la excarcelación se hace desde un medio abierto, la reincidencia baja 12 puntos. Tiene sentido. Se produce una transición acompañada a la vida en sociedad, con la familia, el mundo laboral, lo que facilita trabajar las causas que habían llevado a esa persona a delinquir.

P. Decir que cuanto menos tiempo en prisión, mejor, ¿no es ir contra el discurso mayoritario de pedir penas más duras?

R. Sí, por eso tenemos que hacer mucha pedagogía. La evidencia científica nos dice que, a menos tiempo de prisión, menos se reincide. A partir de cierta duración de la privación de libertad, la reinserción, que es

el principal objetivo, se hace más difícil.

P. ¿No propone eliminar las prisiones?

R. No, pero se ha de combinar con mucho tratamiento, actividad y acompañamiento en el medio abierto. Y explicar que el internamiento afecta la salud física y mental de los presos, lo desconecta de su entorno. Cuanto menos tengamos que hacer uso de la prisión, mejor. El consenso mayoritario al respecto que hay en la justicia juvenil debería ampliarse a la de adultos.

P. ¿Las víctimas siguen siendo, como denuncian, las grandes olvidadas del proceso penal?

R. Sí. Aún nos centramos mucho en las condenas y no en lo que le pasa a la víctima, lo que necesita y cómo podemos acompañarla y resarcirla. Se ha avanzado, pero queda camino.

P. Los datos indican que las agresiones a funcionarios y entre internos han aumentado.

R. Sí, los datos son públicos. Las graves se mantienen estables, pero las leves han aumentado de forma bastante relevante.

P. ¿Por qué?

R. La sociedad está más tensada tras la pandemia y las prisiones, también. Han emergido más problemas de salud mental. Parte del problema es que, durante la pandemia, el modelo catalán, basado en mucha intervención, mucha actividad y mucha vida en las prisiones, no pudo funcionar. También ha cambiado el perfil de

“No buscamos castigar la represión franquista pero sí la verdad jurídica”

“Derogar la circular de contenciones sería vistoso pero hay que evaluarla”

los internos y han aumentado las adicciones. Y hay un factor socioeconómico.

P. ¿Qué van a hacer?

R. Nos preocupa la seguridad de los trabajadores y de los internos, y la convivencia en las prisiones. Se creó un grupo y salieron medidas; por ejemplo, más uso de la inteligencia penitenciaria para prevenir conflictos, o mejoras arquitectónicas en los DERT [Departamento Especial de Régimen Cerrado, por sus siglas en catalán, donde permanecen los presos en aislamiento].

P. Los datos de suicidios e incidentes registrados en los DERT están en el punto de mira de los activistas proderechos.

R. Aunque suene contradictorio, en los DERT tiene que haber mucha intervención. Quien está allí seguramente es quien necesita más apoyo. No basta con cerrar la puerta y ya está.

P. Ha heredado una polémica por la circular sobre contenciones mecánicas a presos. Ester Capella (ERC) aprobó una circular que prácticamente imposibilitaba llevarlas a cabo y su sucesora, Lourdes Ciuró (Junts) la cambió ante el aumento de las agresiones. ¿La mantendrá?

R. Nuestra apuesta es caminar hacia la contención cero, tanto en prisiones como en el ámbito sanitario, porque así nos lo mandan los órganos internacionales. Pero vamos a evaluar cómo funciona esta circular para tener evidencia empírica y después tomar decisiones. Sería muy vistoso derogarla, pero creemos que las cosas no han de hacerse así.

P. ¿Por qué contempla este Govern el uso de un gas de defensa personal?

R. Es una prueba piloto que aún no está en marcha y será muy reducida y controlada. En algunos casos, cuando hay una agresión y mientras llega el equipo de intervención, los trabajadores consideraban que podía ser una buena idea.

P. ¿Entiende que puedan acusarles de adoctrinamiento por incluir en su proyecto de memoria histórica contenidos en el currículo de primaria?

R. No, al contrario. La ley habla de memorias democráticas, que son plurales. Vemos interesante elaborar material docente para que en las escuelas se pueda seguir ese hilo de democratización, de experiencias que han permitido ir adquiriendo derechos. Ese es el espíritu, explicar cómo hemos llegado a la democracia y cómo la defendemos.

P. También se contempla la colaboración de la Generalitat para investigar la represión franquista. ¿No es un brindis al sol?

R. No buscamos un castigo, ni lo queremos. Pero sí plasmar la verdad jurídica. Solo con abrir un proceso comienza la reparación. Como en el caso de Cipriano Martos. Desenterrarlo, recuperar un cuerpo y dignificar su memoria ya es una reparación para la familia.

P. ¿Es viable, como plantean, retirar todos los símbolos franquistas en dos años?

R. Sí. Muchos se han retirado ya y la presencia en espacios públicos en Cataluña es reducida.

P. ¿Será la consejera que vea la retirada del monumento franquista de Tortosa?

R. Espero que sí. Solo quedan cuestiones formales y se tendrían que resolver en breve.

P. En 2023, ¿se puede decir que hay represión del Estado contra el independentismo?

R. Lo que hay son casos que conviene desjudicializar. Ya se está transitando ese camino con la supresión de la sedición o los indultos. Pero hay que seguir.

P. ¿Cree que se ha utilizado esa aludida represión para defender otras conductas? Por ejemplo, en el caso de Laura Borràs.

R. Apelar a la desjudicialización puede ser una herramienta a utilizar en el juicio, pero...

P. ¿Tendría que apartarse Borràs? Ya ha dicho que no lo hará.

R. No me corresponde a mí decirlo. Solo puedo decir que lo importante es que haya un funcionamiento normal del Parlamento.

14 Abril, 2023

OPINIÓN / GUTMARO GÓMEZ BRAVO

La Segunda República: por un cambio de secuencia

La enorme tragedia que supuso la Guerra Civil y el peso de los mitos fundacionales de la dictadura, de la educación y de la propaganda franquista han provocado que la Segunda República española se siga viendo como causa y antecedente del conflicto que fracturó a los españoles; aunque hace tiempo que ha sido desmentida por la historiografía, la visión de una guerra inevitable, fruto de los desmanes de la República, permanece en el imaginario colectivo. Son pocos los estudios que no enfocan retrospectivamente el período republicano desde su trágico final. Una de sus principales razones entronca con la periodización clásica de la historia de España. Consolidada en los libros de texto a lo largo de los ochenta y noventa, su parcelación en sucesivas secuencias sigue intacta: la Segunda República (1931-1936), la guerra (1936-1939), el franquismo (1939-1975) y la Transición (1975-1982). Así, de forma consensuada, reproducimos un esquema heredado, en el que la República llevó a la Guerra Civil. Esquema que se extiende y manipula en el mundo digital y las redes sociales, por lo que es importante mostrar el significado que tuvo la Segunda República en tiempos de paz.

Su historia se puede entender como parte de un proceso anterior sin eludir el conflicto bélico. Del agotamiento de la Restauración y de la crisis de la monarquía, tras la solución autoritaria de la dictadura de Primo de Rivera, emerge el proyecto de modernización republicano vinculado a la europeización, la democratización y los derechos como instrumentos necesarios para la transformación legal del país. Hay que partir de la realidad social y económica de las primeras décadas de siglo XX, para situar sus políticas reformistas y las expectativas que generaron. El primer régimen democrático de la historia

de España estuvo caracterizado por una amplia participación política, hasta el momento restringida a una minoría. Sus motores de cambio quedaron recogidos en la Constitución de 1931, aprobada en Cortes Constituyentes, que, además del Parlamento unicameral, sancionaron el sufragio femenino y la edad electoral a los 23 años. Comenzaba un paquete de medidas que abarcaban múltiples aspectos, de la reorganización militar, la reforma agraria, un nuevo marco de relaciones laborales y de derechos civiles para hombres y mujeres, a la separación Iglesia-Estado, la educación pública y la difusión de la cultura, así como la puesta en marcha de una nueva articulación territorial en torno al llamado *Estado integral*. Un proceso de descentralización que descansaba en la reforma del Estado y de la vida pública municipal. Todo tiene entidad suficiente para ser considerado y estudiado por sí solo, con independencia de la Guerra Civil. Los debates parlamentarios sobre las reformas y la Constitución son uno de los momentos más brillantes del pensamiento político español. Y han sido desplazados por el énfasis en demostrar el desgaste inicial y la pérdida de apoyos del proyecto republicano. Otro tanto ocurre con las resistencias y los límites de las reformas impuestos por los gobiernos de coalición, que, a menudo, dirigen la cadena de acontecimientos que conducen al golpe de Estado de julio de 1936.

Más que una reconstrucción del período, ha podido la evaluación del proceso reformador en términos actuales de democratización. Desde el principio se ha mostrado un choque de enemigos ideológicos, cuando no fue así. Un enfrentamiento entre favorables y contrarios a las reformas dirige la evolución del "caos" republicano hacia una conflictividad sostenida y creciente. La Sanjurjada, Casas Viejas y la Revolu-

Proclamación de la Segunda República el 14 de abril de 1931. / GETTY

ción de Octubre de 1934 se convierten, automáticamente, en bloques revolucionarios y contrarrevolucionarios, que aplican sus respectivas "lógicas" violentas, tanto en las elecciones de febrero de 1936 como en el golpe militar, haciendo inevitable la guerra. Las reformas tuvieron que enfrentarse a una resistencia y oposición desde el principio, es cierto, pero también a otros factores derivados del marco internacional, que suelen pasar desapercibidos en la secuencia clásica. Marcado por los efectos de la crisis económica mundial del 29, el paro agrario se disparó. La conflictividad social fue en aumento, al tiempo que las demandas y acciones del movimiento obrero se radicalizaban. Movimientos y partidos de masas como el fascismo o el nazismo alcanzaban el poder y extendían su dominio. La democracia, en retroceso en el continente, se desarrolló en una situación muy compleja, en la que floreció un brillante

Fue, para muchos de sus coetáneos, un intento de solucionar conflictos de forma pactada

Reproducimos un esquema heredado que se extiende y manipula en el mundo digital

momento de la cultura, impulsada por la reforma educativa y científica republicana.

Frente a la imagen que ha predominado, la de un proyecto fallido por la violencia política, hay que entender que la Segunda República fue, para muchos de sus coetáneos, el primer intento de solucionar los conflictos de forma pactada y pacífica. Una secuencia necesaria para la normalización del período. En ese contexto de cambio legal, marcado por la tensión y la división creciente de la sociedad, se desarrolló la dinámica reformista republicana. Lejos de visiones tremendistas o mitificadas, de utilidades presentistas, hay que analizar esa etapa como la del comienzo de la democracia, no solo para la clase política sino para el conjunto de la sociedad. Es necesario ver las dificultades y los errores de aquel tramo, sus fa-

llos, sobre todo en el mantenimiento y control del orden público, pero no se puede seguir considerando la antesala de la guerra. La mayoría de los regímenes republicanos surgidos en Europa al término de la I Guerra Mundial habían desaparecido a comienzos de los treinta ante el empuje de los movimientos autoritarios. Nadie les acusa hoy por ello. La causa principal de la guerra fue el fracaso del golpe militar y la ruptura del Ejército. Su extensión geográfica y la intervención extranjera derivaron en un largo conflicto que sentó las bases de la dictadura franquista. La Guerra Civil fue el arranque del franquismo, una nueva secuencia que puso fin a la breve experiencia republicana.

Gutmaro Gómez Bravo es profesor titular de Historia Contemporánea y director del Grupo de Investigación Complutense de la Guerra Civil y el Franquismo.

2 Abril, 2023

Estación Carmen de Mairena

Llàtzer Moix

A principios del mes pasado, durante una sobremesa post 8-M, un comensal sacó a colación el tema del anuncio de prensa, patrocinado por el Ajuntament de Barcelona, que bajo el título *Ciutat de Dones* reproducía un mapa del metro tuneado. En él, las 153 estaciones de la red urbana (incluidas las de Ferrocarrils de la Generalitat) se habían rebautizado con nombres de mujer, y se animaba al lector a descubrir a la que distinguía su parada habitual.

Hubo opiniones variadas al respecto. Desde que era una iniciativa de combate feminista, legítima y llamativa, hasta que daba una imagen discutible de la anhelada igualdad, puesto que reservaba un 100% de los nombres a mujeres y ninguno a los hombres. Esto, claro, en el supuesto de que se diera por buena la división genérica binaria. Así llegamos al debate hoy en boga sobre si la ley trans es en realidad, tal y como denuncian las autodenominadas feministas clásicas, un caballo de Troya repleto de hombres disfrazados de mujer que se disponen a tomar la ciudadela del feminismo tan laboriosamente edificada.

En este punto, uno de los contertulios, hombre observador, recién jubilado y con tiempo, nos hizo notar el nuevo nombre que había recibido la estación de Drassanes. No era el de otras mujeres presentes en el mapa, de cantantes eximias como Montserrat Caballé o Victoria de los Ángeles, de escritoras icónicas como Montserrat Roig o Maria-Mercè Marçal, de actrices míticas aún en activo como Núria Espert (ahora mismo sobre las tablas del Romea), o de la agente literaria Carmen Balcells, capaz de convencer al presunto macho alfa José María Aznar sobre la pertinencia de ciertos cambios legislativos... El nuevo nombre que había recibido la estación de Drassanes era el de la cupletista, artista de variedades, transformista y friki

Las figuras con claroscuros no suelen ser las más adecuadas cuando se aspira a la excelencia

televisivo Carmen de Mairena.

—¿Cómo se justifica esto? —inquirió, airada, una comensal— ¿Era preciso incluir a una persona que, además de a cantar, encadenar ripios salaces [tipo "Todo lo que tengo de morro lo tengo de pitorro"] y presentarse a unas elecciones al Parlament, se dedicó también a la prostitución o al cine porno y fue detenida en redadas contra el proxenetismo? ¿Solo había en Barcelona 152 mujeres excelentes y hubo que recurrir a ella para completar la lista de 153 estaciones?

Esta última pregunta provocó un murmullo de incomodidad, una generalizada negativa y un posterior acuerdo sobre el siguiente punto: cuando se trata de presentar a la sociedad un ramillete de referentes sería aconsejable actuar con un criterio de selección muy exigente, incuestionable, y dejar a los aspirantes con claroscuros para otra ocasión, no vaya a ser que el mensaje que se quiere difundir llegue desvirtuado a destino.●

2 Abril, 2023

Emma Riverola

La novelista, dramaturga y columnista de EL PERIÓDICO Emma Riverola publica 'Metamorphosis' (Edhasa), artefacto literario complejo y preciso en el que la reconstrucción de un perfume perdido y las cartas de la mujer que lo usó a su amiga Mercè

Rodoreda conectan la Barcelona de la Guerra Civil y el presente. Diferentes formas de afrontar la maternidad y la idea de transformación personal atraviesan la novela, generosa en poderosos personajes femeninos, reales y ficticios.

«Barcelona huele a una mezcla de fragancias de futuro y peste a rancio»

RAMÓN VENDRELL
Barcelona

— ¿Qué le atrae de Mercè Rodoreda, obra al margen?

— Como autora me fascina por el mundo simbólico que generó. Y como persona también es fascinante. Fue una mujer determinada a escribir en una época en la que era muy difícil para una mujer escribir. Cómo llevó la maternidad también me interesa. Que un escritor dejara a su hijo con la abuela de este para hacer carrera o para salvar la vida no sería noticia, pero en ella sí pesó cuando tuvo que huir al final de la Guerra Civil. Lo cierto es que durante 10 años no volvió a ver a su hijo. Al principio se edulcoró la imagen de Rodoreda y después se fue enturbiando su figura. A mí me atrae su apuesta por ser escritora y cómo sobre eso giró su vida. En las entrevistas mostraba, no diría crueldad, pero sí una dureza evidente, probablemente sea imposible no tenerla cuando huyes de un país, te encuentras con la Segunda Guerra Mundial, eres un refugiado... A la vez, no existe por mi parte devoción hacia ella, me gustan sus claroscuros, y eso es bueno literariamente.

— ¿Se sabe cómo vivió el abandono de su hijo para exiliarse en Francia?

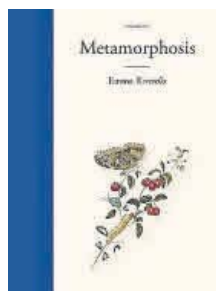
— Cosas se saben, por la correspondencia con su amiga Anna Murià y por alguna entrevista. Se casó con su tío, bastante mayor que ella. A veces se ha dicho que fue un matrimonio impuesto, pero nada lo indica. Pronto tuvo un hijo. Por lo que parece, ese hijo le pesaba porque quería ser escritora y ser libre. En las cartas a él adoptó un tono de señora que te aconseja, no tanto de madre. En cambio, el hijo sí tenía una fascinación por la madre. Cuando ya había vuelto a Catalunya, no se pusieron de acuerdo por una herencia, dijo que no vería más a su hijo y no lo vio más. Una relación muy complicada.

— Lali, la protagonista del plano en el presente de *Metamorphosis*, se desligó brevemente de su hija para hacer carrera profesional y arrastra

un sentimiento de culpa. ¿Es un sentimiento extendido entre las mujeres de su generación?

— Lo que existe seguro es una contradicción entre lo que es el cuidado de los hijos y el vínculo emocional con ellos y lo que es tu libertad. A las mujeres que tenemos cierta edad nos ha sido difícil compaginar ambas cosas. En el ámbito profesional, esto es ahora un debate. Pero probablemente hace un siglo, cuando las mujeres no solían trabajar fuera de casa, también tuvieron un conflicto entre las ganas de volar y hacer cosas y su papel como cuidadoras.

— El barrio barcelonés de Sant Gervasi no es el territorio más ex-

plorado de la Guerra Civil.

— Voy a Sant Gervasi porque Rodoreda vivía allí. Ubiqué su casa, que ya no existe, y a la amiga [Roser] y a Lali las situé un poco más arriba. Después vi que Caridad Mercader había vivido a unas calles de donde sucedía la historia. Y que el cuartel Voroshilov [de las milicias comunistas, en el Sagrat Cor de Sarrià] que dirigían Ramón Mercader y su madre estaba cerca. Perfecto.

— Solo da unas pinceladas de Caridad Mercader, pero vaya personaje, ¿no?

— Caridad vivía con su marido en Sant Gervasi y este señor le hacía acompañarle a prostíbulos para que

superara cierta inhibición. Fue engendrando un odio hacia su marido y lo que representaba. Hubo una quiebra en los negocios de su marido y se trasladaron a vivir cerca de la basílica de la Mercè, donde Caridad empezó a frecuentar círculos anarquistas a los que supuestamente pasaba información para que actuaran contra propiedades de la familia de su marido. La metieron en un frenopático del que salió gracias a los anarquistas y se fue con sus hijos a París, donde entró en contacto con los comunistas. Después volvió a Barcelona... En la novela, todo lo histórico es real.

— ¿Tiene buen olfato?

Zowy Zoeten

Emma Riverola, en un portal de Barcelona, esta semana.

— Lo tenía fantástico, pero tuve covid y me lo desbarató absolutamente. Estuve meses sin olfato. Luego empezó a venir, pero lo olía todo mal, y ahora solo tengo problemas con los cítricos y por tanto con algunos perfumes y algunos vinos.

— **La búsqueda de un olor es la conexión directa entre pasado y presente en la novela. ¿No está un poco mitificado el poder evocador de los olores?**

— No. Es el sentido que tiene más memoria. Es la conexión como más primitiva. Hace mucho, en mi otra vida como publicista, estuve viendo para documentarme a una perfumista que trabajaba en Ambipur, una cuenta de la agencia. Una sesión en la que me dio a oler aromas se me quedó en la cabeza. Todo se aprovecha en la literatura.

— **¿Cómo se le ocurrió la idea diabólica de un arma olfativa que huele a miedo?**

— Es una forma de sacarle punta al arma pestilente que ya usa Israel, el Skunk, terrible y que se queda impregnada en la piel, en la ropa, en las calles. En los traumas de los soldados, todo lo relacionado con el olfato no saben cómo resolverlo. Los olores de cuerpos quemados, de combustibles, están en lo más hondo del trauma. Esto del arma olfativa salió de que una persona me contó que le habían ofrecido trabajar para Estados Unidos en una, y no quiso.

— **¿A qué huele el centro de Barcelona?**

— Ahora, a polvo de obras.

— **¿Y de forma más metafórica?**

— A conflicto entre los que intentan dibujar futuros y los que siguen agarrados al pasado. Es una mezcla de fragancias y peste a rancio.

— **¿La publicidad de perfumes ha sabido incorporar el feminismo?**

— Veo muy poca publicidad y hablo un poco por hablar. La buena publicidad siempre sabe captar por dónde van los tiros, porque lo que quiere es vender y por tanto necesita crear vínculos emocionales. No hay ideología más allá de adaptarse a la ideología del momento para vender. Los publicistas siempre te dirán que ellos muestran lo que hay en ese momento y no están para avanzarse.

— **La portada de *Metamorphosis* es una ilustración de la naturalista y artista Maria Sibylla Merian (Fráncfort, 1647-Amsterdam, 1717) y Rodoreda domina la novela sin aparecer en ella. ¿Puede completar su top 5 de mujeres libres a contracorriente?**

— Lluïsa Vidal, pintora modernista a la que no hacían ni puto caso. Isadora Duncan, heroína mía donde las haya. Y a Simone de Beauvoir se la tiene que poner siempre aunque sea tópica. ■

13 Abril, 2023

ANATOMÍA DE TWITTER / FERRAN BONO

El crimen de una generación

Guillem Agulló i Salvador fue un joven valenciano izquierdista, antifascista, antirracista e independentista. No lo ocultaba. Fue también un excelente nadador. Llegó a estar preseleccionado para los Juegos Olímpicos de Barcelona en 1992. Un año después, murió a consecuencia del navajazo que le asestó en el corazón el neonazi Pedro Cuevas en Montanejos. Tenía 18 años.

El martes se cumplieron 30 años de aquel asesinato. Las redes sociales han recordado estos últimos días aquel crimen, pero el nombre de Guillem Agulló ya se evocaba con anterioridad: cada vez que las crónicas mencionaban cómo el fuego amenazaba con entrar en la desalojada Montanejos. Esta localidad de turismo termal, rodeada de los parajes naturales de gran belleza que han sobrevivido a las llamas, estará siempre unida al nombre de Guillem Agulló, al menos para una parte de la generación con la que debía haber envejecido.

El autor de la muerte del chaval de Burjassot fue condenado a 14 años de prisión por homicidio, pero salió a los cuatro por buen comportamiento. El tribunal entendió que fue una pelea juvenil, sin implicación política, a pesar del relato de los testigos que escucharon cómo Cuevas y sus cuatro amigos, militantes de la ultra Acción Radical, entonaron el *Cara al*

sol tras su muerte, ni de las pruebas que apuntaban a amenazas previas contra el joven.

En 2005, Cuevas fue detenido de nuevo en la denominada Operación Pánzer contra la organización neonazi Frente Antisistema. La Guardia Civil se incautó de un lanzagranadas, escopetas de cañones recortados, revólveres, bolígrafos pistola, puños americanos, además de esvásticas. La Audiencia de Valencia absolvió a los 18 acusados al declarar la “nulidad” de las intervenciones telefónicas.

En todo este tiempo, los padres de Guillem Agulló han sufrido múltiples amenazas: llamadas telefónicas, burlas, pintadas de

El aniversario de la muerte de un joven antifascista a manos de un neonazi en Montanejos es recordado en las redes

cruces gamadas..., “Guillem, jódete” se convirtió en una ominosa pancarta, una provocación de la extrema derecha valenciana. La familia ha mostrado una gran dignidad y ha incidido en que han ganado el juicio del tiempo, además de advertir sobre el riesgo del auge de la extrema derecha.

A todo ello se refieren los numerosos tuits y las informaciones publicadas. La cuenta en Twitter *La Lluita Continua* #Guillem ha contribuido a mantener la memoria viva, así como la publicación

de diversos libros, la organización de conciertos, el estreno de películas o documentales o el acto celebrado el martes en Burjassot. “*Ni oblit ni perdó*” (ni olvido ni perdón) es el lema más repetido. La mayoría de ellos son en catalán y proceden de organizaciones y personas próximas a Guillem y a su ideología. “*Tal dia com avui de fa 30 anys els feixistes assassinaren Guillem Agulló. Ni oblit ni perdó! D'intentar esborrar-lo (borrarlo), en Guillem s'ha convertit en un símbol de llibertat*”, rememora un comentario. Un tuitero apunta: “¡Joder! Pero es que da igual que fuese un asesinato político. No puede salir tan barato matar a alguien”. También hay quien cuestiona que fuera un crimen político y quien pregunta qué pasa por ETA.

Ximo Puig también envió un tuit: “*Guillem Agulló hui tindria 48 anys. Però el fanatisme violent li va furtar (robar) la vida, hui fa 30 anys. Guillem Agulló: un símbol que el poble valencià mai (nunca) ha d'oblidar*”. Le contestan varios tuiteros: alguno muestra su agradecimiento, otros le reprochan que hable de fanatismo violento y no de fascismo de “raíz españolista” y también hay quien le critica por estar “siempre viviendo del pasado y sacando lo pasado”, entre otra variada casuística que, como suele ocurrir, no guarda relación directa con el motivo del mensaje.

DÍAS EXTRAÑOS / DANIELLA MARTÍ

ENSAYOS DE PERSUASIÓN
JOAQUÍN ESTEFANÍA

El ruido del tiempo

El muro del olvido es más eficaz que el muro de Berlín, ha dicho el profesor Emilio Lledó. Se trata de evitar "la ideología de la desmemoria". El 24 de junio de 1972, hace ya más de medio siglo, la policía irrumpió en el convento de los Oblatos, en la madrileña localidad de Pozuelo de Alarcón, y apresó a toda la dirección reunida de las clandestinas Comisiones Obreras (CC OO). El informe de la Brigada Político Social, la Gestapo del franquismo, define a los Marcelino Camacho, Nicolás Sartorius, Eduardo Saborido, Juanín Muñoz, etcétera, como "sujetos de pésima conducta social". En poco más de año y medio tuvo lugar la detención, el juicio y la condena (en el caso más alto, de 20 años) de los llamados "diez de Carabanchel". Fue el Proceso 1001.

En el ambiente de esos acontecimientos se crió y creció Yolanda Díaz, la actual vicepresidenta segunda del Gobierno. Nueve de los detenidos ingresaron en la prisión de Carabanchel, que convirtieron en universidad. Uno de ellos, el cura Paco (García Salve) fue enviado a Zamora, en su condición de clérigo. Una exposición, en la Biblioteca Nacional, comisariada por Carmen Molinero, recuerda ahora el cincuentenario de aquellos acontecimientos, que son uno de los jalones más importantes del despertar del movimiento obrero bajo la dictadura. El juicio fue una farsa puesto que carecía de las garantías procesales mínimas, ya que el poder judicial era un brazo más del franquismo. Los detenidos no salieron de la cárcel hasta después de

la muerte de Franco, mediante un indulto.

Entre los elementos a destacar hay dos muy significativos. Siendo los "diez de Carabanchel" todos hombres, el papel protagonista de mujeres, hermanas y abogadas se activó en el amplísimo movimiento de solidaridad nacional e internacional que se logró en contra de las exorbitantes penas. Igualmente, el rol de un colectivo como el de los abogados laboristas que alrededor de un lustro después se cobró los primeros mártires con el asesinato de los abogados de Atocha a manos de los pistoleros de la extrema derecha. Hay un nombre destacable en ambos, el de un abogado fallecido apenas hace pocas semanas: Jaime Sartorius. En un reciente artículo, Enrique Lillo, colega del anterior, resalta los vínculos de Jaime Sartorius con la lucha clandestina del Partido Comunista y de CC OO, y su papel trascendental en las gestiones políticas y administrativas para la legalización de tal partido y sindicato en abril de 1977. También en el Proceso 1001 tuvo un papel central en la

coordinación de los abogados de todas las tendencias de la oposición democrática (excepto del PSOE, que no participó en esa ocasión) y fue el coordinador jurídico de los letrados que ejercieron la labor penal contra los autores de los asesinatos de Atocha.

Los procesados del 1001, entre otros, se constituyeron en dirección del movimiento huelguístico sin precedentes de enero de 1976, y que ha permitido afirmar con rigor que el dictador murió en la cama pero no así la dictadura. Desde ese mes los conflictos laborales (que se iniciaban como reivindicaciones economicistas tales como la subida de los salarios o la duración de la jornada) devenían rápidamente en demandas políticas (amnistía y libertad). Arrancaron de Madrid y se extendieron a toda España. Madrid se quedó sin taxis, sin metro, sin correspondencia (obvio es, no existía internet). Decenas de miles de trabajadores se reunían a diario en asambleas permanentes en las que discutían el curso de su acción. Centenares de conflictos estallaban y se apagaban sin que la huelga dejase de crecer. El sindicato oficial se veía desbordado con convocatorias lanzadas desde sus propios órganos comarcales y provinciales. El mayor objeto de las iras era un ministro de Asuntos Económicos llamado Juan Miguel Villar Mir, que luego reaparecería como empresario de éxito al frente del grupo OHL.

El Proceso 1001 no pertenece solo a la historia de las comisiones obreras. Entonces no se había escuchado aún hablar de Transición. Muchos ciudadanos no lo conocen. Esta exposición les da la ocasión de hacerlo.

Una exposición recuerda el juicio y la exorbitante condena a dirigentes de CC OO, hace más de 50 años

Andreu Claret: “El meu pare s’entenia amb Companys perquè era dels pocs d’Esquerra Republicana que tenia consciència social”

El periodista i escriptor presenta “París érem nosaltres” que ha rebut el Premi Ramon Llull 2023

El periodista i escriptor Andreu Claret va publicar una trilogia de novel·les sobre la guerra civil a Catalunya: “El secret del brigadista” (2008), “El cònsol de Barcelona” (2019) i “1939. La caiguda de Barcelona” (2021). Aquesta trilogia que barreja història i ficció ha tingut continuïtat amb un nou llibre -“París érem nosaltres”- on Claret reconstrueix la vida del seu pare, un fill de rabassaires que va haver d’exiliar-se a França després de la Guerra Civil i que va coincidir amb personatges destacats de la nostra història recent com Lluís Companys, Pau Casals, Pablo Picasso o Josep Tarradellas. “París érem nosaltres” ha rebut el Premi Ramon Llull 2023.

Aquest nou llibre segueix una mica la línia dels anteriors, amb aquesta barreja d’història real i de ficció. És el millor estil per fer la biografia del seu pare?

És molt diferent. És molt personal. Jo no volia fer la biografia del meu pare. “*Dios me libre*”. Un fill fent la biografia del pare és una cosa que no toca, encara que ho fes bé. Jo no tenia gens la intenció de fer la seva biografia. Ell ho volia, però això és diferent. L’origen d’aquest llibre és que jo havia fet tres novel·les històriques, que ja està bé, sobre aquest període de la República, la guerra, l’exili, i ara no volia fer una novel·la històrica, volia fer una novel·la sobre històries més humanes. Fins i tot vaig començar a inventar-me personatges, fins que un dia vaig dir, hòstia!, els tinc a casa els personatges. Els meus pares han viscut tot aquest període, l’han patit, se n’han sortit, l’han superat, i a més hi ha una història complicada pel mig. Aquesta va ser la raó per la qual vaig escollir el meu pare, la qual cosa em va plantejar problemes literaris, de mantenir prou distància, deixant molt clar que no era una biografia, i l’altra cosa que em vaig plantejar, que era més fotuda, és que em vaig adonar que amb les gravacions que jo havia realitzat amb el meu pare hi havia fets que formaven un personatge de novel·la, però hi havia també molts silencis.

Els pares sempre amaguen coses als fills

A vegades se les amaguen a ells mateixos. Això ho fem tots. La memòria l’anem seleccionant, garbellant, hi ha coses que retenim i coses que no recordem. I això va ser el més interessant. La novel·la implica silencis i, per entendre’ns, obrir calaixos. Moltes novel·les comencen amb una capsa que algú troba a unes golfes, l’obre i hi ha uns documents... És una mica això. El que he fet aquí és parlar amb tota la família, amb amics, amb gent que l’havia conegut, m’he acabat ficant molt dins de la pell del personatge, i aleshores he construït una història humana que em sembla interessant, que és la seva primera dona, la seva primera vida, la segona, la vida política,... Es vol menjar al món, sortint d’un poble com la Sùria, de principis de segle. Té un primer matrimoni de conveniència, per tenir una bona casa, i suposo que també per adquirir respectabilitat en el poble on estava, perquè en aquella època si no et casaves aviat perdies respectabilitat. S’implica en la República, en la guerra, no dona importància al fet familiar. La primera cosa que li crida l’atenció és la mort de la filla, de la qual n’estava molt capficat, molt més que del fill, que el tenia una mica apartat. És un personatge que passa la frontera. Com diu ell mateix, era una mica monstre, aconseguia tirar endavant passés el que passés. Les escenes que ell m’explica del pas de la frontera, parant cotxes, fotent la gent a fora, posant-hi ferits,... Aquest personatge que podia haver acabat malament, molt endurit, s’enamora d’una noieta que tenia setze anys menys que ell, i això l’humanitza. Això és el que explica que sigui una novel·la i no una biografia.

És curiós com la comença, inventant-se vostè mateix dins l’úter de la seva mare, a punt de néixer

No, no, inventant-me no, jo me'n recordo, de quan vaig néixer. La gent no s'ho creu. Això és la gràcia que té la novel·la, que et fots dintre els personatges, i al final hi ha una confusió entre realitat i ficció. Allò era un *fol·lón tremendo*. Vaig estar a punt de matar la meva mare.

El següent capítol és, precisament, la mort del seu pare. Per què comença la novel·la amb aquests dos capítols?

El primer és per definir-me a mi mateix, la veu del que serà el narrador de la novel·la. És el fill, però m'havia de definir, d'on sortia, definir-me en relació amb el meu pare, amb aquella anècdota significativa que el primer que fa quan neix és córrer a enviar un telegrama a Pau Casals. I definir-me respecte a la meva mare. I el segon capítol, com que el meu pare, al cap i a la fi, no és ningú, vull dir que no va ser diputat al Parlament de Catalunya, ni regidor, ni conseller, serveix per definir una mica el personatge. Encara recordo que quan anava a l'escola i em preguntaven què feia el meu pare, no sabia explicar-ho gaire bé. Al capítol següent, que és ell, Súria, ... si el lector no sap que aquell noieta és algú que tindrà després una trajectòria curiosa i bastant excepcional no sé si hauria seguit llegint. El que té gràcia és que, sabent d'entrada que aquell *tio* ha sigut un personatge, vegis com neix en una família de rabassaires fotuts, arruïnats per la fil·loxera, emprenyats amb els propietaris, emprenyats amb l'església, l'església local, fins i tot, no només la jerarquia eclesiàstica, l'església que beneïa els propietaris, emprenyats amb la monarquia, perquè aixoplugava tot això. Em sembla important situar-lo mínimament i també definir una mica el seu caràcter.

El llibre acaba el 1962. Perquè?

Per això, perquè no és una biografia. El meu pare va fer moltes coses. Jo no volia fer la biografia del meu pare. Jo volia utilitzar uns personatges que els tenia a casa, amb uns calaixos que vaig obrir, i parlar de cinquanta anys que són demencials. A la primera meitat de segle passa de tot. La gent diu que el món va malament avui, però que vagi a la primera part del segle XX i veurà com anava el món. I encara aquí falta la primera guerra mundial, on Espanya no hi va estar implicada. Estàs allà, neixes, la potassa, ens menjarem el món, Súria canviarà, la Mancomunitat, escoles en català, la República, les il·lusions que tot anirà millor, i de repent tot això s'acaba. Són cinquanta anys que són molt interessants d'explicar.

“París érem amb nosaltres” Per què tenia el seu pare aquesta admiració per París?

En aquella època d'obertura, de fúria, de la revolució, de la potassa, que semblava que tot trontollava, ell, amb 12 anys, tenia una relació amb el director de la mina per una raó molt peculiar: era un excel·lent jugador de billar. Se li donava molt bé. De fet, el billar va ser sempre la clau que li va permetre allò que ara se'n diu l'ascens social. Amb el billar va anar obrint-se camí. Arribava a Manresa, on no era ningú, parlava un català de pagès, veia aquells intel·lectuals que parlaven un català florit... Ara! Anava amb el tac de billar, i com que hi havia billars a tot arreu, feia una exhibició i tots es quedaven acollonits. Li servia a Manresa, a Barcelona o per trobar feina a París. Per això vaig presentar el manuscrit al Premi Ramon Llull amb el títol de “L'home del billar”. De molt jove va ensenyar a jugar a billar el director de la mina, que era belga i tenia un llibre amb fotos de París que li va ensenyar. El meu pare li va dir que algun dia volia anar-hi. Era el somni metafòric. La meva mare, que era molt més jove, va marxar a l'exili per un camí diferent, caminant des de Manresa fins a la Jonquera, en un drama típic de la gent humil d'aquella època. Va estar primer al camp d'Argelers, on va caure molt malalta de tifus i va sortir del camp. Estava en un poble de França que van ocupar els alemanys i va veure un dia com assassinaven un home que van treure de l'autocar on anava i allí el van pelar. Mentre vivia allà, els alemanys van arribar a París. M'havia parlat de quan havia vist la foto de Hitler sota la Torre Eiffel. Sempre deia que “quan aquest fill de puta perdi la guerra, aniré a París”. No eren cap excepció. En aquella època París ho era tot, la llibertat, la cultura, moltes coses. Estaven obsessionats amb anar a París. El llibre no passa a París però hi ha un capítol que sí que hi passa i que és una mena de redempció de totes les seves penes.

Però aquest París al que van anar era un París molt fotut, no?

Sí, era un París fotut, però ells van anar-hi quan els nazis ja no hi eren. El pare sí que hi havia anat abans. Van caminant pel jardí de les Tulleries i el pare li explica a la mare que tot allò eren jardins per menjar. La gent ara no ho sap però hi havia escarxofes i tomàquets. Era una catàstrofe.

Quin paper juga el seu pare en la política catalana? Era d'Esquerra Republicana però no va tenir un paper destacat al partit

Fa coses puntuals. És d'Esquerra Republicana i ho va ser tota la seva vida. Tenia tres o quatre idees que eren les dels rabassaires: la llibertat, la fraternitat, idees molt dels franc-massons de l'època. I en el cas del

pare s'hi afegia la justícia social perquè no era miner però havia baixat molt a la mina a fer feines de fuster, havia anat també a la mina de Sallent, a la de Fígols i havia vist com hi treballava la gent. A més, tenia un parell de parentes d'un altre poble, noies joves, que treballaven, en el que se'n deien les fàbriques de riu, les fàbriques tèxtils, que eren molt pitjor que la mina. Era catalanista i es va moure sempre amb aquestes idees. Després, les polítiques de partit l'amargaven una mica. Des de l'actitud crítica que adopta quan Companys, del qual era amic, es deixa enredar per Dencàs i els germans Badia, i passa el que passa l'octubre del 34 fins a França, ja a l'exili, on ell, amb molta ingenuïtat política, defensava la unitat de tothom per fer front al franquisme, inclosos els comunistes, i això que no era gens comunista. Durant una època va creure que havia de donar suport a la invasió de la Vall d'Aran, ell que no havia agafat mai una pistola. I es va donar compte, parlant amb molts diplomàtics anglesos i francesos, que allò era una bogeria, perquè els països aliats ja havien reconegut a Franco i no en volien saber res de res. Consideraven que Franco era un aliat per fer front a la Unió Soviètica. Aquestes coses més polítiques l'empenyaven. Per això s'entenia molt bé amb Pau Casals que era igual, no era comunista, no era separatista, no era anarquista, però els principis que tenia els tenia molt ben posats. Quan els aliats van reconèixer Franco, va dir que no tocaria mai més a França ni Anglaterra. I va estar molts anys sense tocar-hi.

No tenia un càrrec orgànic a Esquerra però va conèixer personatges destacats de la història recent de Catalunya

Era una persona amb molta iniciativa. A França, per exemple, perquè va conèixer Pompeu Fabra? Ell havia après a llegir i escriure català de nit, amb una gramàtica de Pompeu, que s'havia comprat a Manresa. Era molt espavilat, molt emprenedor que diríem avui. Tots els intel·lectuals catalans es fotien de gana durant els anys durs de l'ocupació alemanya. Ell tenia una explotació forestal, una masia, on hi havia bestiar i anaven sovint allà a menjar. Hi ha un capítol dels més divertits de la novel·la amb Pompeu Fabra, en Xammar, tots aquests, que anaven a la seva masia, s'hi passaven tres o quatre dies i agafaven dos o tres quilos.

Com va conèixer Companys?

A Companys l'havia conegut en l'època del republicanisme. L'havia vist quan anava a Manresa; més tard, a Sallent, i li semblava que de tot aquest món catalanista, que se'n deia a l'època, Companys era el millor. Per què? Primer, perquè Companys tenia un origen rural com ell, encara que era de família pagesa rica, però sabia el pa que es donava en els rabassaires. I segon, perquè Companys era amic de Layret, era dels pocs d'Esquerra Republicana que tenien una consciència social, perquè havia sigut advocat laboralista, sabia què passava a les fàbriques, a la mina... El pare s'hi entenia molt millor que amb altres dirigents d'Esquerra Republicana o d'Estat Català que només es movien en l'òrbita estrictament nacionalista. Era molt crític amb Companys, amb les coses que va fer, amb que es deixava enredar per Dencàs, a qui el meu pare odiava perquè l'havia conegut, però li semblava que era honest, que els tenia ben posats. A l'exili va ser molt crític amb tots els que van martiritzar Companys. Sempre dic que a Companys el va afusellar Franco, però abans d'afusellar-lo, molts catalans l'havien criminalitzat, l'havien fet responsable de la derrota,... que si era massa amic del cònsol soviètic a Barcelona, que si no havia estat prou decidit a tirar endavant amb la independència en els moments en què se suposava que es podia fer. Al meu pare això el fotia a parir. La campanya contra Companys en els seus últims anys és una cosa que està per escriure. Si el van enxampar els alemanys, a part de la història que es volia quedar on era per la malaltia del seu fill, és perquè no tenia on anar. Hi havia gent a Montpeller o Tolosa que feia unes pintades a les parets de "C o Catalunya" i la C era Companys.

No s'avenia amb Tarradellas

S'hi va empenyar molt. Li reconeixia que era l'únic que tenia pebrots, políticament parlant, per mantenir aquella cosa de la Generalitat a l'exili, que no era res.

Ell preferia que Pau Casals fos president de la Generalitat

Era molt ingenu i pensava que Casals podia unir des dels comunistes fins als nacionalistes, diguem-ne conservadors. I això l'any 49-50, quan ja començava la Guerra Freda, no tenia cap possibilitat d'èxit. Ell sempre va defensar això. Alguna gent m'ha preguntat què pensava el meu pare de que jo fos del PSUC. El meu pare no era comunista i pensava que *lo* de Moscou era un desastre amb potes, i era molt antistalinista. Sempre havia tingut molt respecte pels comunistes. No només els del PSUC. Un dels seus grans amics a França, era un jueu franc-massó que era comunista.

El franquisme el buscava. Van estar a punt d'assassinar-lo en una ocasió

Més d'una. Ell no era rabassaire perquè de jove va fer de fuster, però venia d'una família rabassaire i els rabassaires són allò de la quintaessència catalana. Són molt moderats, perquè són gent del camp; per tant, no tenen cap idea revolucionària al cap. No són com els obrers del camp a Andalusia però quan els van tocar la rabassa, els contractes, van tallar el cap d'alguns propietaris. Van esdevenir molt anticlericals. Això explica l'anticlericalisme del meu pare en una època i alguns dels textos que escrivia al diari. Els capellans donaven suport als propietaris de manera descarada, feien discursos a l'església contra els rabassaires. També eren ferotgement antimonàrquics, perquè la monarquia d'Alfons XIII beneïa tota la història. Aquest tòpic tan *tonto* del seny i la rauxa... Així eren els rabassaires. Mon pare era així.

El seu pare tot i ser radical i tenir certa amistat amb comunistes, no semblava que fos tan important com perquè els franquistes volguessin assassinar-lo quan era a Andorra

Hi ha dues coses que ho expliquen i apareixen en la seva fitxa de la causa general, que he utilitzat per fer la novel·la. En un poble del Bages, Fonollosa, on ell va anar a fer de secretari de l'Ajuntament, hi havia un líder de les dretes amb molta personalitat i s'hi va enfrontar. Van tenir unes baralles èpiques en dos cafès que estaven encarats al poble, els dos escrivien a diaris de Manresa, el meu pare en un diari republicà i l'altre en un diari de dretes. Es deien el nom del porc. Quan hi va haver la guerra, a Fonollosa, com a tants altres llocs, van cremar l'església. Al poble del costat van pelar un capellà. I el van acusar a ell en la causa general franquista. Entraven els pobles, posaven una taula davant de l'Ajuntament i cridaven als veïns perquè fessin delacions. A la causa general el meu pare surt com a membre de la CNT i de la FAI. Tenia amics anarquistes, però de la CNT res de res.

Però el van acusar de tot, de tota la gent que havia mort a l'entorn. Tenia una fitxa de causa general que era per anar al Camp de la Bota. A més, quan va estar a l'exili, va dirigir *El Poble Català*, publicació del grupet d'Esquerra Republicana que era partidari de la unitat amb els comunistes i hi va escriure un quants articles. En un d'ells deia "Franco, ets un assassí", una cosa bastant normal. Això ho van incorporar a la fitxa. De tal manera que quan l'alcalde Porcioles el crida a Barcelona perquè l'ajudi a treure la neu de la gran nevada del 62 amb les màquines que ells tenia a Andorra es troba que no el deixen passar de La Seu d'Urgell. És una epopeia bastant divertida. Va estar quatre hores allà per aconseguir passar. Porcioles trucava perquè el deixessin entrar però el ministre de Governació, Camilo Alonso, Vega no volia. Un embolic de nassos. El comissari de La Seu, que ell coneixia, perquè pujava a Andorra a buscar whisky, intenta trobar una solució i li proposen que firmi un document dient que renuncia al que va escriure a *El Poble Català* el deixaran passar. I el pare diu que no, que ell anava a treure la neu de Barcelona amb unes màquines i que si no el deixen passar, se'n torna amunt. Això és molt típic de la repressió franquista, bèstia però a vegades surrealista. A mi em van detenir i vaig estar 3 mesos i mig a la presó Model. Un dia em criden i em diuen d'anar al centre de la presó, que era un lloc on els presos no hi anaven mai. Em trobo dos *tios* amb gavardina. Un d'ells em va demanar que obrís la boca, la vaig obrir i se'n van anar. Tot això era perquè jo tenia un germà gran que va morir, el Joan, que havia estat ficat en un grup armat contra el règim des de França. El meu germà tenia 15 anys més que jo. I com que m'havia vingut a visitar la seva dona – ell no, perquè no podia entrar a Espanya- algú va pensar, de la Policia Militar segurament, que jo era el meu germà. I els *tios* em miraven els dents com un cavall.

Li dedica el llibre a aquest germà: "Al Joan, que no vam saber estimar". Què va passar?

Va ser el fill del primer matrimoni del pare, que hi va tenir una relació complicada. Quan es va morir la seva germana, que tenia dos anys menys que el Joan, el pare es va tornar mig boig, fins i tot pensant que perquè no s'havia mort ell en comptes de la nena, que se l'estimava molt. El Joan va patir molt això. Tampoc nosaltres, els fills del segon matrimoni, hi vam tenir la relació que, ara, mirant enrere, considero que l'hagués ajudat, almenys des d'un punt de vista afectiu. Era un noi, un home que va patir de la falta de pare.

Fer un llibre on es parla de la família deu exigir molts equilibris per no fer enfadar ningú.

Ho he aconseguit. Al contrari, i ho dic al final de la novel·la, em sento en pau, perquè efectivament no semblava fàcil. Hi havia el fantasma del tiet Florenci, que no el vèiem -havia mort el 51 o el 52- però és que tampoc ens vèiem amb els seus descendents. Perquè passava això? Perquè s'havien enfadat els dos germans a l'exili. Això ho he reconstruït. He anat a parlar amb els descendents del Florenci. Hi havia hagut mals *rotllos*, sobretot mal *rotllos* de diners, cosa típica de l'exili. A l'exili tothom tenia mal *rotllos* d'aquests. Al Companys l'acusaven de quedar-se els diners. A Pompeu Fabra l'acusaven també de quedar-se amb els diners de l'exili. Era molt tòxic anar a l'exili. Entre els dos germans sempre hi va haver una situació molt difícil. I la novel·la ho ha arreglat. Ens hem abraçat, he parlat amb gent que són de la família, que són cosins meus, que no havia vist mai. I ens hem reconegut. Van anar a la presentació del premi. Abans d'ahir, a Manresa, vaig trobar familiars de la Trini, la primera dona que va tenir el pare, que són de Fonollosa i que

van venir a la presentació del llibre allí. Si la literatura serveix per això, està bé, no? A part de vendre uns quants llibres, estableixes ponts. Això està molt bé i a mi m'ha passat.

Quan va morir el seu pare?

El 2005.

Diu que al seu pare li hauria agradat el llibre, n'està segur?

Crec que sí. Ell volia que jo fes una biografia. És un llibre sense concessions, de buscar les contradiccions. El primer que vaig fer va demanar els dos germans meus que llegissin el manuscrit. Escriure m'agrada però no es qüestió de fer un merder de nassos a la família. És un llibre sense concessions, en el sentit de buscar les contradiccions del personatge. Hi ha alguns adjectius que li assigno en moments determinats que en fan un personatge molt ambivalent. Al final, el que compta és la vida sencera, tota, no les seves parts. Em va semblar que em sortia una cosa molt digna. He trobat gent que l'ha llegit i em diu que em poso molt amb el meu pare. Va tenir molts amics però també tenia uns quants enemics. He parlat amb alguns d'aquests enemics i m'han dit coses que surten al llibre.

Ara potser el que faria falta és la seva biografia, no?

No, no, quan sigui més gran. M'hi posaré cap als 80 i escaig. En tinc 77. Ara vull escriure sobre el final del franquisme i la transició. S'estan dient tantes bestieses sobre això que jo crec que una novel·la pot ajudar a explicar aquest joc entre il·lusió i frustració,. Serà amb personatges ficcionats. No serà la meva família, que ja l'he retratat prou.

1 Abril, 2023

Memoria viva de la resistencia

ANTONIO MUÑOZ MOLINA — LAS OTRAS VIDAS

La exposición en la Biblioteca Nacional en homenaje a la cúpula de Comisiones Obreras condenada por el franquismo nos recuerda que cuanto más tiempo pasa, más difícil es preservar el testimonio

Cincuenta años no es nada. Las fotos de las fichas policiales de los resistentes muy jóvenes cuelgan ampliadas en una sala de la Biblioteca Nacional y algunos de ellos, todavía gallardos y tenaces, las miran con aire de extrañeza, asombrados del paso de tanto tiempo, confrontados con el testimonio indeleble de su propia juventud. El rigor académico de los investigadores alcanza una temperatura emocional cuando a alguien en el público se le llenan los ojos de lágrimas, o cuando los familiares de alguno de los que ya han muerto ve su cara en blanco y negro, en una de esas fotos en primer plano que atestiguan el estupor de quien acaba de ser detenido y tal vez golpeado, quien ha recorrido pasillos con las manos esposadas y ha tenido que mirar fijo a una cámara y ponerse luego de perfil para que se complete su nueva identidad de preso, confirmada cuando las yemas de los dedos manchados de tinta se aprietan una tras otra en una cartulina administrativa.

El tiempo trata a cada uno de manera distinta. Los sindicalistas jóvenes que en 1973 eran procesados como criminales y amenazados con condenas de muchos años ahora son estos ancianos que en algún caso ni siquiera lo parecen, como si la adversidad de entonces los hubiera fortalecido para siempre. Nicolás Sartorius tiene un porte de catedrático que se mantuviera en ejercicio muchos años después de la jubilación oficial. Eduardo Saborido conserva el perfil aguileño y la mirada intensa de la juventud, la expresión de desafío que tenía en la ficha policial. En la cara ancha y cordial de Francisco Acosta solo se echa en falta el pelo muy negro y el bigotazo entre mexicano y pop de 1972.

La Historia es el presente. Voy recorriendo las vitrinas donde se muestran antiguos panfletos mecanografiados y reproducidos en aquellas multcopistas de entonces y algunas personas que conversan conmigo son las mismas que se jugaron la vida y la libertad imprimiéndolos clandestinamente, llevándolos de un sitio a otro con el corazón lleno de miedo y coraje, arrojándolos en medio de la calle en vendavales rápidos que eran como espejismos de sublevación en la normalidad espesa de la tiranía. Desde la cárcel, en diciembre de 1973, Marcelino Camacho envía una felicitación de Navidad redactada con la caligrafía meticulosa de los autodidactas. Los panfletos están escritos a máquina, con interlineado sencillo, con márgenes muy estrechos, para aprovechar al máximo el papel. Del exterior llegan publicaciones algo más cuidadas, que cruzaron la frontera en el doble fondo de los maleteros, y que son la prueba tangible de que el heroísmo de los luchadores ha despertado impulsos internacionales de solidaridad. En la Biblioteca Nacional, donde se custodian pergaminos medievales y manuscritos y primeras ediciones de obras maestras, los documentos tangibles de la resistencia popular adquieren una nobleza mayor porque están hechos con materiales y muy frágiles y porque su propia perduración tiene algo de excepcional. Tan importante como imprimirlos y darles difusión era po-

der desprenderse rápidamente de ellos: quemarlos a toda prisa, romperlos en pedazos mínimos para que desaparecieran por la taza del wáter. Lo más frágil puede ser también lo más valioso. En el remite de un sobre común que tiene las huellas de haber pasado por muchas manos está cifrado el cautiverio: *Rte. Marcelino Camacho Abad. 3ª Galería-Prisión Carabanchel. Madrid-25*. Algunas hojas tienen las marcas de haber sido dobladas muchas veces para esconderlas mejor, y en los dobleces el papel se ha agrietado al cabo de tantos años.

Estoy visitando una exposición sobre el Proceso 1001, que en los primeros setenta fue el asalto más grave de la dictadura contra el movimiento sindical, representado entonces por diez dirigentes de Comisiones Obreras. También estoy reviviendo una parte de mi propia vida lejana, del despertar de mi conciencia política. A mis manos temerosas y ávidas llegaban entonces algunos de estos panfletos que ahora son reliquias históricas. En Radio París y en la Pirenaica escuchaba a medianoche, con el volumen bajo y la puerta cerrada, los nombres de los procesados, y las noticias sobre acciones de protesta contra el régimen que sucedían en las ciudades fabulosas del mundo donde reinaba la libertad. Hoy me conmueve ver de cerca y reconocer bajo el velo del tiempo las caras de aquellos héroes, estrechar sus manos, escuchar sus voces claras y lúcidas a pesar de los años. Un hombre de ahora, que nació justo entonces,

FRAN PULIDO

A estos viejos sindicalistas que fueron procesados y no se sometieron a la tiranía, no puede doblegarlos nadie

Unai Sordo, secretario general de Comisiones, vindica la historia de la lucha sindical como un elemento imprescindible de nuestra memoria democrática. Nicolás Sartorius, muy erguido ante su atril, enlaza el testimonio de la resistencia en los tiempos más oscuros con las urgencias políticas de ahora mismo, y aprovecha para celebrar el valor fundacional de la amnistía de 1977, recordando que fue Marcelino Camacho uno de sus defensores más vehementes. "Amnistía no significa amnesia, sino reconciliación", precisa Sartorius. La amnistía no fue una capitulación, ni una componenda, sino una conquista que las fuerzas democráticas habían exigido siempre. Sartorius es un maestro en decir con claridad no diciendo: dice que la democracia no se hereda, así que hay que estar defendiéndola siempre, y procurar no equivocarse en el voto, ni equivocarse no votando, y ser capaces de llegar a acuerdos cuando se ve claro que la división es garantía de derrota.

La exposición es muy atractiva y muy didáctica, estremeceadora como un álbum familiar. Que esté en un sótano ya da una idea de claustrofobia carcelaria. Que haya tardado tantos años en celebrarse es una prueba de la negligencia y la desgana con que el sistema democrático español ha examinado los orígenes de su propia legitimidad: no el fracaso de una memoria institucional rigurosa y abarcadora, en la que la inmensa mayoría pueda ponerse de acuerdo, sino su pura inexistencia, hasta hace muy poco. Cuanto más tiempo pasa, más difícil es preservar el testimonio. Las vidas son breves, los recuerdos muy frágiles. Lo que no se cuenta no existe. Entre el público veo a Julián Ariza, y lo felicito por el volumen de memorias que acaba de publicar, *El precio de la libertad*, que tiene páginas admirables sobre su infancia de clase trabajadora en el Madrid de la primera posguerra, donde los niños jugaban en las trincheras y entre las ruinas. El relato histórico se convierte en pura experiencia personal. El Proceso 1001 fue suspendido justo cuando iba a comenzar porque esa misma mañana fue asesinado el presidente Carrero Blanco. Francisco Acosta me cuenta que los diez acusados se vieron juntos en una especie de jaula, en los sótanos del tribunal, llenos de miedo, acongojados por la incertidumbre de lo que podría sucederles si los elementos más extremistas del régimen decidían tomarse contra ellos la venganza por el atentado. Falangistas armados y guerrilleros de Cristo Rey rondaban por las Salas amenazando a los familiares de los presos. Ellos aguardaban en silencio, detrás de los barrotes, temiendo lo peor. Me dice Acosta que en esos momentos, para distraer la tensión, Marcelino se puso a contar en voz baja chistes de Franco. "Y ahora voy a dar charlas, a sedes del sindicato, y hay compañeros jóvenes que se sorprenden de que en esa época tan solo por ser militantes de Comisiones nos torturaran y nos metieran en la cárcel". Pero Acosta lo dice con buena cara y sin mal humor, con una conciencia insobornable de seguir haciendo lo que es necesario y justo, contar lo vivido, defender lo ganado. A estos viejos sindicalistas que no se sometieron a la tiranía no puede doblegarlos nadie.

Miquel Aguirre Oliveras

DIRECTOR DEL MUSEU MEMORIAL DE L'EXILI (MUME)

“És essencial el diàleg intergeneracional”

Gemma Busquets Ros
 LA JONQUERA

Fa un mes i escaig que l'historiador i escriptor Miquel Aguirre i Oliveras (Banyoles, 1964) va ser nomenat director del Museu Memorial de l'Exili (Mume) de la Jonquera, obert el 2008 i convertit en l'equipament cultural catalitzador de la recuperació i divulgació de la memòria i el llegat republicà.

Han passat més de vint anys, però el seu nom va ser públic i notori arran del fenomen que va ser 'Soldados de Salamina' i de ser l'instigador de divulgar una història menuda, de memòria històrica, quan ningú en parlava i no era a l'agenda política. Li pesa aquest "honor"?

Ho vius com una anècdota. En aquell moment pensaves que era un fet molt petit; la història que t'havien explicat coneguts de Cornellà del Terri. Un relat mig pintoresc i mig anecdòtic però també una història de la guerra civil que, com dius, era "menuda". Arran de l'amistat que tenia amb en Javier Cercas, li vaig explicar aquesta història. Però mai vaig pensar que prendria la volada que va agafar. Ho vius com un fet sorprenent, i para de comptar.

Ara mireu aquestes històries "menudes" des d'uns altres ulls.

Perquè s'han revalorat i han entrat en el que podríem anomenar les polítiques de memòria. Fa trenta anys, tot el que explicaven o no explicaven, perquè la gent gran sovint no explicava totes les històries que sabien, tots aquests relats eren menystinguts per la majoria de la gent, que ho considerava poc més que batalletes i estaven destinats pràcticament a desaparèixer. Després, tots plegats els hi hem anat prenent en consideració i sobretot a valorar la recuperació de la nostra memòria. Però durant els anys vuitanta i noranta, era un last. Era una qüestió que feia nosa a la societat.

Hem arribat tard perquè fa trenta anys era el moment d'escoltar-los.

I tant! Era l'època en què encara vivien gran part dels testimonis de la guerra, de

la República, de l'exili, de la contestació antifranquista. I vivien entre nosaltres. Molts dels que després he estudiat, durant els treballs que he fet de la guerra i del franquisme, eren veïns, gent que em creuava pel carrer. Ja en vam entrevistar molts. Però encara queda la recança que molts d'ells van anar fent sense que ningú els preguntés mai res, ni tan sols es considerés el seu testimoni. I és el més trist. Perquè hem perdut un gran capital com a societat.

És historiador però mediàticament és conegut per la seva faceta d'escriptor. Ha treballat en diferents càrrecs tècnics

Les dones com a testimoni, gairebé no hi són. No és només justícia sinó que és una perspectiva que ajuda a entendre el conjunt

a l'administració local, els últims anys a Acció Social de l'Ajuntament de Banyoles. Quina va ser la reacció a la proposta de dirigir el Mume?, de sorpresa?

No m'ho esperava perquè tampoc ho buscava. Vaig pensar, però, que d'alguna manera estava en consonància amb bona part de la feina que havia fet a Banyoles, abans de l'Ajuntament. Des del 2015, a Banyoles, vam arrancar un projecte a escala local de recuperació de la memòria històrica. És un projecte que connecta amb el que estàvem parlant. És a dir, que la gent jove entrevistava la gent gran de diferents temàtiques, destaca el valor del seu testimoni i s'estableix un diàleg intergeneracional. Que els joves aprenguin de les experiències o dels testimonis de la gent gran. Aquesta és la base del nostre projecte. Hem fet exposicions, publicacions, actes d'homenatge a l'exili als represaliats dels consells de guerra. Han estat actes de ciutat que d'alguna manera han actuat com a catarsi col·lectiva. I ha servit per valorar la memòria i el testi-

moni de la gent que va lluitar contra el franquisme i la gent que en va patir les conseqüències, ja sigui perquè va ser objecte de consells de guerra o va haver de marxar a l'exili.

El diàleg intergeneracional és bàsic per no banalitzar la memòria, com les fotos d'Instagram a Auschwitz.

El llibre *El monstre de la memòria*, de Yishai Saird, aborda tota aquesta qüestió, per una banda per la llunyania generacional i per l'altra perquè potser no es fa prou bé aquest treball. El diàleg intergeneracional sempre és bàsic: que els joves aprenguin dels grans. També és im-

No només transmetem coneixements del passat, sinó valors: la tolerància, la defensa de la democràcia, les llibertats i la igualtat

portant valorar la història oral com a mètode. Sovint la història oral ha estat poc considerada, en la historiografia. A més, es dona molt de valor a les memòries d'intel·lectuals i polítics, i en canvi no hi ha gaire fons en relació amb la memòria oral, la memòria de la gent de peu pla, que té tantes coses a explicar i igual d'interessants com qualsevol polític que escrigui les seves memòries. A vegades menystenim el potencial que un testimoni pot tenir perquè no va viure els fets des de dins sinó que ho va fer des de fora i pensem que no pot aportar res. Realment quan ho treballes, t'adones que hi ha grans aportacions, especialment de dones. A les bibliografies, les dones com a testimoni, pràcticament no hi són. I elles tenen moltes coses a explicar-nos perquè han vist els fets històrics des de la seva perspectiva i és la del més del 50% de la població. No és només una qüestió de justícia, sinó que és una perspectiva que ens ajuda a entendre el conjunt de la dimensió del problema.

Hi ha un ressorgiment i reivindicació de les escriptores i intel·lectuals, noms com Anna Murià o Aurora Bertrana.

Hi han de ser, perquè el seu testimoni explica com durant la República les dones van començar a guanyar pes públic, conquestes socials i fer passos endavant. Ja és bo. Però també necessitem acostar-nos a les dones que treballaven a les fàbriques, en el món rural, les mestres republicanes i tantes altres, perquè el seu testimoni ens ajuda a entendre moltes coses en l'àmbit social.

S'ha estudiat poc l'exiliada obrera, cosidora perquè al final l'exili i la seva supervivència és una qüestió de gènere i de classe social.

A l'exposició *Exiliades*, que es pot veure fins al 3 de setembre, el punt de partida és que són doblement víctimes: primer com a refugiades i segon com a dones. Moltes d'elles van haver de renunciar a la seva carrera professional o artística i, a més a més, com la majoria de dones, s'han de fer càrrec de les cures dels familiars més grans, dels infants... Quan t'acostes als testimonis de les dones veus aquesta realitat.

Ha destacat, d'entre els objectius del Mume, acostar-ho als centres educatius.

La funció pedagògica és bàsica en polítiques de memòria. El Mume està treballant molt bé totes les activitats pedagògiques aquí, al museu, i connectades amb espais de memòria externs i amb rutes. En aquest sentit, hem de continuar en aquesta línia. El que hem de treballar és la relació amb els mateixos centres, als territoris, que hi puguin fer activitats, accions, de manera que la memòria històrica es treballi no només en un dia de visita al Mume, sinó que sigui un treball al llarg de tot l'any, amb exposicions, activitats conjuntes entre instituts. Hi ha un grup de treball a l'Alt Empordà que reuneix diferents instituts. També tenim un grup de treball al Pla de l'Estany, que és el que vam endegar el 2015 i que connectarem amb el Mume, i la idea és que vagin sortint altres grups de treball a altres comarques connectats amb el Mume per fer activitats de forma periòdica, des de les aules i des dels seus

3 Abril, 2023

Miquel Aguirre, fotografiat la setmana passada al Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera
 ■ MANEL LLADÓ

democràcia i les llibertats, la igualtat... tot això és el que hi ha darrere les polítiques de memòria, la defensa d'uns valors de convivència en democràcia i llibertat.

Assumeix la direcció del Mume en el seu quinze aniversari. Es planteja alguna commemoració especial?

La millor manera de celebrar-ho és continuar impulsant la feina.

Cal fer un balanç del que s'ha fet i del que no s'ha fet?

Les grans línies, les parets mestres estan col·locades. El que s'ha de fer és aprofundir en alguna de les línies de treball, com insistir en la perspectiva de gènere. Posar l'accent, apuntalar algun element.

Relleva en el càrrec l'historiador i un dels artífexs fundacionals del Mume, Enric Pujol, destituït el 24 de gener i que va fer públic que la seva destitució era arran del canvi de govern. Considera que els càrrecs al capdavant de la direcció tècnica de museus, i en especial els que tenen a veure amb la memòria històrica, pel que significa, no haurien d'estar subjectes al joc polític?

Aquest és el sistema que ve funcionant al museu des de fa anys. En tot cas qui accepta la direcció sap quines són la manera d'entrar i també de sortir. I més enllà del sistema d'accés, es tracta, com hem fet tots, de treballar amb voluntat de servei i de respecte als objectius del museu.

L'exili és una constant. Té previst abordar-lo des d'una òptica més global?

També seria interessant fer un treball sobre les migracions i el procés migratori que hi ha hagut a Catalunya, en concret durant els anys cinquanta, seixanta i setanta, des del sud d'Espanya. I des dels anys vuitanta i fins ara, de tot el món. I comparar tots aquests processos migratoris. M'interessaria abordar-ho. Perquè són migracions que no són voluntàries. Són per raons socioeconòmiques. Són desplaçaments i fenòmens que han estat molt importants i que continuen marcant la societat. Si ho sabéssim treballar, és una manera d'implicar la nova ciutadania en un equipament com el nostre. Si parles d'ells, se senten involucrats i fan el pas d'entrar al Mume.

Cal fer alguna acció per atraure visitants que no siguin estudiants, historiadors o un perfil de visitant compromès?

És el gran repte que té el Mume i qualsevol equipament cultural d'aquest país. La cultura ha de ser cada vegada més inclusiva i interpellar gent que habitualment està lluny dels circuits culturals, ja sigui teatre, programació musical, dansa... Què fem per obrir equipaments i programacions a gent que habitualment no hi participa? Ja hi ha iniciatives de cultura inclusiva. Però és un repte que cal accentuar de cara al futur, perquè no ens trobem en la frase de "aquí venen els habituals". Perquè estem parlant de serveis públics i de societats inclusives, i ens hem de marcar objectius d'aquesta índole. ■

territoris. El projecte de diàleg intergeneracional de Banyoles estava pensat pel municipi. L'objectiu és que cadascun d'aquests grups de treball proposi i sigui la mateixa mecànica i dinàmica de treball la que ha d'indicar el millor que es pot implementar en cada zona. Perquè cada comarca és diferent i també la temàtica a treballar-hi. El Mume ho acompanyarà, reforçarà i assessorarà.

Cal una assignatura de memòria històrica als currículums de secundària? Per la pèrdua de connexió amb el passat, a cada generació, i perquè el llop sempre hi és: quan governa la dreta, a la memòria, l'enterrament de nou.

No ens oblidem que no només estem transmetent coneixements del passat, sinó que estem treballant valors; és a dir, el respecte, la tolerància, la defensa de la

El paper de les dones

Miquel Aguirre és llicenciat en història contemporània per la UAB (1987). Un dels punts d'interès en la seva trajectòria ha estat la temàtica dels exilis i la Guerra Civil. En aquest àmbit, ha coordinat el projecte de memòria històrica de la ciutat de Banyoles i ha coordinat els dos homenatges que el municipi ha dedicat a les víctimes dels consells de guerra franquista i a l'exili. També ha comissariat l'exposició *L'escola d'abans* (2019) al Museu Darder, dedicada a explicar l'educació durant la dictadura, i ha codirigit el documental *El passat en comú* (2017), que recull testimonis sobre el primer franquisme. En el marc d'aquest treball de recuperació de la memòria, Aguirre ha posat l'èmfasi a fer visible el paper de les dones en el món del treball. Així, ha codirigit els documentals *Dones pageses* (2018) i *Teixidores d'història* (2015), que han estat utilitzats com recursos pedagògics a les escoles i instituts del Pla de l'Estany. ■

Victor-M. Amela - Ima Sanchís - Lluís Amiguet

Douglas Gurr, director del Museu d'Història Natural de Londres; exvicepresident d'Amazon

Tinc 58 anys: he vist massa espècies extingir-se a Leeds, on vaig néixer; a Kènia, on vaig créixer, i a la Xina, on vaig dirigir Amazon. **Tenim dos fills de 13 i 10 anys: els encanta el museu i els preocupa el que els explica. Som una llum vermella científica per a la humanitat. Col·laboro amb la Fundació BBVA**

“Cada peça del museu alerta que avancem cap a la sisena extinció”

Quina història explica el Museu d'Història Natural de Londres?
 Que estem avançant cap a la sisena extinció...

No ens espanti.

Els nostres científics estan analitzant els evidents paral·lelismes entre la nostra era i la de la gran extinció del triàsic-juràssic...

En què s'assemblen?

...i aquella extinció massiva, que podem observar en cada peça del museu per encaixar-les amb el trencaclosques de l'evolució, la van provocar erupcions volcàniques que van emetre quantitats ingents de CO₂ que van escalfar l'atmosfera.

Com les emissions dels humans avui quan cremem combustibles fòssils?

El diòxid de carboni de les erupcions va escalfar llavors l'atmosfera terrestre entre 1,5°C i 6°C...

Ens hi estem acostant?

...i caient i dissolent-se als oceans els va acidificar, i l'aigua acidificada va erosionar les proteccions calcàries del fitoplàncton fins a eliminar-lo i també fins a posar fi a la cadena tròfica de les espècies que se n'alimentaven. I, així, va posar en perill la vida al planeta.

Tan fràgil és l'equilibri de què depenem?
 Tant que ara mateix també podem traçar aquest increment en l'acidificació dels oceans per CO₂.

Com?

Si prenem mostres de les formes evolucionades d'aquest fitoplàncton avui i mesurem les seves closques calcàries, veurem que s'estan aprimant avui igual que en el juràssic a causa de la mateixa acidificació...

I ho podem comprovar al museu?

Des de fa 40 anys els nostres científics ho van comprovant periòdicament i exposant-ho. Així doncs, col·leccionem, observem, interpretem i fem que la humanitat respongui abans no sigui tard.

El museu ja no és un testimoni de passat, sinó una indispensable alerta de futur?

Som una institució, a més, en què la gent confia i els científics serveixen: tenim Darwin en efígie il·luminant-nos...

Un far per a tota la ciència.

I la gent no ens veu com una extensió de la voluntat dels polítics, sinó com l'expressió de la ciència en comunicació amb la societat i les seves iniciatives públicoprivades.

També influeixen en els poderosos?

Veure els ossos del futur

El greu error –contra el qual ens prevé Gurr aquí– quan es va a un museu és veure'l com una finestra al passat, perquè en realitat és una projecció de futur.

La seva mostra de 27.500 exemplars, dels 18 milions de què consta la col·lecció, està pensada perquè expliqui l'evolució i els ossos del que vam ser, però també perquè doni la veu d'alarma sobre el que no arribarem a ser si no rectifiquem. Hi admirem els dinosaures que van dominar la Terra durant 200 milions d'anys: nosaltres amb prou feines la vam dominar fa 30.000 i ja ens hem posat en perill.

El museu no es limita a exhibir, sinó que amb el seu crit d'alerta ja ha obligat a rectificar, entre altres empreses, les grans mines britàniques que el patrocinen perquè els seus mètodes d'extracció minimitzin l'impacte ecològic.

Les grans empreses que ens donen suport, l'hi asseguro, són molt sensibles als avisos que donem aquí sobre el potencial destructiu de part de la seva activitat.

Quines empreses?

Hem influït en les mines per minimitzar el seu impacte ecològic, per exemple.

Els dinosaures són les seves estrelles?

Van dominar la Terra durant 200 milions d'anys, com nosaltres la dominem en fa només 30.000. I el museu avisa que potser no durem tant i serà per culpa nostra.

Vaig veure el seu programa *El nostre planeta* trencat.

Analitza el que mengem, el que comprem, l'energia que consumim i la manera no responsable i responsable de fer-ho...

Com?

Som una llum vermella. Al Regne Unit hi havia diversitat de cultius i de flors i 250 espècies d'abelles britàniques adaptades, però es van convertir en monocultius per ser més rendibles. El museu explica i exhibeix 23 de 24 d'aquelles espècies extintes.

Què va passar amb la 24?

Cal conformar-se'n amb dibuixos, perquè ja no vam poder localitzar-ne ni una... I jo vaig créixer observant-les totes...

Adeu, abelletes adorables!

Tenim nius d'ocells que han estat extingits i que la meua generació escoltava i distingia quan arribava la primavera.

Quantes històries explica el museu?

Tenim 27.500 exemplars en exhibició, seleccionats entre més de 18 milions del total de la col·lecció. I cada peça ben interpretada ens alarma sobre aquella extinció.

El *Tyrannosaurus rex* aquí també és el rei de la col·lecció?

N'és una estrella, però no sé ben bé per què els britànics prefereixen el diplodocus.

Digui'm la seva història animal preferida.

Potser com els dinosaures que dominaven la Terra avui són ocells.

On ho puc observar?

Els ossos de dinosaures que exhibim són buits: fascinants màquines d'aire condicionat. I ara amb els escàners podem entendre la seva estructura amb precisió.

Darwin hauria estat feliç veient-los?

Darwin va publicar *L'origen de les espècies* el 1872, i el museu es va inaugurar el 1880. Puc dir sense immodèstia que vam contribuir que el món entengués que no som creació, sinó evolució.

Avui quin seria el missatge?

La diversitat és el motor de l'evolució i l'estem destruint. I destruint-la, avancem cap a la sisena extinció massiva al planeta: la nostra. Cada peça aquí forma el trencaclosques que ho explica.

LLUÍS AMIGUET